

Міністерство освіти і науки України
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ АНАЛІТИЧНОЇ ЕКОНОМІКИ

Колективна монографія

Луцьк
Волиньполіграф
2019

УДК 338
ББК 65.32
А-43

*Рекомендовано до друку вченою радою
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
(протокол № 11 від 29.08. 2019 р.)*

Рецензенти:

Ляшенко О. М. – доктор економічних наук, професор кафедри міжнародних економічних відносин Луцького національного технічного університету;

Макара О. В. – доктор економічних наук, професор, завідувачка кафедри фінансів та кредиту Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Гевко Р. Б. – доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту біоресурсів і природокористування Тернопільського національного економічного університету.

Актуальні проблеми аналітичної економіки [Текст] : [кол. А-43 моногр.] / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. О. М. Павлової. – Луцьк : СПД Гадяк Жанна Володимирівна, друкарня «Волиньполіграф», 2019. – 178 с.

ISBN 978-617-7129-87-4

У монографії висвітлено теоретичні й практичні аспекти аналітичної економіки. Уміщено статті, у яких представлено макроекономічні аспекти економіки та соціально-економічні моделі її розвитку, еколого-економічні проблеми розвитку суспільства.

Монографія буде корисною для науковців, фахівців, які працюють у різних галузях економіки, усіх, кого цікавить проблематика економічного життя суспільства, викладачів вищих навчальних закладів, аспірантів і студентів.

**УДК 338
ББК 65.32**

ISBN 978-617-7129-87-4

© Павлова О. М. та ін., 2019

© Мажула Ю. М., (обкладинка), 2019

ВСТУП

Розвиток економічної науки характеризується актуалізацією аналітичних досліджень, що передбачає управління національною економікою, розроблення програм економічного, соціального та екологічно розвитку країни. Сьогодні виникає потреба у формуванні теоретичних знань і прикладних навичок використання аналітичного інструментарію економічної науки для оцінювання вагомих економічних показників та виявлення ключових закономірностей в процесі оптимізації управлінських рішень.

Для вирішення проблеми ефективного розвитку та зростання виробничого потенціалу господарських підприємств необхідно налагодити виробництво конкурентоспроможної продукції та її реалізацію на внутрішньому та зарубіжних ринках.

Стійке функціонування економічної системи припускає чіткий взаємозв'язок і взаємозалежність всіх її складових, спрямованих на реалізацію поставлених цілей.

Проведені аналітичні дослідження, висвітлені у даній монографії є досить актуальними.

Автори сподіваються, що монографія викличе інтерес у науковців, фахівців, викладачів вищих навчальних закладів, аспірантів та студентів.

Монографія підготовлена колективом авторів, які досліджують проблеми аналітичної економіки та природокористування.

ЗМІСТ

<i>Павлова О. М., Павлов К. В., Румін С. М., Чучман Н. В.</i> Теоретичні засади щодо формування структури енергетичного балансу України	5
<i>Павлова О. М., Галянт С. Ю., Мельничук С. О., Шабала О. В.</i> Формування енергетичного ринку України	16
<i>Павлова О. М., Павлов К. В., Басараб В. В., Капись А. В.</i> Нормативно-правове забезпечення функціонування енергетичного ринку України	25
<i>Павлов К.В., Коротя М. І., Баранцева К. А., Новак Л. В.</i> Інвестиційно-інноваційна політика енергетичного ринку держави	40
<i>Павлов К. В., Купчак В. Р., Малютенко В. С., Омелянчук Н. В.</i> Інвестиційні процеси на енергетичному ринку України.....	61
<i>Новосад О. В.</i> Газові інновації в контексті реформування енергетичного ринку регіону	73
<i>Деркач О. Г., Геліч Н. В.</i> Організаційна культура як фактор розвитку підприємства	87
<i>Сур'як А. В.</i> Підприємництво як реалізація економічної свободи.....	103
<i>Зайчук К. А.</i> Інституційне забезпечення туристичного ринку Волинської області.....	114
<i>Ільїн Л. В., Ільїна О. В.</i> Геоекологічні аспекти дослідження озер Волинської області	122
<i>Московчук А. Т., Ліщук В. І., Ліщук М. Є.</i> Оцінка вітчизняного та зарубіжного досвіду оподаткування сільськогосподарських підприємств.....	136
<i>Стрільчук Р. С., Тодорюк Ю. Ю.</i> Трансформація соціально-економічної політики Польщі в 1989-1995 роках: уроки для України	155

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЩОДО ФОРМУВАННЯ СТРУКТУРИ ЕНЕРГЕТИЧНОГО БАЛАНСУ УКРАЇНИ

В даному науковому дослідженні окреслено процес формування енергетичного балансу на теоретичних засадах, які впливають на їх ефективне використання в Україні.

Одним із головних завдань в умовах функціонування енергетичного сектору критично важливим є значення для економіки Європи, а також є найвпливовішим чинником у підтримці економічного зростання, стабільності, соціального розвитку та активізації співробітництва в Європі. Відповідно, сучасна глобалізація економічних процесів загострює конкурентну боротьбу за енергетичні ресурси в світі, зумовлює підвищену увагу до проблеми енергетичної безпеки у світі з боку як світової спільноти, так і урядів країн. Питання щодо заощадження, енергозабезпечення, ефективного використання усіх видів палива та енергії, пошуку і застосування новітніх джерел енергії та технологій набувають безперечно першочергового значення. Саме з цих причин велика кількість фахівців звертають свою увагу на статистичні дані енергетики. Якщо донедавна її пріоритетним напрямом було енергопостачання, то зараз у світовій та вітчизняній практиках спостерігається застосування комплексного підходу до моніторингу руху енергетичних продуктів та енергетичних потоків від поставок первинної енергії до її кінцевого використання. Даний підхід зумовлює прозорість руху енергетичних продуктів і потоків, а також виявляє і перешкоджає тіньовим явищам в економіці.

Проблемам формування енергетичного балансу було приділено увагу у працях А. Ревенка, В. Михайлова, В. Ліра, У. Письменна, В. Броннікова, Г. Гримудата ін [12].

Відомо, що міжнародна практика аналізу структури, а також для внутрішніх та міжнародних порівнянь енергетичних ресурсів базується на енергетичних балансах.

Зведений енергетичний баланс за методологією Міжнародного енергетичного агентства (МЕА) [9] та Євростата [10] будується на базі балансів окремих енергетичних продуктів. Наведення даних з статистики енергетики в натуральних одиницях у вигляді балансів по окремим енергетичним продуктам від поставки до споживання забезпечує контроль за повнотою даних і служить простим засобом

збору основних статистичних показників щодо кожного енергетичного продукту, що сприяє спрощенню отримання ключових значень [2]. Для зручності використання продуктових енергетичних балансів в процесі формування єдиного зведеного енергетичного балансу, структура обох балансів є ідентичною. Отже, першим етапом є формування продуктового енергетичного балансу для певного енергетичного продукту. Другим етапом є зведення продуктових енергетичних балансів в єдину таблицю в натуральних одиницях виміру. А останнім етапом є перерахунок продуктів, облікованих в натуральних одиницях, в тони нафтового еквіваленту і побудова зведеного енергетичного балансу. Перерахунок всіх енергетичних продуктів в єдині умовні одиниці дає широкі можливості для аналізу структури та порівнянь.

На даний момент енергетичний баланс для України формує МЕА [2] на підставі заповнених Держкомстатом України запитальників по вугіллю, природному газу, нафті, електро- та теплоенергії, відновлюваним джерелам енергії та відходам[20].

В свою чергу перевага схеми побудови енергобалансу МЕА полягає в інтегральному характері надання даних щодо балансів окремих видів енергоресурсів, у виділенні окремою частиною сектору перетворення енергії, можливості розрахунку енергоємності економіки (ВВП) тощо[14].

Також формування енергетичного балансу може бути здійснене одним з зазначених шляхів:

- 1) Орієнтація на використання методології складення паливно-енергетичного балансу, що застосовувалася до 90-х років.
- 2) Використання зазначеної вище методології разом із створенням сучасної системи статистичних показників з питань енергетики.
- 3) Удосконалення існуючих та введення нових статистичних показників з питань енергетики з урахуванням національних особливостей та досвіду розвинутих держав, а також рекомендацій міжнародних організацій з енергетики.

У випадку обрання першого варіанту формування енергетичного балансу потребуватиме проведення всіх методологічно-організаційних робіт та за рівнем витрат не відрізнятиметься від інших. Водночас вибір зазначеного варіанта не сприятиме переходу на міжнародну систему обліку та статистики.

Другий варіант передбачає зростання трудомісткості робіт у зв'язку з необхідністю ведення подвійного обліку – на базі раніше

діючої методології та створеної сучасної системи статистичних показників з питань енергетики. За умови обрання цього варіанта залишається необхідність відновлення інформаційної бази та проведення методологічно-організаційних робіт, які притаманні першому варіантові.

Третій варіант передбачає найбільш комплексний підхід до організації робіт з формування енергетичного балансу. При цьому забезпечується поєднане використання міжнародних рекомендацій, розвиток державної системи моніторингу показників енергетичного балансу та підвищення рівня енергетичної безпеки, що дасть в свою чергу можливість проводити міжнародні порівняння статистичних показників з питань енергетики для виявлення реальних темпів і тенденцій економічного і соціального розвитку у світовій системі міждержавних відносин [16].

Енергетичний баланс складається із звітнього і прогнозного енергетичного балансу[18]. Функції з формування звітнього енергетичного балансу, створення методичної бази для проведення його аналізу та відповідних робіт покладаються на Держкомстат із залученням галузевих науково-дослідних установ відповідного профілю.

Енергетичний баланс являє собою дані енергетичного продукту та енергетичного потоку в межах національного кордону. Він надається у формі матриці, де стовпчики представляють енергетичні продукти, наявні для споживання на території країни, а строки відображають енергетичні потоки. Оприлюднені енергетичні баланси України будуються на основі п'яти міжнародних запитальників МЕА [2]. Кожний із таких запитальників – це добірка продуктових балансів певних видів палива та енергії. Енергетичний баланс складається з трьох основних блоків. Перший блок відображає наявні ресурси енергії, джерелом яких є імпорт, експорт, виробництво, міжнародне бункерування та зміна запасів. Другий блок містить інформацію щодо використання енергії за такими напрямками: споживання енергетичним сектором для власних потреб; перетворення з одного виду в інші; втрати при розподіленні та транспортуванні. Третій блок надає інформацію про кінцеве використання та не цільове споживання енергії. Різниця між першим блоком (поставками) та двома іншими (споживанням) відображується в статті балансу “статистична різниця”.

Статистичний опис системи енергопостачання у формі енергетичних балансів бере за мету одержання всеосяжного опису потоків різних енергоносіїв і в цілому всієї енергії, а також

інформації для розрахунків енергоємності внутрішнього валового продукту (ВВП). Енергетичний баланс окремого джерела енергії (наприклад, вугілля) або групи тісно взаємопов'язаних джерел енергії (наприклад, нафтопродуктів) є балансом енергетичного продукту, або продуктовим балансом.

Продуктові баланси створюються для кожного енергетичного продукту, яким би не був його обсяг. Вони розглядаються як головні інструменти обліку для побудови загального енергетичного балансу, створення агрегованих даних більш високого порядку. Вони також свідчать про повноту та якість даних (на підставі даних рядка балансів «статистичні розбіжності») [1].

Надзвичайно важливо формувати енергетичні баланси з продуктових балансів, як з метою подальшої перевірки даних, так і для того, щоб дати споживачам можливість сформулювати важливі співвідношення між даними, наведеними в продуктових балансах.

Продуктовий та енергетичний баланс складається з наступних частин:

Сектор «внутрішнє постачання» (для продуктового балансу) «загальне постачання первинної енергії» (для енергетичного балансу), який охоплює внутрішнє надходження первинної енергії, а також зміну запасів і імпорт, експорт як первинних, так і вторинних енергоносіїв [1].

Сектор «перетворення», який охоплює такі процеси, де енергія з первинної перетворюється у вторинну або з вторинної в інші форми вторинної енергії. У продуктовому балансі сектор перетворення представлений окремим сумарним рядком, у тому числі з виділенням категорій енергетичних підприємств; в енергетичному балансі – тільки окремими категоріями енергетичних підприємств [1].

У секторі «перетворення» відображаються обсяги палива, які використовуються для первинного або вторинного перетворення енергії (наприклад, вугілля в електроенергію, коксового газу в електроенергію), або для перероблення в похідні енергоносії (наприклад, коксового вугілля в кокс). Перетворення або трансформація палива змінює первинне паливо за допомогою фізичних або хімічних методів, перетворюючи його на вторинний енергетичний продукт, більш зручний, ніж первинний, для споживання в умовах, для яких він призначений. Різноманітні пункти в цій частині балансу відповідають різним паливним та енергетичним підприємствам, що виробляють вторинні види палива та енергію [1].

Сектор «перетворення» відносить такі процеси за категоріями енергетичних підприємств [1].

Виробництво електричної та теплової енергії. До даної категорії енергетичних підприємств відносяться підприємства, які поділяються на електростанції, що виробляють тільки електроенергію, теплоелектростанції, що виробляють і тепло, і електроенергію, та теплостанції, що виробляють тільки тепло. Ці типи станцій можуть працювати під управлінням підприємств, для яких виробництво електроенергії або тепла на продаж є основним видом діяльності, і підприємств, для яких виробництво енергії не є основним призначенням, а здійснюється для забезпечення власних потреб. Підприємства першої групи називають виробниками енергії для загальних потреб, а підприємства другої групи – виробниками енергії для власних потреб.

Розподіл статистичних даних про витрати палива і виробництво електроенергії або тепла за видами енергопідприємств (наприклад, виробництво тільки електроенергії, виробництво тільки тепла або комбіноване виробництво електроенергії і тепла), зазвичай, формується на основі статистичних даних, отриманих на рівні підприємств, тобто енергопідприємств, що складаються з одного або більш енергоблоків або енергоустановок.

Сектор «кінцеве споживання» – це використання енергоносіїв у всіх секторах економіки в цілях кінцевого споживання, тобто для виробництва всіх видів неенергетичної продукції, роботи транспорту та надання послуг. Сюди надходять дані про споживання палива й використання енергії в промисловості, на транспорті та в інших секторах, які не відносяться до сектору перетворення або трансформації. Кінцеве використання палива включає його використання для нагрівання та для неенергетичних потреб кінцевих споживачів. При цьому енергетичні продукти вважаються спожитими, а не перетвореними в інші види енергії. Паливо, використане для виробництва електроенергії, а також тепла на продаж, так само як і кількість виробленої енергії не включаються до загального обсягу кінцевого споживання, а враховуються в процесі перетворення.

Сектор «кінцеве споживання» є сумарною величиною як первинної, так і вторинної енергії, що надходить кінцевим споживачам.

Енергетичні баланси будуються в табличному форматі з такими характеристиками: стовпці показують джерела енергії (енергетичні

продукти); рядки показують потоки від джерел до користувачів енергії [4].

Нижче наведено опис підтвердженими міжнародними організаціями (МЕА [9], Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) [11], Євростат [10], Європейська екологічна комісія ООН[13]) визначень енергоносіїв і енергоджерел, що характеризує їх взаємовідношення для використання при збиранні й обробці даних за наведеними секторами [1].

Дані організації використовують енергетичний баланс, який служить базою для розрахунків макроекономічних показників. Нижче наведені значення енергоємності ВВП, обчислені за допомогою енергетичних балансів України, що сформовані МЕА та Держстатом України.

Слід звернути увагу, що в останні роки від фахівців МЕА все частіше можна почути про недоцільність та некоректність порівняння енергоємності ВВП країн між собою. Це пов'язано з тим, що на вказаний показник впливають багато факторів – структура економіки, насамперед структура промисловості, розташування країни, кліматичні умови та ін., які у різних країнах не однакові.

Вступ України до Європейського енергетичного співтовариства та рішення про адаптацію Регламенту ЄС № 1099 / 2008 від 22.10.2008 р. зі статистики енергетики та Директиви ЄС № 2008 / 92 від 22.10.2008 р.[3] щодо прозорості цін на газ та електроенергію для промислових кінцевих споживачів ставить перед органами державної статистики нові завдання з подальшого вдосконалення діючих статистичних спостережень зі статистики енергетики. Виконання цих завдань забезпечуватиме отримання стандартного набору енергетичних показників, які можуть бути використані для покращання якості енергетичних балансів, особливо у секції розподілення електроенергії та теплоенергії за видами економічної діяльності [17].

Підсумовуючи викладений матеріал, можна стверджувати, що сучасна статистика енергетики повністю задовольняє вимоги МЕА щодо формування продуктових та зведеного енергетичних балансів.

Загальні методологічні засади відповідають міжнародним вимогам, а методики формування продуктових енергетичних балансів урахують особливості національної статистики енергетики. Однак цей напрям статистики відносно новий і має широкі можливості для подальшого розвитку. Так, перспективною є робота за такими

напрямами: перегляд даних енергетичних балансів та покращення якості даних за період 1991–2018 рр. [19]; методичні розробки щодо зіставлення даних різних версій КВЕД, перевірки якості даних продуктових енергетичних балансів; забезпечення індивідуального підходу до розрахунків теплотворної спроможності та відхід від середніх показників. У свою чергу ретроспективний перегляд даних дозволить отримати якісний часовий ряд даних енергетичних балансів як фундаментальну основу для побудови надійних прогнозів та складних енергетичних, економічних і соціальних моделей, а також краще оцінити рівень енергобезпеки країни.

Складений та оприлюднений на регулярній основі енергетичний баланс країни надає необхідну інформацію для прийняття управлінських рішень щодо формування енергетичної політики держави. Аналіз даних енергетичного балансу України за 2018 р. дозволив оцінити рівень забезпеченості країни власним виробництвом та ступінь її залежності від імпорту паливно-енергетичних ресурсів [5]. Окреслено проблемні питання, основні з яких: недостатня прозорість ринку енергоресурсів; високий рівень втрат електроенергії в мережах; структурні диспропорції та висока енергоємність промисловості України порівняно з країнами – членами ОЕСР. В енергетичному балансі України з 2017 р. структурні зрушення відбулися за рахунок зменшення часток нафти та природного газу і відповідного збільшення часток вугілля й відновлювальних джерел енергії. Енергетичний баланс є надійною основою для розрахунків викидів парникових газів, більшості показників енергоефективності. Будучи безумовно важливим інструментом формування енергетичної політики держави, енергетичний баланс повинен використовуватись у комплексному підході до вирішення проблем енергозабезпечення та енергоефективності з урахуванням низки економічних, технологічних, політичних і соціальних аспектів.

Отже, енергетичний баланс складається із звітнього і прогнозованого енергетичного балансу. Функції з формування звітнього енергетичного балансу, створення методичної бази для проведення його аналізу та відповідних робіт покладаються на Держкомстат із залученням галузевих науково-дослідних установ відповідного профілю.

Звітний енергетичний баланс формується щороку Держкомстатом за участю інших зацікавлених центральних та

місцевих органів виконавчої влади з використанням статистичної інформації, зібраної в установленому порядку, та адміністративних даних про запаси і потоки усіх видів енергоресурсів від виробництва (добування), транспортування, надходження, зберігання, розподілу до кінцевого споживання (використання) енергоресурсів (включаючи витрати та втрати при їх перетворенні, транспортуванні, зберіганні і залишках). У такому балансі всі види енергії виражені в загальній одиниці обліку і відображають взаємозв'язок між витратами.

Прогнозований енергетичний баланс є науково обґрунтованим визначенням показників [6], що характеризують імовірний стан внутрішнього і зовнішнього ринку енергоресурсів, напрями економічного та соціального розвитку, і формується щороку Мінекономіки разом з Мінпаливенерго, Мінвуглепромом і НАЕР за участю інших зацікавлених центральних та місцевих органів виконавчої влади із залученням науково-дослідних установ на підставі даних звітного енергетичного балансу, статистичної інформації та адміністративних даних про виробництво, споживання, експорт та імпорт енергоресурсів з урахуванням потреби, прогнозів їх постачання та споживання і використанням сучасних технологій прогнозування економічного і соціального розвитку держави відповідно до законодавства [8]. У разі потреби може встановлюватись інша періодичність його формування.

В цілому, формування енергетичного балансу та проведення моніторингу його показників відповідно до міжнародних рекомендацій і ведення статистики енергетики дасть змогу: установити відповідність стану енергозабезпечення потребам національної економіки в енергоресурсах; підвищити рівень підготовки та прозорості прийняття рішень у сфері функціонування галузей національної економіки та забезпечення енергетичної безпеки; забезпечити обґрунтоване визначення і проведення оцінки перспективних шляхів розвитку енергетики та першочергових заходів із забезпечення захисту національних інтересів у сфері енергозабезпечення держави [7]; оптимізувати структуру первинного енергоспоживання із зменшенням питомих витрат енергії та залежності від імпортованих енергоресурсів і підвищенням частки нетрадиційних та відновлюваних джерел енергії; створити інформаційну базу для визначення шляхів підвищення рівня конкурентоспроможності вітчизняної продукції, поліпшення стану навколишнього природного середовища та умов життєдіяльності

населення України; сприяти реалізації євроінтеграційної стратегії України, зокрема створити умови для:раціоналізації виробничої структури паливно-енергетичного комплексу України з приведенням її у відповідність з європейськими стандартами за умови забезпечення її економічної ефективності та прийнятності для енергозабезпечення держави;проведення міжнародних порівнянь у процесі взаємодії в рамках світової господарської системи та провадження відповідної зовнішньоекономічної і зовнішньополітичної діяльності [16].

Статистики енергетики відіграє провідну роль в аналізі та оцінюванні стану та розвитку енергетики країни. Не випадково одним з пріоритетних завдань в Енергетичній стратегії України на період до 2030 року зазначено: створення єдиної державної системи статистики, стратегічного планування, моніторингу виробництва і споживання енергетичних продуктів, формування балансів їх попиту та пропозицій [15].

Список використаної літератури:

1. Енергетичний баланс України [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://ukrstat.gov.ua/metaopus/2018/2_03_08_03_2018.htm.
- 2.Руководство по энергетической статистике МЭА, ОЭСР, Евростат.– 2007 [Електронний ресурс] : Посібник – Режим доступу: // http://www.gks.ru/metod/ManualRussian_web.pdf.
3. Енергетичні реформи [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://enref.org/docs/dyrektyva-2008-92-es-stosovno-protsedury-spivtovarystva-dlya-vdoskonalennya-prozorosti-vstanovlennya-tsin-na-haz-ta-elektroenerhiyu-dlya-kintsevyh-promyslovyh-spozhyvachiv/>.
4. Методологічні положення із формування енергетичного балансу [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://www.lv.ukrstat.gov.ua/ukr/themes/24/metod_374.pdf.
- 5.Павлов К.В. Проблеми екологічної безпеки як складової частини енергетичної безпеки України /К.В. Павлов, К.М. Федина // Актуальні проблеми прикладної економіки [Текст] : [кол. моногр.] / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф О.М. Стрішенець. – Луцьк : Вежа-Друк. 2017. – С. 85-98.
6. Павлов К.В. Застосування методів нормування показників та нечіткої логіки при оцінці рівня еколого-безпечного

- природокористування / К.В. Павлов // Структурні зміни в економіці природокористування: теоретичні основи та прикладні аспекти [Текст] : [кол.моногр.] / за заг. ред д-ра екон. наук, проф О.М. Стрішенець. – Луцьк: Вежа-Друк, 2016. – С. 46-63.
7. Стрішенець О.М. Особливості функціонування інновацій в діяльності газорозподільних підприємств / О.М. Стрішенець, О.В. Новосад // Актуальні проблеми управління соціально-економічними системами: матеріали міжнар. наук. практ. інтернет-конф., 07 груд. 2017 р., Частина 1 – Луцьк: РВВ Луцького НТУ, 2017. – С. 162-163.
  8. Стрішенець О.М. Екологічна безпека управління біоенергетичних підприємств України в контексті залучення німецького досвіду / О.М. Стрішенець // Теорія та практика менеджменту безпеки: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (18 травня 2017 р.) / Відп. ред. проф. Л. М. Черчик. – Луцьк, 2017. – С. 109-112.
  9. InternationalEnergyAgency [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.iea.org>.
  10. Eurostat [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://ec.europa.eu/eurostat/home?>
  11. Organisation for Economic Co-operation and Development [Електроннийресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.oecd.org/>.
  12. Видатні енергетики України [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.ntseu.net.ua/special-projects/gold-fond?start=5>.
  13. Европейская экологическая комиссия [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.un.org/ru/ecosoc/unecsc/>.
  14. В.Лір - Энергетический баланс Украины – уравнение из неизвестных. Организационно-методологические аспекты разработки и экономического анализа сводного энергетического баланса Украины [Електронний ресурс] : – Режим доступу: http://esco-ecosys.narod.ru /2010_2/art067.htm.
  15. Енергетична стратегія України на період до 2030 року [Електронний ресурс] : – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/signal/kr06145a.doc.
  16. Концепція формування енергетичного балансу [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/99242859>.

17. Концепція формування енергетичного балансу, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28.11.2007 № 1058-р.
18. Розпорядження Кабінету Міністрів України “Про звітний та прогнозний енергетичні баланси” від 11.03.2011 р. № 203-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://document.ua/pro-zvitnii-ta-prognoznii-energetichni-balansi-doc50318.html>.
19. Розпорядження Кабінету Міністрів України “Про Концепцію з формування Енергетичного балансу” від 28.11.2007 р. № 1058-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.uazakon.com/documents/date_bv/pg_gxwkwk.htm.
20. Роль енергетичного балансу в аналізі використання енергетичних ресурсів в Україні [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=580>.

ФОРМУВАННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОГО РИНКУ УКРАЇНИ

Одним із найважливіших елементів національної економіки є енергетичний ринок. З кожним днем частка альтернативних джерел на ньому зростає, на відміну від традиційних.

Важлива роль у впорядкуванні взаємовідносин між суб'єктами на енергетичному ринку, які виникають з приводу виробництва, розподілу та перерозподілу, споживання енергетичних ресурсів відводиться ринку енергії [1, с. 97]. Зростання економіки, значною мірою залежить від розвитку та функціонування енергетичного ринку.

Вагомий науковий внесок у дослідження енергетичного ринку зробили зарубіжні та вітчизняні вчені: В. Базилевич, У. Джевонс, А. Маршалл, С. Мочерний, А. Тіммерман. Питанням функціонування ринків енергетичних ресурсів присвячено праці: В. Баранніка, Н. Кузьминчук, Б. Слупського, О. Суходолі та інших.

На сучасному етапі розвитку енергетичного ринку, не втрачається актуальність його дослідження.

Існують різні пояснення енергетичного ринку. Одним із найпоширеніших є визначення, в якому під енергетичним ринком розуміють місце зустрічі продавця і покупця енергії. Проте якщо заглибитися у визначення терміна "енергетичний ринок", можна виділити широке й вузьке значення цього поняття. У широкому розумінні, під ринком енергетики слід розуміти сукупність осіб та організацій, які купують енергію з метою виробництва та споживання. Енергетичний ринок включає в себе таких учасників ринку: підприємства, які видобувають ресурси; організації, що трансформують ці ресурси; постачальників і споживачів тощо.

У вузькому розумінні ринок енергетики характеризують, як сукупність осіб та організацій, що купують енергію для власного споживання. «Споживання енергії» в цьому визначенні включає в себе споживання енергії з метою її перетворення в інші види. Отже, учасниками енергетичного ринку є споживачі кінцевої енергії, підприємства-видобувачі паливно-енергетичних ресурсів, виробники та перетворювачі енергії, постачальники кінцевої енергії.

На думку українського вченого С. Мочерного, «сучасний ринок – певна сукупність економічних відносин між домашніми господарствами, різними типами фірм та організацій (насамперед,

великими компаніями) і державою (у тому числі наднаціональними органами) з приводу купівлі товарів та послуг у сфері обігу й механізм забезпечення цього процесу відповідно до законів товарного виробництва і грошового обігу» [2, с. 159]. В. Базилевич розглядає ринок як систему економічних відносин, пов'язаних з обміном товарів та послуг на основі широкого використання різноманітних форм власності, товарно-грошових і фінансово-кредитних механізмів [3, с. 189]. Дослідник М. Місюк формулює розуміння ринку як економічного порядку, при якому різносторонні інтереси виробників і споживачів, що виникають за обмежених ресурсів, вирішується механізмом конкуренції, взаємодією ринкового попиту і пропозиції [4, с. 12]. На нашу думку, енергетичний ринок характеризується як сукупність відносин між суб'єктами ринку з приводу купівлі-продажу та обміну енергетичними ресурсами.

Найширше зміст ринку енергії розкривають його функції. У сучасній науці виділяють шість основних функції енергетичного ринку. До них належать:

– системоутворююча: ця функція пов'язана із об'єктивною наявністю попиту на енергетичні ресурси. Її реалізація ґрунтується на врахуванні принципів співробітництва та економічних інтересів [1, с. 98].

– регулююча: суть цієї функції пов'язана із забезпеченням оптимальних пропорцій у даній сфері, підвищенні ефективності функціонування.

– стимулююча, інтегруюча, інформативна;

– розподільча: ця функція полягає у розподілі/перерозподілі ресурсів. Її реалізація полягає у створенні попиту, пропозиції та ціноутворення на енергетичному ринку.

Інформативна та системоутворююча функції пов'язані з особливостями функціонуванні українського енергетичного ринку.

За даними Міністерства енергетики та вугільної промисловості за 2018 рік в Україні було вироблено 159,35 мільярда кВт-год електроенергії, що на 2,5% більше, ніж у 2017 році [10].

Частка атомних електростанцій в загальноукраїнському виробництві електроенергії дорівнює 53%, теплових електростанцій та електроцентралей – 37%, гідроелектростанцій – 7%, з альтернативних джерел в минулому році в Україні було вироблено 2% електроенергії і ще 1% припадає на блок-станції та інші джерела [10].

У минулому році також зросли обсяги експорту електроенергії: загалом за кордон було передано майже 6,2 млрд кВт-год., що на 19,3% більше, ніж у 2017 році [10].

Серед суб'єктів енергетичного ринку виділяють:

Виробники електроенергії. До них належать суб'єкти господарювання, що виробляють електричну енергію. Станом на 2017 рік, серед них виділяють: 4 атомні електростанції, 8 гідроелектростанцій, 12 теплоелектростанцій[5].

Постачальники електроенергії. Підприємства, які здійснюють продаж електричної енергії споживачам на роздрібному ринку електричної енергії. На сьогоднішній день в Україні існує два основні постачальники:

1. Обленерго – постачальник за регульованим тарифом (ПРТ). ПРТ поставляє електроенергію споживачеві за певним тарифом, який встановлює національна комісія, що здійснює регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (НКРЕКП) [5].

2. Незалежний постачальник – постачальник за нерегульованим тарифом (ПНТ). ПНТ може в індивідуальному порядку встановлювати ціну і умови поставки електроенергії. При цьому ПНТ, так само як і ПРТ, набуває електроенергію безпосередньо у ДП «Енергоринок» у відповідності з договором. Транспортування електричної енергії при цьому здійснюється мережами АК Обленерго [5].

Незалежні брокери (забезпечують посередницькі послуги при укладенні контрактів), дилери (купують і перепродають електроенергію) [5].

Споживачі електроенергії різних груп та категорій. Споживач - фізична особа, у тому числі фізична особа - підприємець, або юридична особа, що купує електричну енергію для власного споживання [5]. Споживачі енергії поділяються на дві групи: побутові і не побутові. Побутовий споживач на відміну від не побутового, використовує енергію з метою забезпечення власних потреб.

Міністерство енергетики та вугільної промисловості України є найбільш впливовим та керує енергетичним комплексом України.

Наступною ланкою енергетичного ринку є Національна комісія. Вона здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг - регулює відносини на електроенергетичному ринку, встановлює правила гри на ринку, затверджує відповідні тарифи на послуги з передачі, розподілу та постачання електричної енергії тощо.

Національна енергетична компанія «Укренерго» - здійснює управління об'єднаною енергетичною системою України, експлуатація магістральних і міждержавних електричних мереж.

Наступним учасником ринку електроенергії є обленерго та незалежні постачальники. Обленерго здійснює постачання та розподіл електроенергії в регіонах.

Дніпровська електроенергетична система здійснює централізоване електропостачання Дніпропетровської, Запорізької, Кіровоградської областей та частини Донецької області на території площею 91,5 тис.км²[9].

Донбаська електроенергетична система здійснює часткове централізоване електропостачання Донецької та Луганської областей.

Західна електроенергетична система здійснює централізоване електропостачання Волинської, Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської та Рівненської областей загальною площею 88,7 тис. кв. км [9].

Південна електроенергетична система здійснює централізоване електрозабезпечення Одеської, Миколаївської та Херсонської областей України загальною площею 86,4 тис. кв. км [9].

Південно-Західна електроенергетична система (ЕС) здійснює централізоване електрозабезпечення Тернопільської, Хмельницької, Вінницької та Чернівецької областей загальною площею 69 тис. км²[9].

Північна електроенергетична система (ЕС) здійснює централізоване електропостачання Сумської, Полтавської, Харківської та частково Донецької областей.

Центральна електроенергетична система (ЕС) здійснює централізоване електропостачання Житомирської, Київської, Чернігівської та Черкаської областей та м. Київ на території площею 110,6 тис. кв. км [9].

Варто зазначити, що Україна входить до першої десятки держав з розвиненою ядерною енергетикою. На чотирьох АЕС експлуатуються 15 енергоблоків потужністю 13 835 МВт, які забезпечують виробництво майже половини усієї електроенергії нашої держави [9].

Постановою Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 1996 року № 1268 було створено державне підприємство «Національна атомна енергогенеруюча компанія «Енергоатом» [9]. Основною метою діяльності державного підприємства «Національна атомна

енергогенеруюча компанія «Енергоатом» є забезпечення безпечної експлуатації атомних електростанцій, поліпшення енергопостачання народного господарства та населення, завершення ринкових перетворень в електроенергетиці та підвищення ефективності роботи атомних електростанцій в умовахумовах функціонування оптового ринку електроенергії. Відповідно до Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» на НАЕК «Енергоатом» покладено функції експлуатуючої організації, що відповідає за безпеку всіх АЕС країни. До найбільших атомних електростанцій належать:

1) Запорізька АЕС Запорізька – найбільша не тільки в Україні, а й у Європі атомна електростанція. Вона є сучасним високотехнологічним підприємством, потужним постачальником електроенергії в Україні. Станція генерує 40-42 млрд кВтг, що становить п'яту частину від річного виробництва в країні і майже половину від частки українських АЕС;

2) Рівненська АЕС розташована у західному Поліссі, поблизу річки Стир. РАЕС – перша в Україні атомна електростанція з водояним енергетичним реактором типу ВВЕР-440 (В-213);

3) Південноукраїнська АЕС - основа Південноукраїнського енергетичного комплексу, до складу якого входять Ташлицькагідроакумулююча електростанція та Олександрівська гідроелектростанція на річці Південний Буг;

4) Південноукраїнський енергокомплекс за обсягами виробництва забезпечує потреби в електроенергії та нормальні умови для життєдіяльності південного регіону України з населенням понад 5 мільйонів осіб. Щороку Південноукраїнська атомна електростанція забезпечує близько 10% від загального виробництва електроенергії в країні;

5) Хмельницька АЕС розташована у центральній частині Західної України на межі трьох областей – Хмельницької, Рівненської і Тернопільської. Майданчик станції залишається найбільш перспективним для розширення об'єктів української атомної енергетики.

6) ВП «Атоменергомаш» створено на базі трьох підприємств: заводу нестандартного обладнання і трубопроводів; заводу спеціальнихконструкцій; ремонтно-механічного заводу.

На потужностях ВП «Атоменергомаш» виготовляється сертифікована продукція енергетичного машинобудування і

здійснюється агрегатно-відновлювальний ремонт теплообмінного обладнання для атомних і теплових електростанцій, а також інших підприємств теплоенергетичного комплексу України.

Починаючи з 2017 року органи державної влади проводять трансформацію ринку енергії України. До основних заходів даного процесу належать: – зміна підходів до ціноутворення на енергетичні ресурси; – зміна (зниження) коефіцієнту «зеленого» тарифу; – розробка нової моделі ринку електроенергії; – упорядкування нормативно-правової бази з енергетичних питань [1, с.99]. Так, проектом Закону України «Про ринок електричної енергії України» передбачено наступні найважливіші новації: – дотримання вимог Третього енергетичного пакету ЄС щодо юридичного та організаційного відокремлення діяльності з розподілу та передачі електричної енергії від інших видів діяльності, що є умовою для запровадження економічної конкуренції на ринку електричної енергії; – врегулювання діяльності у результаті легалізації учасників ринку, метою яких є купівля-продаж електричної енергії (крім продажу кінцевим споживачам); – зменшення ступеня монополізації ринку шляхом трансформації ролі єдиного оптового покупця ДП «Енергоринок» [7].

Основними проблемами системного характеру, які перешкоджають розвитку ринку енергії України та потребують вирішення варто віднести:

- надмірне спрацювання потужностей і об'єктів енергетичної інфраструктури, відповідна потреба в їхній технічній і технологічній модернізації за сучасними критеріями (виробничої продуктивності, енергозатратності й екологічної безпеки) та відсутність необхідних для цього фінансових ресурсів;

- низький рівень конкуренції на окремих ринках енергетичних ресурсів (природного газу, вугілля, електроенергії);

- наявність дебіторсько-кредиторської заборгованості суб'єктів діяльності на енергоринку;

- перехресне субсидування одних категорій споживачів за рахунок інших (відносно субсидування побутових споживачів);

- залежність регулюючого органу (Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики та комунальних послуг) від впливу політичних чинників (при встановленні тарифів та розподілу коштів);

– нереалізованість експортного потенціалу електроенергетики, (зумовлена, в першу чергу, досить слабкою інтеграцією з об'єднаною енергосистемою Євросоюзу) [1, с. 99].

Аналізуючи енергетичний ринок, ми дійшли висновків, що на ринку існує низький рівень конкуренції, що негативно впливає на вартість електроенергії та якість надання послуг.

Одним із найефективніших шляхів вдосконалення ринку енергетики є законодавчі засади, надані Міненерговугілля за участі європейського співтовариства. До основних засад перетворення ринку електроенергії належать:

- повна відповідність правилам, прийнятим в ЄС (так званому «Третньому енергетичному пакету»);
- споживачі можуть прогнозувати витрати через можливість укладати довгострокові контракти;
- споживач обирає постачальника, який сформує найбільш привабливий тарифний пакет;
- субсидування ТЕЦ та ВДЕ розподіляється однаково між усіма споживачами, за рахунок тарифу оператора системи передачі;
- НКРЕКП не встановлює тарифи для виробників електроенергії. Тарифи встановлює ринок, а це – мотивація для зниження ціни та покращення якості послуг;
- продаж та постачання електроенергії за ринковими цінами дозволяє виробникам отримати кошти на модернізацію, залучати інвестиції;
- виробник, посередник та транспортувальник електроенергії не можуть належати одному власнику, що покращить умови конкуренції.

Список використаної літератури

1. Курмаєв П. Ю. Ринок енергії в Україні: теоретичні аспекти дослідження / П. Ю. Курмаєв // Економіка та суспільство.- 2016.-№7.- Режим доступу : http://economyandsociety.in.ua/journal/7_ukr/17.pdf
2. Мочерний С. В. Економічна теорія : [посібник] / С. В. Мочерний. – К. : Вид. центр «Академія», 2003. – 656 с.
3. Економічна теорія : Політекономія : [підручник] / За ред. В. Д. Базилевича; 6-е вид., перероб. і доп. – К. : Знання-Прес, 2007. – 719 с.
4. Місюк М. В. Ринок продукції скотарства : [монографія] / М. В. Місюк. – К. : ННЦ ІАЕ, 2012. – 330 с.

5. Закон України «Про ринок електричної енергії» (реєстр. № 2712-VIII від 25.04.2019) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19>
6. Національна енергетична компанія Укренерго [Електронний ресурс] // Національна енергетична компанія Укренерго – Режим доступу до ресурсу: <https://ua.energy/about/struktura/centralna-es/>.
7. Висновок на проект Закону України «Про ринок електричної енергії України» (реєстр. № 4493 від 21.04.2016 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=4493&skl=9
8. Курмаєв П. Ю. Теоретичні основи функціонування ринку електроенергії в Україні / П. Ю. Курмаєв, Л. О. Франченко, С. О. Стойка // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2016. – № 13. – Режим доступу: <http://global-national.in.ua/issue-13-2016/21-vipusk-13-zhovten-2016-r/2394-kurmaev-p-yu-stojka-s-ofranchenko-l-o-teoretichni-osnovi-funktsionuvannya-rinku-elektroenergiji-v-ukrajini>.
9. Міністерство енергетики та вугільної промисловості України.[Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/publish/article?art_id=244916068&cat_id=244916056
10. Павлов К. В. Регулювання інвестиційно-житлових відносин в Україні. – Монографія .- Рівне: НУВГП, 2013. – 250 с.
11. Павлов К. В. Шляхи забезпечення енергоефективного будівництва на регіональних ринках нерухомості / К. В. Павлов, М. І. Коротя // Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки : журнал / уклад. Любов Григорівна Ліпич, Мирслава Богданівна Кулинич. - Луцьк : Вежа-Друк, 2017. - №1 (9) С. 109-106
12. Павлов К. В. Проблеми екологічної безпеки як складової частини енергетичної безпеки України / К. В. Павлов, К. М. Федина // Актуальні проблеми прикладної економіки [Текст] : [кол. моногр.] / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. О. М. Стрішенець . – Луцьк : Вежа-друк. 2017.- С. 85-98
13. Павлов К. В. Застосування методів нормування показників та нечіткої логіки при оцінці рівня екологобезпечного природокористування / К. В. Павлов // Структурні зміни в економіці природокористування: теоретичні основи та прикладні аспекти [Текст] : [кол. моногр.] / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. О. М. Стрішенець. – Луцьк: Вежа-Друк, 2016.- С. 46-63

14. Стрішенець О.М. Диверсифікація інноваційних заходів на газорозподільних підприємствах України в контексті європейського досвіду / О.М. Стрішенець, М.І. Коротя, О.В. Новосад // Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки : журнал / уклад. Любов Григорівна Ліпич, Мирослава Богданівна Кулинич. – Луцьк : Вежа-Друк, 2018. – № 2 (14). – С. 7-13.
15. Стрішенець О. М. Екологічна безпека управління біоенергетичних підприємств України в контексті залучення німецького досвіду / О. М. Стрішенець // Теорія та практика менеджменту безпеки: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (18 травня 2017 р.) / Відп. ред. проф. Л. М. Черчик. – Луцьк, 2017.- С. 109-112.
16. Стрішенець О. М. Особливості функціонування інновацій в діяльності газорозподільних підприємств / О. М. Стрішенець, О. В. Новосад // Актуальні проблеми управління соціально-економічними системами: матеріали між нар. наук. Практ. Інтернет-конф., 07 груд. 2017р., Частина 1 – Луцьк: РВВ Луцького НТУ, 2017.- С. 162-163.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОГО РИНКУ УКРАЇНИ

Досліджується нормативно-правова основа функціонування енергетичних ресурсів, які впливають на ефективне використання їх на енергетичному ринку в Україні. Одним із головних завдань в умовах розвитку енергетичного ринку виступає ефективність використання в енергетичній сфері. Вона вимагає невідкладного вирішення на всіх рівнях господарювання. Не розв'язавши дану проблему стає неможливим ефективне використання енергетичних ресурсів для економіки. Головною передумовою ефективного використання в економіці України є нормативно-правова основа функціонування, формування і реалізація резервів енергоресурсів. На сьогодні особливо гостро стоять процеси відновлення енергетичного ринку. Серед значної кількості науковців, особлива увага питанням законотворчого базису енергетичного ринку приділялася: М. Долішній, С. Дорогунцов, В. Купчак, М. Пістун, О. Стрішенець, О. Шаблій, однак не в повній мірі вказано суть та вплив законів на формування енергетичного середовища [16].

Пріоритети державної політики на поточний і подальші роки в стратегічному плані полягають в переході на інноваційний шлях розвитку, в раціональному здійсненні заходів з впровадження новітніх ресурсозберігаючих технологій і обладнання. Умовами успішної реалізації резервів енергозбереження в галузі житлово-комунального господарства (ЖКГ) є нормативно-правове, інформаційне та фінансове забезпечення, мотивація до енергозбереження як виробників, так і споживачів паливно-енергетичних ресурсів, розвиток ринкових відносин і конкурентного середовища в галузі ЖКГ, формування ефективної системи управління реформуванням і розвитком ЖКГ. Важливе значення мають методологічні засади реформування ЖКГ, а також стратегія та методичні підходи до реалізації концепції його розвитку.

Електроенергетика є базовою галуззю національної економіки, ефективне функціонування якої є необхідною умовою стабілізації, структурних перетворень економіки, задоволення потреб населення та суспільного виробництва в електричній енергії. Від надійного і сталого функціонування галузі значною мірою залежать темпи виходу України із скрутного економічного становища та рівень

енергетичної безпеки держави. За короткий період функціонування оптового ринку електроенергії в умовах вкрай важкої економічної ситуації в державі було закладено основу запровадження ринкових відносин в електроенергетиці та набуто значного досвіду. Однак, проблеми, що заважають ефективному функціонуванню оптового ринку електроенергії, здебільшого пов'язані між собою, часто мають спільні причини виникнення, які переважно стосуються не стільки процесів функціонування оптового ринку електроенергії, як опосередковано макроекономічного рівня. Зокрема, недоліків системи державного фінансування пільгового споживання електричної енергії, податкової політики щодо електроенергетичної галузі, намагання розв'язати проблеми промисловості та сільського господарства, а також соціальні проблеми за рахунок електроенергетики [15].

Метою нормативно-правового забезпечення України щодо енергозбереження є регулювання відносин між господарськими суб'єктами, а також між державою і юридичними та фізичними особами у сфері енергозбереження, пов'язаної з видобуванням, переробкою, транспортуванням, зберіганням, виробленням та використанням паливно-енергетичних ресурсів, забезпечення заінтересованості підприємств, організацій та громадян в енергозбереженні, впровадженні енергозберігаючих технологій, розробці і виробництві менш енергоємних машин та технологічного обладнання, закріплення відповідальності юридичних і фізичних осіб у сфері енергозбереження [19].

Сучасний оптовий ринок електричної енергії України передусім являє собою єдину впорядковану систему взаємовідносин між суб'єктами господарської діяльності при здійсненні купівлі-продажу електричної енергії. Основні правові та організаційні засади, які регулюють загальні умови функціонування діючої моделі оптового ринку електричної енергії України визначені Конституцією України, Законом України "Про електроенергетику"[6]. Зважаючи на те, що значна частина учасників оптового ринку електроенергії є монополістами, функціонування оптового ринку електроенергії здійснюється також з урахуванням положень Закону України "Про природні монополії" від 20 квітня 2000 р., Закону України "Про захист економічної конкуренції" від 11 січня 2001 р. [1], Закону України "Про захист від недобросовісної конкуренції" від 7 червня 1996 р. [5]. Правовою базою функціонування оптового ринку

електроенергії є прийнятий 16 жовтня 1997 р. Верховною Радою України Закон України "Про електроенергетику". Цей нормативний акт відіграє значну роль у регулюванні відносин на оптовому ринку електроенергії, оскільки визначає загальні положення діяльності оптового ринку електроенергії та закріплює статус його суб'єктів, а також повноваження державних органів у цих відносинах. Зокрема цим Законом встановлено, що купівля всієї електричної енергії, виробленої на електростанціях, потужність чи обсяг відпуску яких більші за граничні показники. Споживачі, які купують електричну енергію у енергопостачальників, що здійснюють підприємницьку діяльність з постачання електричної енергії на закріпленій території, вносять плату за поставлену їм електричну енергію виключно на вищезазначений поточний рахунок енергопостачальника в уповноваженому банку. У разі перерахування споживачами коштів за електричну енергію на інші рахунки отримувачі повинні повернути ці кошти за заявою споживача або за власною ініціативою в триденний термін з моменту їх отримання. У разі неповернення споживачу у цей термін коштів, сплачених на інші, не на поточні рахунки із спеціальним режимом використання, ці суми підлягають вилученню до Державного бюджету України як санкція за вчинене правопорушення і не зараховуються як оплата електричної енергії. В той же час, зарахування коштів до Державного бюджету України не звільняє їх отримувача від повернення цих коштів споживачу електричної енергії. Не зайвим буде також зазначити, що кошти з поточних рахунків із спеціальним режимом використання енергопостачальників, що здійснюють підприємницьку діяльність з постачання електричної енергії на закріпленій території, перераховуються згідно з алгоритмом оптового ринку електричної енергії (порядок розподілу уповноваженим банком коштів з поточних рахунків із спеціальним режимом використання без платіжних доручень, який встановлюється Національною комісією регулювання електроенергетики України) виключно на:

- поточний рахунок із спеціальним режимом використання оптового постачальника електричної енергії;
- поточний рахунок підприємства, яке здійснює передачу електричної енергії місцевими (локальними) електричними мережами;
- поточний рахунок енергопостачальника.

Виключно на поточний рахунок із спеціальним режимом використання оптового постачальника електричної енергії

перераховуються кошти за електричну енергію, закуплену на оптовому ринку електричної енергії, всіма енергопостачальниками.

Важливе місце серед заходів з розвитку електроенергетичної галузі займає створення енергетичного законодавства. Законодавство, що регулює відносини у паливно-енергетичному комплексі, фрагментарне і має велику кількість неузгодженостей, оскільки створювалося воно за відсутності відповідної концепції реформування галузі. Вдосконалення нормативно-правової бази щодо регулювання відносин у сфері електроенергетики та на оптовому ринку електроенергії має передувати запровадженню реформ і забезпечуватися органами законодавчої та виконавчої влади, оскільки державне регулювання в електроенергетиці повинно бути направлене на забезпечення балансу інтересів держави, суб'єктів електроенергетики та споживачів електроенергії [12].

Відомо, що виробництво електричної енергії – це господарська діяльність, яка пов'язана з перетворенням енергетичних ресурсів різного походження, у тому числі альтернативних джерел енергії, на електричну енергію за допомогою технічних засобів на підставі договору з метою її продажу [10]. Енергетична безпека – це стан електроенергетики, що гарантує технічно та економічно безпечно задоволення перспективних і поточних потреб споживачів в енергії, а також охорону навколишнього природного середовища. Енергопостачальники – це учасники оптового ринку електричної енергії України, які купують електричну енергію на даному ринку з метою її продажу або постачання споживачам чи з метою її експорту та імпорту.

Якщо нормативно-правові акти порушуються з нагоди технічної експлуатації електричних мереж та станцій, тоді відповідальність необхідно нести у вигляді простого попередження чи накладення штрафу від одного до п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Державний посилений нагляд і здійснення контролю з її сторони по питанням електроенергетики здійснюється центральним органом виконавчої влади з державного енергетичного нагляду. Предметом в такому випадку є господарська діяльність, що виступає контролем державного нагляду в електроенергетиці. Дана діяльність є пов'язаною, насамперед, з виробництвом, передачею та постачанням енергії, з використанням енергії для власних потреб суб'єктами електроенергетики, а відповідно і споживачами енергії в частині технічної експлуатації електричних мереж та станцій,

технічної експлуатації енергетичного обладнання, ремонту енергоустановок та їх випробуванням, а також режимів споживання і постачання теплової енергії. Головним способом виконання контролю з боку держави в області енергетики є проведення центральним органом виконавчої влади з державного енергетичного нагляду відповідних оглядів, перевірок, обстежень, інспектування щодо енергетичного обладнання суб'єктів електроенергетики та споживачів енергії у порядку, визначеному Законом України "Про основні засади державного нагляду у сфері господарської діяльності"[4]. Відповідно, Центральним органом виконавчої влади з державного енергетичного нагляду здійснюється контролювання і регулювання за електричними, тепловикористальними, тепловими мережами та установками суб'єктів електроенергетики та споживачів енергії. Дана ситуація стається з приводу дотримання вимог нормативно-правових актів, нормативних документів по питаннях технічної експлуатації електричних мереж та станцій, споживчого обладнання енергетики, а також ремонтних робіт з приводу перевірки енергоустановок та мереж, за яким режимом споживається і постачається тепла та електрична енергії, як здійснюється проектування власне самих енергоустановок чи перевірка на готовність їх до ефективної роботи. Це все складається у допоміжні заходи щодо відповідного безперебійного функціонування енергетичної об'єднаної системи України. Коли відбувається здійснення державного енергетичного нагляду Центральний орган виконавчої влади має право:

- суб'єкти мають усувати виявлені порушення вимог законодавства;
- розпорядження, що видаються мають бути обов'язкові для виконання;
- якщо техніка, обладнання та устаткування є з якихось причин несправними їх використання необхідно зупинити;
- необхідно використовувати штрафні санкції, якщо було виявлено будь-які порушення;
- запити в яких надається вся необхідна інформація, матеріали та довідки мають бути одержані безоплатно, що передбачено законодавством країни;
- якщо певні дії перешкоджають здійсненню відповідного контролю, їх необхідно припинити;
- призначати перевірку на пошкодження обладнання, проводячи експертизу його зразків;

- якщо виникають питання з приводу електроенергетики, необхідно надавати допомогу для вирішення даної ситуації[4].

Умови про оплату електроенергії коштами та про відкриття поточного рахунку із спеціальним режимом використання підприємству, яке здійснює передачу електроенергії, та підприємствами, які здійснюють розподіл електричної енергії, є обов'язковими умовами договору купівлі-продажу електричної енергії між оптовим постачальником та підприємствами, що здійснюють передачу або розподіл електричної енергії. Дані умови допомагають ефективності вирішення певних питань, які виникають у процесі здійснення оплати. Суб'єкти господарської діяльності, які здійснюють виробництво, передачу, розподіл, постачання електроенергії, диспетчерське управління об'єднаною енергетичною системою України, виконують функції оператора ринку або гарантованого покупця, що займають монопольне становище на ринку електроенергії, не можуть припинити свою діяльність або зменшувати її обсяг з метою створення дефіциту електричної енергії. За допомогою такого підходу відбувається певна забезпеченість та стабільність щодо господарської діяльності на ринку [17].

Розвиток електричних мереж, які перебувають у власності або користуванні електропередавальних організацій, передбачається інвестиційними програмами, схваленими національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики, та фінансується за рахунок коштів, які передбачені у тарифах на передачу або розподіл електричної енергії, оплати вартості послуг з приєднання, поворотної фінансової допомоги замовників, банківських кредитів, коштів, залучених з інших джерел, не заборонених законодавством. Ці програми займають визначальне місце у розвитку даної системи, а також відповідно її фінансуванні. Кошти, отримані як поворотна фінансова допомога замовників для фінансування робіт з приєднання, обліковуються окремо та використовуються електропередавальною організацією для приєднання електроустановок замовників. Це допомагає полегшити сам процес передачі та контролю за ними [8].

Розвиток мереж електропередавальної організації має узгоджуватися з планами забудови відповідної території, що є необхідною умовою при здійсненні такої дії. При складанні договору електропостачальники на підставі даного договору з організаціями, які займаються передачею електроенергії мають право обмежити або ж зовсім припинити електропостачання при умові коли не

виконується повна оплата споживачами за використану електричну енергію. Дане твердження передбачено законно і повністю запобігає отриманню збитку від діяльності з електроенергетичними ресурсами.

Законами України встановлюється порядок обмеження електроспоживання користувачів енергією до межі екологічної броні та гарантій виконання споживачем грошових зобов'язань з оплати електричної енергії до припинення їм постачання електричної енергії. Це запобігає перевикористанню ресурсів, а також їх неефективному використанню. Регульований доступ до мереж згідно з кодексом електричних мереж мають забезпечити електропередавальні організації. Електропередавальні організації можуть здійснювати певні обмеження в ході використання ресурсів енергії [11]. Вони не мають права відмовити у доступі до своїх мереж суб'єктам господарювання, які виробляють енергію з використанням альтернативних джерел енергії. Проте можуть встановити певні правила, яких необхідно дотримуватися.

Доступ до пропускної спроможності міждержавних електричних мереж з метою здійснення операцій з експорту та імпорту електричної енергії мають енергопостачальники, які є членами оптового ринку електричної енергії України, мають ліцензію на здійснення діяльності з постачання електричної енергії та не мають простроченої заборгованості за електричну енергію, закуплену на оптовому ринку електричної енергії України. Вони є важливим елементом у ході здійснення таких операцій. Для здійснення експорту електричної енергії енергопостачальники закуповують необхідний їй обсяг на оптовому ринку електричної енергії України за оптовою ринковою ціною, що визначається за правилами оптового ринку електричної енергії України. Так, вони мають змогу зекономити власні кошти або ж придбати більше електроенергії. Організація надання доступу до пропускної спроможності міждержавних електричних мереж здійснюється підприємством, яке здійснює централізоване диспетчерське управління об'єднаною енергетичною системою України і передачу електричної енергії магістральними та міждержавними електричними мережами, у координації з системними операторами або операторами системи передачі сусідніх країн. Воно також відіграє чи не останню роль у здійсненні таких операцій.

При проведенні аукціону підприємство, здійснює розподіл доступу до всієї вільної пропускної спроможності міждержавних

електричних мереж, визначеної на відповідний період. Дана діяльність допомагає забезпечити правильність їх використання. У разі якщо попит на доступ до пропускної спроможності міждержавних електричних мереж перевищує величину вільної пропускної спроможності міждержавних електричних мереж, аукціон на доступ проводиться за принципом першочергового задоволення заявок учасників аукціону, які пропонують найвищу ціну. Це є зрозумілим явищем з боку проведення акціону. В такому разі ціна доступу до пропускної спроможності за відповідним напрямом визначається за мінімальною ціною із задоволених заявок учасників аукціону. Що є сприятливим для нього явищем. За умови, що попит на доступ до пропускної спроможності міждержавних електричних мереж не перевищує або дорівнює величині вільної пропускної спроможності міждержавних електричних мереж, підприємство, яке здійснює централізоване диспетчерське управління, надає учасникам такого аукціону доступ до пропускної спроможності міждержавних електричних мереж на безоплатній основі. Така ситуація є менш вигідною, проте трапляється вкрай рідко. Кошти, отримані підприємством, яке здійснює централізоване диспетчерське управління, в результаті розподілу доступу до пропускної спроможності міждержавних електричних мереж на аукціонах, використовуються ним на збільшення пропускної спроможності таких мереж. Зазвичай це відбувається не за довгий період часу [11].

Передача електричної енергії, призначеної для експорту, здійснюється на підставі договору з суб'єктом електроенергетики, що має змогу здійснювати передачу електричної енергії міждержавними електричними мережами України. Договір є певним підтвердженням будь яких операцій. Зазначений суб'єкт електроенергетики укладає з переможцем аукціону договір про доступ до пропускної спроможності міждержавних електричних мереж України, включаючи технічні умови забезпечення експорту електричної енергії. Примірна форма договору про доступ до пропускної спроможності міждержавних електричних мереж України затверджується національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики. Комісія є важливим елементом при складанні договорів. Збільшення пропускної спроможності міждержавних електричних мереж здійснюється за рахунок інвестицій підприємства, яке здійснює централізоване диспетчерське управління об'єднаною енергетичною системою України і передачу

електричної енергії магістральними та міждержавними електричними мережами. Це відбувається також за рахунок інвестицій юридичної особи, що не є пов'язаною прямо або опосередковано відносинами контролю з підприємством, яке здійснює централізоване диспетчерське управління об'єднаною енергетичною системою України і передачу електричної енергії магістральними та міждержавними електричними мережами. Тобто інвестування може здійснювати як фізична та і юридична особа.

Експлуатацію новозбудованих об'єктів міждержавних електричних мереж, збудованих за рахунок інвестицій юридичної особи, що не є пов'язаною прямо або опосередковано відносинами контролю з електропередавальним підприємством, здійснює електропередавальне підприємство за договором із інвестором. Така ситуація складається доволі часто. Диспетчерське оперативно-технологічне управління новозбудованими об'єктами міждержавних електричних мереж здійснюється системним оператором як складовою об'єднаної енергетичної системи України. Оператор має змогу з технологічної точки зору управляти об'єктами відповідно до уповноважень наданих йому.

В теперішній час в Україні докладаються багато зусиль, які зосереджені на забезпечення системного розвитку енергетичного права, національного законодавства, вдосконалення державного управління та регулювання в цій галузі. Хоча не всі зусилля є ефективними. Це зумовлює здійснення певних правових досліджень, а також ефективної участі України в міжнародній співпраці, а також є позитивною стороною. Відповідно до положення Конституції України, розроблено й прийнято закони «про електроенергетику», «про енергозбереження», «про альтернативні джерела енергії», що стосуються питань з використання енергії [6]. Важливе значення для регулювання правових відносин в енергетичній сфері мають також закон «про охорону навколишнього середовища» [7], кодекс України про надра і т.д. У низці нормативно-правових актів України визначаються певні загрози національній безпеці країни, саме в енергетичній сфері, а також шляхи вирішення проблем у цій галузі [14]. З часом ця проблема набуває все більшого масштабу.

Зокрема, в законі «про основи національної безпеки України» до основних напрямів державної політики у сфері забезпечення національної безпеки визначено забезпечення енергетичної безпеки на основі сталого функціонування та розвитку паливно-

енергетичного комплексу. Дане забезпечення неможливо повністю виправити і на сьогодні. Зокрема, розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 березня 2006 року заздалегідь затверджена енергетична стратегія України на період до 2030 року. Це тягне за собою ряд законів направлених на застосування у дію механізму забезпеченості. Розвиток енергетичного законодавства України є одним з першочергових завдань та напрямів реалізації стратегії [13]. Проте неможливо за короткий період досягти бажаних результатів. Дана стратегія передбачає, що внутрішня та зовнішня політика, регулювання відносин в галузі виробництва, використання, передачі енергії, різноманітні економічні, інституційні та інші перетворення в енергетиці мають покладатися виключно на положення законів. Це досягається на довготривалий час, відповідно за визначений реальний термін. На даному етапі правове регулювання в енергетичній сфері має великою мірою різний характер, що пов'язано насамперед з відсутністю загальних закріплених законом принципів та підходів для забезпечення ефективного регулювання відносин в електроенергетичному, нафтогазовому, вугільно-промисловому і ядерно-промисловому комплексах. Тому ми не можемо на всю силу використати дане теоретичне положення [16].

Слід зауважити, що кожна з галузей паливного та енергетичного комплексу зазвичай регулюється певним окремим законом та прийняттям підзаконними актами для його виконання. На теперішньому етапі актуальним є функціонування оптового ринку електроенергії, його вдосконалення, визначення етапів функціонування ринку природного газу, законодавче закріплення за відповідним регулюючим органом зі спеціальним статусом функцій у сфері встановлення норм функціонування ринків, які є визначеним законом. Загалом повністю оптимізувати оптовий ринок є не зовсім простим завданням. Передбачається також створення дієвих податкових та фінансових стимулів для оновлення енергетичних об'єктів і застосування технологій енергозберігання, вдосконалення регулювання конкурентних ринків стисненого та зрідженого газу, недопущення при цьому необгрунтованого адміністративного втручання у визначення цін на конкурентних ринках. Не менш важливим є й вдосконалення умов та правил надання підприємствам паливного-енергетичного комплексу державної підтримки, зокрема шляхом субсидювання. Ці забезпечення сприятимуть поштовхом до проведення такого роду проектів.

Особливо важливим є посилення вимог до виконання суб'єктами енергетичної галузі зобов'язань стосовно зменшення забруднення навколишнього середовища і забезпечення реалізації вимог у сфері техногенної безпеки. Адже з кожним днем забруднення навколишнього середовища створює серйозну загрозу щодо нашого життя. Другий блок завдань – розвиток законодавчої основи регулювання в енергетичній сфері на користь забезпечення виконання міжнародних зобов'язань. Необхідно дотримуватися вимог, які затверджені відповідними органами влади. Наступний блок завдань: законодавче регулювання енергетичних відносин має розвиватися на основі активізації міжнародної співпраці та укладення відповідних багатосторонніх міжнародних угод, що дасть змогу забезпечити національні інтереси всього міжнародного співтовариства, зокрема України. Тому співпраця є важливим етапом у регулювання відносин, які відносяться до енергетичного комплексу.

Важливим завданням удосконалення теоретичних основ вирішення вказаних завдань, підвищення ефективності законодавства є створення сприятливих умов для ефективного використання паливно-енергетичних ресурсів. Необхідно уникати неправомірного втручання. Для виконання цього завдання особливо актуальним є створення дієвої і прозорої системи енергетичного законодавства, особливо у сфері енергозбереження. Що на теперішньому етапі є доволі ускладненим завданням. Така система повинна містити правові норми, які б передбачали адекватне поєднання інструментів державного регулювання і заохочення суб'єктів господарювання та населення з метою ефективного використання паливно-енергетичних ресурсів [2].

Прогноз розвитку окремих галузей енергетики сформований на основі поточної соціально-економічної ситуації на внутрішньому ринку України, рівня цін на енергетичні ресурси та технології на світових. Розвиток теплової генерації визначатиметься наявністю та вартістю запасів власного вугілля та природного газу, також розвитком енергетичних технологій використання різних видів палива. Надходження природного газу в газотранспортну систему (ГТС) з газодобувних підприємств України за січень-березень 2019 року збільшилися на 3% в порівнянні з аналогічним періодом минулого року. За даними компанії, видобуток газу українськими підприємствами за три місяці 2019 р. досяг 5,3 млрд куб. м. За даними Міністерства палива та вугільної

промисловості, в 2017 році загальний обсяг видобутку газу в Україні становив— 20,5 млрд куб. м, а в 2018 р. – 21 млрд куб. м [18].

Розвиток ядерного енергетичного сектору на період до 2035 року прогнозується виходячи з того, що частка атомної генерації в загальному обсязі виробництва електроенергії зберігатиметься приблизно на рівні 45-50 %. Пріоритетами атомно-промислового комплексу України є завдання із створення виробництва власного ядерного палива, розвитку урановидобувної галузі з метою 100 % забезпечення ураном власного виробництва потреб українських АЕС, промислового освоєння технологій виготовлення необхідної цирконієвої продукції, розбудови інфраструктури поводження з відпрацьованим паливом та радіоактивними відходами [3].

Важливим пріоритетом ядерного енергетичного сектору має стати підвищення його конкурентоспроможності на відкритому лібералізованому енергетичному ринку України, що потребуватиме стратегічного вибору ринкових механізмів регулювання розвитку компанії – оператора АЕС та компанії з виробництва ядерного палива. Передбачається стале розширення використання всіх видів відновлюваної енергетики, яка стане одним з інструментів гарантування енергетичної безпеки держави. Стратегією прогнозується зростання частки відновлюваної енергетики до рівня 11% у валовому кінцевому енергоспоживанні до 2020 року. Прогнозується суттєве зростання частки відновлюваних джерел енергії у сфері теплозабезпечення. Перевага віддаватиметься найбільш енергоефективним рішенням, зокрема одночасному виробництву теплової та електричної енергії, виробництву біопалива другого покоління, розвитку виробництва та споживання біометану (очищеного біогазу) [16]. Стратегія передбачає модернізацію нафтогазової промисловості України. Прогнозується помірне щорічне зростання обсягів видобутку традиційного газу, а загальні перспективи видобутку газу в Україні значною мірою залежатимуть від використання новітніх технологій інтенсифікації видобутку традиційного та розвитку видобутку нетрадиційного газу. Динаміка зростання видобутку нафти в Україні у короткостроковій перспективі суттєво обмежується через виснаження великих родовищ, недостатній рівень інвестицій у геологорозвідувальні роботи протягом останніх років за відсутності розвідки нових запасів, а також низький коефіцієнт нафтовіддачі. Зазначається, що видобуток нафти з конденсатом в поточному році очікується в

обсязі 1,507 тис тонн, що на 4,1% більше показника 2018 року, газу – 1,129 млрд куб м (+ 4,3% до 2018 року). За даними “Укрнафти”, за підсумками січня-березня 2019 року видобуток нафти і газового конденсату зріс на 6,4%, а виробництво зрідженого газу знизилося на 1,9% [20].

Динаміка розвитку вугільної галузі залежать від успішності відновлення функціонування вугільних підприємств на основі модернізації технологічного обладнання, динаміки розвитку подій у східному регіоні та кардинального реформування взаємовідносин на ринку вугільної продукції. Основним завданням у цьому секторі є переведення вугільної галузі на бездотаційний і самоокупний режим діяльності. Енергетична політика країни має бути узгодженою та включати загальні цілі з енергоефективності, використанні відновлюваної енергетики цілей по скороченню викидів парникових газів [9].

Отже, одним із головних та важливих завдань ефективної енергетичної стратегії є розвинуте законодавство нашої країни. Це є пріоритетним напрямком у ході досягнення поставлених цілей. Адже зовнішня чи внутрішня політика має формуватися відповідно до встановленого законодавства України. Відповідно, різні інституційні, економічні та інші енергетичні перетворення мають ґрунтуватися у певних сферах тільки на положеннях законів. Тому що, саме закони є вирішальними у правовому регулюванні відносин енергетичної сфери. Дане регулювання повинно чітко описувати важливі моменти, деталізувати їх. Контролювання за паливно-енергетичним комплексом на визначений термін має несистемний характер регулювання. Це підтверджується відсутністю закону, що дав би змогу встановити головні підходи та основи, щодо регулювання відносин у таких комплексах, як вугільно -промисловий, енергетичний, ядерно -промисловий, а також нафтовий комплекси. Різні галузі паливно-енергетичного комплексу дотримуються певним законом або ж підзаконним актом, який є прийнятим на його виконання. Прийняття багатьох підзаконних актів органами влади зумовлює численність положень визначених законів у загальному їх формулюванні. Даний підхід створює умови правового регулювання щодо застосування вимог в неординарному порядку, і як наслідок, до неповноцінного виконання передбачених завдань та цілей. На сьогоднішній день енергетична політика спрямована на розвиток нетрадиційних джерел, що є альтернативним рішенням.

Список використаної літератури:

1. Верховна Рада України [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://rada.gov.ua/>
2. Енергоатом [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.atom.gov.ua/ua/about/strategy/legislative_support/
3. Енергоефективність та відновлювані джерела енергії Під заг. ред. А.К. Шидловського. – К.: «Українські енциклопедичні знання», 2007. – 559 с.
4. Закон України "Проосновні засади державного нагляду у сфері господарської діяльності"[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3830-17> (дата звернення: 28.05.19). - Назва з екрана.
5. Закон України"Про захист від недобросовісної конкуренції"[Електронний ресурс]: від 07.06.1996 №236/96-ВР.– Режим доступу:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 28.05.19). -Назва з екрана.
6. Закон України "Про електроенергетику"[Електронний ресурс]:ред. від 16.10.1997 р. – Режим доступу:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/575/97-%D0%B2%D1%80>(дата звернення: 28.05.19). - Назва з екрана.
7. Закон України"Про охорону навколишнього середовища" [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>(дата звернення: 28.05.19). - Назва з екрана.
8. Ліщук В.І. Стратегічні напрями політики енергоефективності в Україні / В. І. Ліщук, М. Є. Ліщук, А. Т. Московчук // Економічний часопис СНУ імені Лесі Українки – Луцьк. – 2016. №1(5). – С. 12-17.
9. Міністерство енергетики та вугільноїпромисловостіУкраїни [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/docscatalog/document?id=245012706>
- 10.Недін І.В., Шестеренко О.В. Диверсифікація енергоносіїв – умова забезпечення енергетичної безпеки /Енергетика та ринок. – № 1. – С. 30–34.
- 11.Павлов К.В. Застосування методів нормування показників та нечіткої логіки при оцінці рівня еколого-безпечного природокористування /К.В. Павлов // Структурні зміни в економіці природокористування: теоретичні основи та прикладні

- аспекти [Текст]: [кол. моногр.] / за заг. Ред. д-ра екон. наук, проф. О.М. Стрішенець. – Луцьк: Вежа-Друк. 2016. – С. 46-63.
12. Павлов К.В. Проблеми екологічної безпеки як складової частини енергетичної безпеки України /К.В. Павлов, К.М. Федина // Актуальні проблеми прикладної економіки [Текст]: [кол. моногр.] / за заг.ред. д-ра екон. наук, проф. О.М. Стрішенець. – Луцьк: Вежа-Друк. 2017. – С. 85-98.
13. Паливно-енергетичний комплекс України в контексті глобальних енергетичних перетворень А.К. Шидловський, Б.С. Стогній, М.М. Кулик та ін. – К.: Українські енциклопедичні знання, 2004. – 468 с.
14. Стогній Б.С., Жовтянський В.А. Енергозбереження та енергетична безпека України /Проблеми загальної енергетики. – 2005. – № 12. – С. 7–14.
15. Стрішенець О.М. До питання про майбутнє теорії ринкового фундаменталізму / О.М. Стрішенець // Науковий вісник. - Серія : Економічні науки / Буковинський держ. фінанс. ун-т. - Чернівці : Вид-во БДФУ, 2012. – Вип. 1. – С. 386-391.
16. Стрішенець О.М. Екологічна безпека управління біоенергетичних підприємств України в контексті залучення німецького досвіду / О.М. Стрішенець // Теорія та практика менеджменту безпеки: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (18 травня 2017 р.) / Відп. ред. проф. Л. М. Черчик. – Луцьк, 2017 – С.109-112
17. Стрішенець О.М. Теоретичні аспекти конкуренції на регіональних ринках житлової нерухомості / О.М. Стрішенець, К.В. Павлов // Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки : журнал / уклад. Любов Григорівна Ліпич, Мирослава Богданівна Кулинич. – Луцьк : Вежа-Друк, 2017. – №3 (11). – С. 7-12.
18. Сьогодні [Електронний ресурс] // 2019 – Режим доступу до ресурсу: <https://ukr.segodnya.ua/economics/enews/v-ukraine-vyrosladobycha-gaza-1248642.html>
19. УкрІНТЕІ [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.uinteі.kiev.ua/foresight/ua/law.php?law_id=2
20. Фінанси в Україні [Електронний ресурс]. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://news.finance.ua/ua/news/-/448152/ukrnafta-planuye-narostyty-vydobutok-nafty-i-gazu>

ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНА ПОЛІТИКА ЕНЕРГЕТИЧНОГО РИНКУ ДЕРЖАВИ

Паливно-енергетичний комплекс (ПЕК), як одна із основних складових економічної структури держави, повинен також розвиватися з врахуванням цієї мети. При цьому важливо не тільки досягти його відповідності і прийнятності для європейських енергетичних систем, але і достатньої його ефективності для України та відповідати, в першу чергу, її національним інтересам.

Тому зроблено спробу проаналізувати головні проблеми ПЕК на цьому шляху. На основі порівняльного аналізу сучасного стану розвитку ПЕК країн-ЄС та України, напрямків і перспектив їх розвитку, головних вимог існуючого енергетичного ринку Європи та існуючих правил гри на ньому, проаналізовані завдання розвитку ПЕК України в контексті стратегічного напрямку у ЄС.

Інноваційний розвиток вимагає необхідного інвестування, в той час як стимулювання інвестиційної діяльності має розглядатися в контексті загального інноваційного вектора стратегічного розвитку держави. Інноваційна політика є важливою частиною державної економічної політики, але разом з тим має самостійний характер і є динамічним інструментом державного господарювання та підприємництва. З огляду на специфічність стану енергетичного ринку в нашій країні дослідження інвестиційно-інноваційної політики має важливе практичне значення.

На необхідності формування чіткої державної політики у сфері інновацій та інвестицій наголошують зарубіжні та вітчизняні вчені. Питання науково-методичних основ державного регулювання інвестиційної та інноваційної діяльності досліджується в роботах В. М. Гейця, М. Данько, Л. А. Жаліло, А. К. Кінаха, В. Мартиненка, А. С. Музиченка, М. І. Крупки, Б. Санто, О. Ф. Уткіна та інших.

У загальному розумінні поняття "енергетичний ринок" можна трактувати як місце зустрічі продавця енергії та її покупця. Проте якщо заглибитися у визначення терміна "енергетичний ринок", можна виділити широке й вузьке значення цього поняття.

У широкому розумінні енергетичний ринок включає сукупність осіб та організацій, які придбають товари та послуги, енергію з метою виробництва та споживання останньої. Таким чином, енергетичний ринок у широкому розумінні включає таких учасників ринку, як

підприємства-видобувачі паливно-енергетичних ресурсів, організації, що переробляють ці ресурси, постачальники кінцевої енергії, споживачі енергії, а також підприємства, що виготовляють товари й надають послуги, що забезпечують процес виробництва енергії (наприклад, основні фонди енергетики тощо).

У вузькому ж розумінні енергетичний ринок є сукупністю осіб та організацій, які купують енергію з метою її споживання. Зауважимо, що таке трактування терміна "енергетичний ринок" не включає як учасників ринку галузі енергетичної інфраструктури. Проте "споживання енергії" в цьому визначенні не означає лише кінцеве споживання енергії як такої, а також передбачає споживання одного виду енергії з метою перетворення її в інші види. Отже, учасниками енергетичного ринку у вузькому розумінні є споживачі кінцевої енергії, підприємства-видобувачі паливно-енергетичних ресурсів, виробники та перетворювачі енергії, постачальники кінцевої енергії.

Функціонування енергоринку базується на взаємодії його учасників, що безпосередньо реалізують комерційні операції купівлі-продажу електричної енергії і потужності. Як правило, зазначені акти здійснюються або на основі довгострокових договорів, що укладаються учасниками ринку на визначений період, або у реальному часі (так званий спот-ринок) на основі щоденних добових заявок, у яких зазначають погодинні значення об'ємно-цінових показників пропозиції і попиту на електроенергію. На оптовому ринку купівля електроенергії здійснюється за вільними цінами, а відпуск покупцям повинен проводитися з мереж ОЕС за єдиною ціною і на однакових умовах незалежно від статусу покупця, відомчої або галузевої належності, територіального розташування. На стадії формування енергоринку ці розрахунки повинні вестися відповідно до методики, розробленої органом, що здійснює контроль над діяльністю ринку.

У сучасних умовах кожне підприємство зацікавлене в забезпеченні конкурентних переваг за рахунок технологічного рівня виробництва продукції, а тому самостійно намагається забезпечувати динамічний його розвиток. Однак самостійно підтримувати необхідні темпи розвитку технологій більшість українських підприємств не в змозі з наступних причин: розрив між технологічним станом розвинених країн світу та України (окрім окремих галузей: літакобудування, суднобудування, космічні технології) є досить

істотним, оскільки економіка держави, яка після розвалу СРСР дещо пододала кризові явища, знаходиться в ролі "наздоганяючої" і не має достатніх інвестиційних ресурсів, а "технологічну прірву" складно подолати навіть фінансово забезпеченій системі.

Конкурувати з іноземними підприємствами за умов отримання ними різноманітної допомоги з боку держави фактично неможливо - необхідна чітка стратегія ліквідації відставання в інноваційній сфері. Роль держави в розвинутих країнах світу полягає у використанні цілого ряду форм стимулювання розвитку виробництва, експорту, інноваційної діяльності. Наразі для мінімізації присутності іноземних конкурентів на внутрішньому ринку потрібна політика протекціонізму.

Існує об'єктивна проблема спрямування ринкового механізму розвитку на інноваційний шлях. Зважаючи на той факт, що ринкові відносини в Україні перебувають у стадії становлення, виникає необхідність налагодження системи відбору ефективних інноваційних проектів відповідно до загальнонаціональної стратегії.

За таких умов важливим є посилення державного регулювання інноваційно-інвестиційної діяльності, формування державної політики у цій сфері. До такого висновку підводить і вивчення досвіду розвинутих країн (США, Японії, Німеччини, Великобританії, Франції), які розвиваються перш за все на основі активізації інноваційної діяльності. Саме в цих країнах намічається радикальний перехід від традиційної до інноваційної науково-технічної політики.

Відомо, що державна інноваційно-інвестиційна політика – це діяльність держави, спрямована на створення сприятливих нормативно-правових та економічних умов для інвестицій взагалі й інвестицій в інновації, стимулювання процесу формування інвестиційних умов для інноваційного розвитку, а також формування ринку інновацій та інвестицій.

Інноваційно-інвестиційна політика держави повинна бути спрямована на забезпечення зростання обсягів капіталовкладень у сферу впровадження інноваційних технологій. Держава, використовуючи певні механізми, має забезпечити умови для формування та стимулювання розвитку інвестиційно-інноваційної діяльності насамперед через створення позитивного інвестиційного клімату внаслідок поліпшення загального міжнародного іміджу країни[2].

Вплив держави має здійснюватися шляхом застосування системи організаційно-інформаційних заходів та фінансової

підтримки, а саме розробки нормативно-правової бази інноваційно-інвестиційної діяльності; розробки стратегічної програми розвитку; визначення оптимального рівня частки державної власності; формування реальних джерел фінансування науки, освіти та інших.

Метою інноваційної політики провідних країн світу є сприяння розвитку науки й техніки, підвищення інноваційної активності, що забезпечує конкурентоспроможність національної продукції на світовому ринку, обороноздатність країни, покращує екологічну ситуацію, а також сприяє розвитку венчурного довгострокового бізнесу. Виходячи з цієї мети, держава визначає пріоритетні напрями розвитку інноваційної діяльності та обирає основні шляхи підтримки підприємств, які працюють над виконанням державних інноваційних програм.

Інтеграція наукової, науково-технічної діяльності й освіти зміцнює взаємозв'язки між системою освіти та науково-виробничими системами, що дає змогу прискорити впровадження інновацій у виробництво, а наукову діяльність орієнтувати на вирішення виробничих проблем.

Принцип підтримки конкуренції у сфері науки, техніки й інноваційній діяльності означає поєднання стимулювання з функціонуванням інноваційних структур в умовах конкурентного середовища.

Що стосується потенційних запасів енергосировинних ресурсів, то країни ЄС мають тільки приблизно 0.7% від світових запасів нафти та 2.2% запасів природного газу. Але вони мають 7.4% вугільних запасів, 16% світових потужностей для очищення та переробки сирової нафти в нафтопродукти, та 16% світових потужностей встановленої генерації електроенергії [1].

Україна також є енергодифіцитною державою. Її загальні потреби в енергоресурсах становлять 6.46 млрд. Вт_т (194.6 млн. т.н.е), чи 1.6% від загальносвітового споживання і задовольняються власним видобутком лише на 47%. Запаси нафти в Україні становлять 0.04% від загальносвітових запасів, газу - 0.75% , вугілля - 3.5%. Потужності переробки нафти на 6 НПЗ – 1.25%, виробництво електроенергії – 1.2% від загальносвітових. При цьому, на території України проживає тільки 0.84% населення світу і майже у 7 разів менше, чим в країнах ЄС[26].

Шляхом зменшення залежності від імпорту є диверсифікація джерел постачання енергоносіїв (існує і вимога до країн ЄС, яка

передбачає обмеження максимальної долі в енергопостачанні певного ресурсу з одного джерела до 30%). Але у зв'язку з обмеженими можливостями диверсифікації і збільшенням потреб у споживанні енергоресурсів, останнім часом країни ЄС роблять акцент на забезпечення надійності енергопостачання (цілі забезпечення незалежності від зовнішніх постачальників енергії поступово змінюються на цілі керування зовнішньою залежністю), а також на певну зміну загального балансу використання енергоресурсів. На сьогодні в Україні, на відміну від країн ЄС, значну частку енергоспоживання складає газ (32% проти 22%), та вугілля (21% проти 13%). Подальшою тенденцією в Україні повинно стати зменшення долі газу в енергоспоживанні, в країнах ЄС ця доля буде збільшуватись. Пріоритетними джерелами енергії на найближчі 20 років в країнах ЄС будуть також і відновлювальні джерела енергії.

Згідно із Стратегією до 2030 р. Європейською Радою визначено орієнтовну мету з підвищення енергоефективності до 2030 р. на 27% з уточненням у 2020 р., маючи на увазі доведення її до кінця періоду до 30%. Відповідно до цього ЄК планує докорінно переглянути Програми з енергоефективності, прийнявши цей напрям за самостійне джерело енергії, що зможе конкурувати на рівних з введенням додаткових генерувальних потужностей [9].

Стратегією розвитку енергетики країни за базовим сценарієм прогнозується:

- збільшення обсягів споживання первинних енергоресурсів з 200,6 млн т у.п. в 2005 році до 302,7 млн т у.п. в 2030 році (на 51%). Випередження темпів економічного розвитку порівняно з темпами споживання енергоресурсів буде забезпечено за рахунок масштабного впровадження технологічного та структурного енергоощадження, що дозволить знизити майбутній рівень споживання ПЕР більше ніж в 2 рази;

- зростання споживання електроенергії в 2,2 рази до 395,1 млрд. кВт·год в 2030 році. Крім того, прогнозується можливість експорту електроенергії в обсязі 25 млрд. кВт·год в 2030 році; збільшення споживання вугільної продукції майже в 2 рази (до 130,3 млн. т); зростання споживання нафти для внутрішніх потреб на третину – до 23,8 млн. т; зменшення споживання природного газу майже на 36% (до 49,5 млрд. м³).

- за рахунок пріоритетного розвитку вугільної та ядерної промисловості, нетрадиційних і відновлювальних джерел енергії з

одночасним зниженням енергомісткості продукції прогнозується майже п'ятиразове зниження рівня енергетичної залежності країни – з 54,5% в 2005 р. до 11,7% в 2030 році[26].

Підвищення енергоефективності в будівельному секторі. Досягнення визначеної ЄС цілі щодо підвищення енергоефективності до 2030 р. на 27% залежатиме від повноти виконання Директиви 2012/27/ЄС, яка встановлює загальні вимоги з підвищення енергоефективності в рамках ЄС та Директиви 2010/31/ЄС з модернізації житлового фонду. Сьогодні частка енергоспоживання житлових будівель у країнах ЄС у сукупному обсязі енергоспоживання становить 40%. Прискорення його модернізації, впровадження інноваційних технологій у системах централізованого теплопостачання та кондиціонування дозволить ЄС скоротити нинішні обсяги споживання природного газу більше ніж на 30% [23].

Опалення та охолодження є найбільшим джерелом попиту на енергію в Європі, більшість обсягів імпорту газу в країнах ЄС використовуються для цих цілей. Єврокомісія підтримуватиме пропозиції щодо спрощення доступу до існуючих джерел фінансування і пропонуватиме «стандартні» умови фінансування як фінансові інструменти керівним органам Європейських структурних та інвестиційних фондів і зацікавленим сторонам, сприятиме впровадженню нових схем фінансування з урахуванням розподілу відповідних ризиків і доходів, розроблятиме нові методи фінансового підтримання та технічної допомоги. Фінансове підтримання має поєднуватися з технічною допомогою під час об'єднання малих проєктів у великі програми, що сприятиме зниженню операційних витрат.

Згідно з Директивою 2012/27/ЄС органи державної влади кожної з країн- членів ЄС мають розробляти та впроваджувати або використовувати вже існуючі механізми фінансування інвестицій у сфері енергоефективності. Зокрема, у Данії запроваджено інвестиційні гранти для будівництва мереж централізованого теплопостачання та ремонту теплових мереж з компенсацією 30–60% капіталовкладень за умови обов'язкового підключення їх до магістральної мережі [20].

Мета з підвищення енергоефективності також полягає в реалізації потенціалу енергоощадності в промисловості, де обсяги енергоспоживання нині становлять 25% від загального обсягу споживання енергії в ЄС. Для залучення приватних інвестицій у цей

сектор економіки у 2015 р., у рамках механізму розподілу Структурних фондів ЄС, Єврокомісія брала участь у фінансуванні проектів з енергоефективності на загальну суму 27 млрд євро. У результаті обсяги фінансування цільових програм з енергоефективності зросли до 36 млрд євро, що сприяло заохоченню приватних інвесторів до впровадження сучасних технологій з підвищення енергоефективності виробничих процесів на підприємствах[26].

Також у червні 2015 р. Європейським інвестиційним банком (ЄІБ) було схвалено додатковий план інвестицій в енергоефективні технології Євросоюзу. Загальний обсяг інвестицій становитиме понад 8 млрд євро. Радою директорів ЄІБ було схвалено 21 проект, 4 з яких підтримано засобами Європейського фонду стратегічних інвестицій [24].

Перехід на низьковуглецеве виробництво сприятиме економічному зростанню Європи завдяки інноваціям та інвестиціям у «чисті» технології та низьковуглецеву енергетику. Таким чином, у рамках плану ЄС щодо скорочення шкідливих впливів на атмосферу, роль альтернативної енергетики буде збільшуватися з кожним роком: низьковуглецеві технології виробництва електроенергії, альтернативні джерела енергії, енергоефективні будівельні матеріали, гібридні та електричні автомобілі. Для реалізації зазначеного ЄС потрібно інвестувати 270 млрд євро, або в середньому 1,5 % ВВП щорічно до 2030 р. На шляху до енергоефективного транспортного сектора з низькими викидами вуглецю. На транспорт припадає понад 30% кінцевого споживання енергії в Європі. Реалізація потенціалу його енергоефективності вимагає постійної уваги до виконання норм викидів CO₂ для легкових і вантажних автомобілів після 2020 р., а також до впровадження заходів із підвищення ефективності використання палива і зменшення викидів CO₂ для вантажівок з важкими умовами експлуатації та автобусів [18]. У 2011 р. було прийнято «Білу книгу» Європейської комісії, до якої входить «План розвитку єдиного європейського транспортного простору», який є складовою частиною Стратегії ЄС.

Відповідно до Директиви 2014/94/EU Європейського парламенту та Ради від 22 жовтня 2014 р. з розгортання інфраструктури альтернативного палива Єврокомісія вживатиме подальших заходів щодо сприяння швидкому розгортанню необхідної інфраструктури, зокрема станцій заправлення паливом і заряджання електромобілів відповідно [22].

Для зниження залежності від нафти особлива увага приділятиметься ЄК електрифікації транспорту, що сприятиме зменшенню викидів CO₂ на транспорті, особливо на автомобільному та залізничному. Європа має прискорити електрифікацію свого автомобільного парку та інших видів транспорту і стати лідером із впровадження технологій електромобільності та акумулювання енергії.

Прогнозоване МЕА інвестування в електроенергетику на період 2014 – 2035 рр. за сценарієм Нової політики та Сценарієм 450 визначено відповідно 2227 та 2566 млрд дол. США.. При цьому переважну частку інвестицій, спрямованих на підвищення енергоефективності (близько 90%), прогнозується спрямовувати в будівельний і транспортний сектори економіки та ПДЕ, особливо за екологічним Сценарієм 450. Зокрема, значно знижуються обсяги інвестування у викопні види палива (майже на 30%) з відповідним зростанням інвестування в ПДЕ (до 1182 та 1513 млрд дол. США відповідно за названими сценаріями), а також у розвиток атомної енергетики за Сценарієм 450 [26].

Сьогодні в Україні створено правове поле для інвестування та розвитку державно-приватного партнерства. Законодавство України визначає гарантії діяльності для інвесторів, економічні та організаційні засади реалізації державно-приватного партнерства в країні. За даними центральних і місцевих органів виконавчої влади в Україні станом на 01.01.2016 р. на засадах державно-приватного партнерства реалізується 177 проектів (укладено 146 договорів концесії, 31 договір про спільну діяльність). На території України надано рівні умови діяльності іноземним і вітчизняним інвесторам. Іноземні інвестиції в Україні не підлягають націоналізації. Для підвищення захисту іноземних інвестицій Законом України від 16.03.2000 р. № 1547 -III Про ратифікацію Конвенції про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами ратифіковано Вашингтонську Конвенцію 1965 р. про порядок вирішення інвестиційних спорів. Підписано та ратифіковано Верховною Радою України міжурядові угоди про сприяння та взаємний захист інвестицій з більш ніж 70 країнами світу. Зокрема, Законом України від 03.06.2015 р. № 505-VIII ратифіковано Угоду між Україною та Японією про сприяння та захист інвестицій [19].

Правовою основою стимулювання інвестиційної діяльності в Україні є Конституція України, Закони України: від 10.09.1991 р. №1540а-XII Про захист іноземних інвестицій в Україні; від

18.09.1991 р. №1560 Про інвестиційну діяльність (із змінами); від 19.03.1996 р. №93/96-ВР Про режим іноземного інвестування (із змінами); від 04.07.2002 р. № 40-IV Про інноваційну діяльність (із змінами); від 21.10.2010 р. № 2623-VI Про підготовку та реалізацію інвестиційних проектів за принципом «єдиного вікна»; від 08.09.2011 №3715-VI Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні (із змінами); від 05.07.2012 р. № 5080-VI Про інститути спільного інвестування; від 06.09.2012 р. № 5205-VI Про стимулювання інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць; від 07.04.2015 р. №288- VIII Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо державних інвестиційних проектів; від 07.04.2015 р. №289- VIII Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав інвесторів. У лютому 2015 р. прийнято Закон України Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо зняття регуляторних бар'єрів для розвитку державно-приватного партнерства в Україні та стимулювання інвестицій (постанова Верховної Ради України від 12.02.2015 р. № 195-VIII) [19].

Регулюють відносини у сфері інвестиційної діяльності також постанови Кабінету Міністрів України від 06.03.2013 р. № 139 Про затвердження Порядку державної реєстрації (перереєстрації) іноземних інвестицій та її анулювання; від 22.07.2015 р. № 571 Деякі питання управління державними інвестиціями (із змінами) та інші нормативно-правові акти. В Україні запроваджено ряд механізмів державного регулювання іноземного інвестування, які відповідають міжнародним вимогам. Головним чином, це – надання інвесторам податкових і митних пільг, дотацій, субсидій та субвенцій, застосування норм пришвидшеної амортизації, використання механізму державно-приватного партнерства, необхідність проведення експертизи інвестиційних проектів, визначення умов користування природними ресурсами, надання державних і місцевих гарантій з метою забезпечення виконання боргових зобов'язань за запозиченнями суб'єкта господарювання, ліцензування окремих видів господарської діяльності, установа в деяких випадках державних фіксованих та регульованих цін і тарифів, надання кредитів на пільгових умовах тощо.

Особливості оподаткування суб'єктів господарювання, які реалізують інвестиційні проекти в пріоритетних галузях економіки, визначаються Податковим кодексом України та Митним кодексом

України. Обсяги коштів, що спрямовуються на державне підтримання, щороку визначаються Законом Про Державний бюджет України, а також відповідними місцевими бюджетами.

Вимоги до інвестиційних проектів у пріоритетних галузях економіки, порядок їх відбору, схвалення та реєстрації встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Указом Президента України від 12.01.2015 р. №5/2015 схвалено Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020». Основною метою державної політики енергоефективного та енергоощадного використання і споживання енергоресурсів із впровадженням інноваційних технологій є зниження енергомісткості валового внутрішнього продукту на 20% до 2020 р. Для залучення інвестицій та підтримання інвестиційної активності та захисту прав інвесторів передбачено забезпечити ефективний захист права приватної власності, гармонізувати із законодавством ЄС положення законодавства України щодо захисту прав національних та іноземних інвесторів і кредиторів, захисту економічної конкуренції, запровадження стимулюючих механізмів інвестиційної діяльності, виходячи із найкращої світової практики. Серед стратегічних індикаторів реалізації Стратегії «Україна – 2020» – прогнозується надходження прямих іноземних інвестицій за період 2015 – 2020 рр. понад 40 млрд дол США [11].

Діюча сьогодні Енергетична стратегія України на період до 2030 р., схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. №1071,

для реалізації стратегічних цілей розвитку ПЕК до 2030 р. передбачає загальний обсяг необхідних інвестицій орієнтовно в обсязі 227 млрд. дол. США, у тому числі в електроенергетичну галузь (включаючи поновлювані джерела енергії) – 98 млрд. дол. США; в ядерну енергетику та в атомно-промисловий комплекс – 49 млрд. дол. США; у вугільну галузь – 10 млрд. дол. США; у нафтогазовий комплекс – 70 млрд. дол. США. Основними джерелами фінансування потреб розвитку енергетики є: інвестиції компаній (приватних або державних), власні кошти або позикове фінансування; регулювання цін і тарифів на енергоресурси з урахуванням інвестиційної складової; прямі державні інвестиції (у тому числі й за рахунок залучення зовнішніх позик від міжнародних організацій для реалізації важливих інфраструктурних проектів) [8].

Україна з 01.02.2011 р. набула статусу Договірної Сторони в Енергетичному Співтоваристві (ЕС). Законом України «Про ратифікацію Протоколу про приєднання України до Договору про Енергетичне Співтовариство» від 15.12.2010р. №2787-VI закріплено зобов'язання України щодо імплементації основних актів енергетичного законодавства Європейського Союзу (ЄС) [8].

У сфері енергоефективності Україна має імплементувати в національне законодавство Директиву 2012/27/ЄС Про енергоефективність до 15.10.2017 р. відповідно до рішення Ради Міністрів Енергетичного Співтовариства з визначенням національних цілей щодо підвищення енергетичної ефективності з актуалізацією завдань стратегії країни кожні три роки – у 2017 і 2020 роках.

З ціллю імплементації Директиви 2006/32/ЄС розпорядженням Кабінету Міністрів України від 25.11.2015 р. №1228-р схвалено Національний план дій з енергоефективності на період до 2020 року (НПД ЕЕ) та затверджено План заходів з реалізації Національного плану дій з енергоефективності на період до 2020 року. Згідно з Планом заходів передбачено до 2020 р. забезпечити енергоощадність у розмірі 9% від середнього показника кінцевого внутрішнього енергоспоживання за період протягом 2005 – 2009 рр., що становить 6,5 млн т н. е. шляхом реалізації заходів у чотирьох основних секторах: побутовому секторі (житлові будівлі) – 50%; транспорті – 9%; сфері послуг (у тому числі бюджетні установи) – 16%; промисловості – 25%. Крім того, НПД ЕЕ визначає проміжну мету – у 2017 р. скоротити обсяги енергоспоживання на 5% [1].

Основними джерелами реалізації заходів НПД ЕЕ будуть державні інвестиції за принципами співфінансування з кінцевими бенефіціарами від впроваджених заходів (через створення Фонду енергоефективності); кошти міжнародних фінансових організацій та проектів міжнародної технічної допомоги; кошти енергосервісних компаній (виконавців енергосервісних договорів); кошти місцевих бюджетів; приватних інвестицій самих бенефіціарів. Законодавством України передбачено декілька видів державного підтримання у сфері енергоефективності, яке може надаватися підприємствам: пряме бюджетне фінансування; звільнення від ПДВ, ввізного мита, звільнення частини прибутку від оподаткування; установлення спеціального тарифу на електроенергію; надання державних гарантій під відповідні кредитні лінії.

Постановою Кабінету Міністрів України від 11.11.2015 Р. №929 Про продовження строку виконання Державної цільової економічної програми енергоефективності і розвитку сфери виробництва енергоносіїв з відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива на 2010 – 2015 роки, затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 01.03.2010 р. № 243, продовжено її дію до 2016 р [26].

Постановою Кабінету Міністрів України від 17.10.2011 р. №1056 Деякі питання використання коштів у сфері енергоефективності та енергозбереження (із змінами) затверджено Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення заходів щодо ефективного використання енергетичних ресурсів та енергозбереження, яким визначено механізм використання передбачених у спеціальному фонді державного бюджету коштів, які отримано від ЄС в рамках виконання Угоди про фінансування програми Підтримка виконання Енергетичної стратегії України в галузі енергоефективності та відновлювальних джерел енергії, а також коштів, передбачених у загальному фонді державного бюджету, для здійснення заходів щодо ефективного використання енергетичних ресурсів та енергоощадності. Бюджетні кошти використовувалися за програмою Реалізація Державної цільової економічної програми енергоефективності на 2010 – 2016 роки з урахуванням положень Меморандуму між Україною та Європейським Союзом про порозуміння щодо співробітництва в енергетичній галузі від 01.12.2005 р. та Енергетичної стратегії України на період до 2030 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. №1071 [7]. Згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 04.02.2016 р. №63 Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 1 березня 2010 р. №243 і від 17 жовтня 2011 р. №1056 орієнтовний обсяг фінансування Програми становить 344,22 млрд грн, у тому числі 5,91 млрд грн – за рахунок державного бюджету; 15 млрд грн – за рахунок місцевих бюджетів; 323,31 млрд грн – за рахунок інших джерел. На 2016 рік обсяг фінансування Програми із державного бюджету у 2016 р. становить 0,89 млрд грн. [26].

Відповідно до вимог Директиви №2009/28/ЄС Про заохочення до використання енергії, виробленої з відновлюваних джерел розпорядженням Кабінету Міністрів України від 01.10.2014 р. №902-

р затверджено Національний план дій з відновлюваної енергетики на період до 2020 року (НПД ВЕ) та План заходів з реалізації Національного плану дій з відновлюваної енергетики на період до 2020 року. Головною метою НПДВЕ є досягнення 11% частки енергії у 2020 р., отриманої з поновлюваних джерел енергії у кінцевому енергоспоживанні країни. Виконання НПДВЕ дасть можливість до 2020 р. зменшити використання традиційних ПЕР в обсязі 8,6 млн т н.е. (9,2 млрд м³ природного газу). Орієнтовний обсяг інвестицій, необхідний для реалізації НПДВЕ, до кінця 2020 р. становитиме: всього 294,5 млрд грн, у тому числі електроенергетика – 156,7 млрд грн. [21].

Наказом Міненерговугілля України від 07.11.2014 р. №796 затверджено План заходів Міненерговугілля України з реалізації Національного плану дій з відновлюваної енергетики на період до 2020 року, в якому передбачено: розвиток електрогенерувальних потужностей на основі використання поновлюваних джерел енергії; нормативно-правове забезпечення розвитку поновлюваних джерел енергії; створення сприятливих умов для залучення інвестицій; розширення міжнародного співробітництва у цій сфері тощо [7].

У грудні 2015 р. на 21-й конференції сторін Рамкової конвенції ООН про зміну клімату (UNFCCC) було прийнято нову міжнародну кліматичну угоду – Паризький договір (COP21), який замінить Кіотський протокол з 01.01.2021 р. На Міжнародній екологічній конференції у Парижі Україна поставила перед собою цільове завдання в 2030 р. не перевищувати 60% від рівня викидів парникових газів 1990 р. (розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.09.2015 р. №980-р Про схвалення Очікуваного національно визначеного внеску України до проекту нової глобальної кліматичної угоди).

За даними голови ЄБРР (прес-конференція у м. Києві 18.02.2016 р.) для скорочення викидів парникових газів українським компаніям виділено грантове фінансування в розмірі близько 11 млн. дол. США від європейських фондів. Програму розраховано на три роки і вона підтримується грантовим фінансуванням Глобального екологічного фонду в розмірі 7 млн дол.США та Інвестиційного фонду сусідства ЄС у розмірі 4 млн. євро. Також у рамках цієї програми окремим компаніям-клієнтам ЄБРР буде надано гранти в розмірі до 25% вартості нових технологій, але не більше 1 млн.дол.США[10].

За даними Міненерговугілля наразі реалізуються такі інвестиційні проекти [25]:

- передача електроенергії (загальна вартість становить \$238 млн, позика МБРР – 200 млн. дол. США);

- реабілітація гідроелектростанцій (загальна вартість становить \$362 млн, позика МБРР – 166 млн. дол. США);

- будівництво повітряної лінії 750 кВ Запорізька АЕС – ПС «Каховська»

- (загальна вартість становить 450 млн євро, кредит ЄБРР – 175 млн євро та кредит ЄІБ – 175 млн. євро);

- підвищення ефективності передачі електроенергії (модернізація підстанцій) (загальна вартість становить 80,4 млн євро, у тому числі кредитні кошти Уряду ФРН – 40,5 млн. євро та KfW – 25 млн. євро);

- реабілітація гідроелектростанцій (загальна вартість становить 400 млн євро, кредит ЄБРР – 200 млн євро, кредит ЄІБ – 200 млн євро);

- будівництво першої черги Дністровської ГАЕС у складі трьох агрегатів (вартість проекту становить 10,9 млрд грн, джерела фінансування – власні кошти ПАТ «Укргідроенерго»). В рамках реалізації цього проекту на Дністровській ГАЕС 21.12.2015 р. введено в роботу третій гідроагрегат потужністю 324 МВт в генераторному режимі [1].

Сьогодні для України важливим є розроблення системи державних, регіональних і галузевих інвестиційно-інноваційних програм, спрямованих на збільшення внутрішніх та іноземних інвестицій за рахунок кредитних і податкових пільг. Прямі іноземні інвестиції привносять сучасні інноваційні технології, для підвищення конкурентоспроможної вітчизняної продукції, а також прискорюють процес входження країни у світові енергетичні ринки.

Створення сприятливого інвестиційного клімату передбачається забезпечити, насамперед, через формування конкурентних ринків на базі прозорої регуляції за європейськими правилами, інтеграції енергетичної інфраструктури України з енергосистемами країн ЄС, дотримання принципу верховенства права та реалізації механізму державно-приватного партнерства.

Отже, наша держава має значний потенціал подальшого соціально-економічного розвитку і сприятливі умови його забезпечення енергією. Вона займає вигідне геополітичне і

географічне положення і є одним з найбільших транспортерів паливно-енергетичних ресурсів (ПЕР) до Європи. Запаси вугілля й урану, наявні потужності для транспортування енергоносіїв, розвинена інфраструктура нафтових, газових, електричних і теплових мереж, установлені потужності електростанцій загалом достатні для забезпечення майбутніх потреб економіки країни в усіх потрібних видах первинної енергії. Власними ресурсами нафти й газу Україна забезпечена лише частково, але вона є основним транспортером цих ресурсів до Європи, маючи всі можливості їх імпорту наявними газоі нафтогонами з Росії та країн Східної Азії – регіонів з найбільшими світовими запасами природного газу і другими за обсягами запасами нафти. Правда, імпорт вуглеводнів здійснюється практично з одного джерела – території Росії. Однак країна має певні можливості диверсифікації їх поставок. Основною проблемою економіки країни є її низька енергоефективність внаслідок наявності енергомісткого промислово-аграрного виробництва і енерговитратного житлово-комунального сектора[23].

Для забезпечення максимально ефективного розвитку економіки й підвищення якості життя населення країни потребують невідкладного вирішення такі проблеми:

- зниження енергомісткості економіки та витрат енергії на соціальну сферу;

- зниження енергетичної залежності шляхом підвищення рівня забезпечення власними паливно-енергетичними ресурсами, диверсифікації джерел імпорту енергетичних ресурсів, створення резервних запасів паливно-енергетичних ресурсів (ПЕР);

- оновлення основних фондів паливноенергетичного комплексу (ПЕК) і підвищення надійності, економічності та екологічної чистоти роботи його підприємств і промисловості.

Від так, в сучасних умовах відповідність національної економіки критеріям світогосподарської системи означає в першу чергу інноваційність на основі достатнього інвестиційного забезпечення, а не лише високий рівень доходів та життя населення, стабільні темпи економічного зростання. З метою забезпечення відповідності критеріям розвитку світової господарської системи, враховуючи об'єктивно обмежену інноваційно-інвестиційну активність господарюючих суб'єктів, необхідно:

- визначити однією з основних функцій держави - створення умов для формування інноваційно-інвестиційного комплексу;

-застосувати систему організаційно-інформаційних заходів та фінансової підтримки, а саме розробку нормативно-правової бази інноваційно-інвестиційної діяльності, в рамках якої затвердити стратегічну програму розвитку з визначенням оптимального рівня частки державної власності та реальних джерел формування фінансування науки та освіти;

-створити сприятливий інвестиційний клімат та прості правила "гри"; поліпшити умови нарощування внутрішніх інвестиційних ресурсів;

-здіяти механізми стимулювання розвитку фондового ринку шляхом удосконалення банківської системи, підвищення рівня доходів населення, збільшення кількості прибуткових підприємств;

-активізувати співробітництво з міжнародними фінансовими інституціями для забезпечення сталого соціального та економічного зростання через залучення інвестиційних ресурсів у пріоритетні сфери реального сектора економіки.

Вирішення питання інвестиційного наповнення національної економіки повинно забезпечити економічне зростання, що дасть змогу поступово перейти і до збільшення обсягів державного фінансування освіти, науки, НДДКР.

Високий рівень інноваційно-інвестиційної активності господарюючих суб'єктів, наукових установ, держави в цілому має забезпечити досягнення стану саморозвитку інноваційно-інвестиційної системи України.

Капітальні інвестиції необхідні для всіх галузей енергетичного сектору. На сьогодні удосконалення в окремих сегментах виробництва, транспортування та кінцевого споживання енергії в Україні тільки набирає обертів, використовуючи існуючі механізми тарифоутворення та державної підтримки в рамках окремих програм. Така ситуація створює необхідність інвестування у технологічне оновлення енергогенеруючого та енерговикористовуючого обладнання, формування відповідних стимулів у сферах фіскального та грошово-кредитного регулювання, здійснення цільових інвестиційних програм.

Серйозні виклики перспективам розвитку енергетики виникають через незавершеність реформування енергетичних ринків. На даний момент діючі моделі функціонування ринків в Україні не можуть сформувати надійні джерела фінансового забезпечення навіть нагальних потреб енергетичного сектору у підтриманні

функціонування галузей енергетики. Такі чинники як, субсидування виробників, перехресне субсидування між групами споживачів, пільгові закупівлі енергоресурсів знижують мотивацію до енергозбереження та позбавляють стимулів інвестування у розвиток енергетичного сектору України.

В умовах зростаючих ризиків та загроз критичній енергетичній інфраструктурі необхідно суттєво переглянути принципи та побудувати нову систему захисту стратегічних об'єктів енергетики. Кінцевою метою має стати багаторівнева, комплексна, добре скоординована система попередження та захисту життєвоважливих об'єктів від зовнішніх загроз. Необхідним є залучення приватного сектору до забезпечення енергетичної безпеки країни, впровадження механізмів узгодження дій органів державної влади та суб'єктів господарювання в кризових ситуаціях. Суб'єкти господарювання також мають брати участь у формуванні стратегічних запасів енергоресурсів на випадок кризових ситуацій. Потрібно забезпечити не тільки економічну привабливість, але й спроможність суб'єктів господарювання аналізувати ризики та забезпечувати свою готовність до сталого функціонування у випадку реалізації ідентифікованих загроз.

Для функціонування та регулювання енергетичного сектору потрібно інтегрувати ринок України до енергетичного ринку Європейського Союзу. Що передбачає:

- впровадження Україною положень Третього енергетичного пакету ЄС, спрямованих на створення конкурентних та недискримінаційних умов господарювання на внутрішньому енергетичному ринку;

- інтеграцію об'єднаної енергетичної системи України до Союзу європейської електричної мережі відповідно до вимог ENTSO-E з метою забезпечення технологічної інтеграції України та виходу українських виробників електроенергії на європейський ринок;

- розширення транскордонної інфраструктури постачання газу між Україною та ЄС, що, окрім диверсифікації постачання газу в Україну, дозволить створити на базі українських підземних сховищ газу торгову площадку та забезпечити повноцінне входження України до європейського газового ринку;

- активну участь України у регіональних та галузевих міжнародних організаціях з метою взаємоузгодженого та скоординованого вирішення спільних проблем, обговорення та

прийняття рішень з проблемних питань забезпечення енергетичної безпеки та солідарних дій під час кризових явищ в енергетичних секторах відповідних країн.

Для залучення інвестицій в енергетичний сектор, він має бути послідовно трансформований з дотаційного, проблемного сектору в економічно прибутковий, конкурентний та мобільний сектор національної економіки. При цьому енергетичний сектор України потребує значних довгострокових інвестицій для забезпечення його модернізації, безпеки та конкурентоспроможності.

Список використаної літератури

1. Баластрик Л. О. Державні фінанси. Навчальний посібник. Вид. 2-ге, доп. і перероб. / За заг. ред. Базилевича В. Д. - К.: Атака, 2004. - 368 с.
2. Бутко А. Д., Шерстюк О. Л. // Фінанси України. - 2004. - №4. - С. 76-86.
3. Гриньов А. В. Інноваційний розвиток промислових підприємств: концепція, методологія, стратегічне управління. - Харків: ВД "ІНЖЕК", 2003. - 308 с.
4. Данько М. Довгострокові пріоритети інноваційного розвитку економіки України в умовах глобалізації // Стратегія економічного розвитку України: Наук. зб. - Вип. 5 / Відп. ред. О. П. Степанов. - К.: КНЕУ, 2001. - 334 с.
5. Денисюк В. Щодо вдосконалення системи індикаторів для управління інноваційним розвитком // Економіст. - 2004. - № 6. - С. 55-59.
6. Жаліло Л. А. Економічна стратегія держави: Теорія, методологія, практика: Монографія. - К.: НІСД, 2003. - 368 с.
7. Закон України "Про затвердження плану заходів з реалізації етапу "Реформування енергетичного сектору (до 2020 року)" Енергетичної стратегії України на період до 2035 року "Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність": [Електронний ресурс]: ред. від 6.06.2018 р.- Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/497-2018-p>. (дата звернення: 27.05.2019р). - Назва з екрана.
8. Закон України "Про Енергетичну стратегію України на період до 2030 р.": [Електронний ресурс] :ред. від 18.08.2017 р. - Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002120-13>

- (дата звернення: 27.05.2019р). - Назва з екрана.
9. Закон України "Про Основні засади державної екологічної політики України на період до 2030 року": [Електронний ресурс]: ред. від 28.02.2019 р. - Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19> (дата звернення: 27.05.2019р). - Назва з екрана.
  10. Закон України "Про Статус Кіотського протоколу до Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату": [Електронний ресурс]: ред. від 12.08.2003 р. - Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_801 дата звернення: 27.05.2019р). - Назва з екрана.
  11. Закон України "Про Стратегію сталого розвитку "Україна - 2020": [Електронний ресурс]: ред. від 12.01.2015р. - Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> (дата звернення: 27.05.2019р). - Назва з екрана.
  12. Інноваційна стратегія українських реформ / Гальчинський А. С., Геєць В. М., Кінах А. К., Семиноженко В. П. - К.: Знання України, 2002. - 336 с.
  13. Ковальчук С. С. Інноваційна діяльність як пріоритет економічного розвитку України // Фінанси України. - 2004. - №7. - С. 96-103.
  14. Мартиненко В. Формування державного механізму управління інвестиційним процесом в Україні: проблеми невизначеності та методи їх зняття // Економіка України. - 2004. - №8. - С. 50-56.
  15. Московкин В. М. Коваленко В. Н. Европейский опыт инновационного регионального развития и создания межрегиональных тематических сетей // Бизнес Информ. - 2004. - №5-6. - С. 28-36.
  16. Музиченко А. С. Державне регулювання інвестиційної діяльності. - К.: Наук. світ, 2001. - 345с.
  17. Наукова та інноваційна діяльність в Україні. Статистичний збірник. // Держкомстат України. - 2002. - 316 с.
  18. Офіційний сайт Інвестиційного форуму України ЄС. [Електронний ресурс]: режим доступу: https://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/55640/node/55640_uk
  19. Офіційний сайт Інвестиційної діяльності в Україні. [Електронний ресурс]: режим доступу: <http://www.me.gov.ua/Files/GetFile?lang=uk-UA&fileId=09ebfb1d-0c58-490b-96dd-453a41285d4b>

20. Офіційний сайт Директиви європейського парламенту. [Електронний ресурс]: режим доступу: http://saee.gov.ua/sites/default/files/UKR_Directive_27_2012_2.doc
21. Офіційний сайт Європейського енергетичного ринку та перспективи України. [Електронний ресурс]: режим доступу: <http://www.db.niss.gov.ua/docs/energy/88.pdf>
22. Офіційний сайт Інституту законодавства Верховної Ради України. [Електронний ресурс]: режим доступу: <http://instzak.rada.gov.ua/uploads/documents/31618.pdf>
23. Офіційний сайт Міненерговугілля України. [Електронний ресурс]: режим доступу: <https://ua.energy/wp-content/uploads/2018/01/Pidvyshhennya-energo-efektyvnosti-v-YES.pdf>
24. Офіційний сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України. [Електронний ресурс]: режим доступу: <http://minagro.gov.ua/node/21907>
25. Офіційний сайт Міністерства енергетики та вугільної промисловості України. [Електронний ресурс]: режим доступу: http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/publish/article?art_id=245343732
26. Офіційний сайт Міністерство енергетики та вугільної промисловості України. [Електронний ресурс]: режим доступу: <https://ua.energy/wp-content/uploads/2017/05/2.Investytsijno-innovatsijna-diyalnist-venergetytsi.pdf>
27. Офіційний сайт Розвитку освіти та державного регулювання. [Електронний ресурс]: режим доступу: http://osvita.ua/vnz/reports/gov_reg/17792/
28. Павлов К. В. Застосування методів нормування показників та нечіткої логіки при оцінці рівня еколого-безпечного природокористування. Структурні зміни в економіці природокористування: теоретичні основи та прикладні аспекти: [кол. моногр.] / за заг. ред д-ракон. наук, проф О. М. Стрішенець. Луцьк: Вежа-Друк, 2016. С. 46–63.
29. Павлов К. В., Федина К. М. Проблеми екологічної безпеки як складової частини енергетичної безпеки України. Актуальні проблеми прикладної економіки: [кол. моногр.] / за заг. ред. д-ракон. наук, проф О. М. Стрішенець. Луцьк :Вежа-Друк. 2017. С. 85–98.

30. Павлов К. Шляхи забезпечення енергоефективного будівництва на регіональних ринках нерухомості / К. Павлов, М. Коротя // Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. - 2017. - № 1. - С. 109-116. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/echcenu_2017_1_17.
31. Павлов К.В. Регулювання інвестиційно-житлових відносин в Україні. –Монографія. - Рівне: НУВГП, 2013. – 250 с.
32. Передвиборча програма. Якою я бачу Україну // Український інвестиційний журнал. - 2004. - №7. - С. 45.
33. Програма передач // Бізнес. - 2005. - №13 (636) / -С. 96-101.
34. Статистичний щорічник за 2002 рік. - Київ. - консультант. - 2003. - 750 с.
35. Стрішенець О. М. Екологічна безпека управління біоенергетичних підприємств України в контексті залучення німецького досвіду. Теорія та практика менеджменту безпеки: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (18 травня 2017 р.) / Відп. ред. проф. Л. М. Черчик. Луцьк, 2017. С. 109–112.
36. Стрішенець О.М. Новосад О.М. Особливості функціонування інновацій в діяльності газорозподільних підприємств. Актуальні проблеми управління соціально-економічними системами : матеріали міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., 07 грудня 2017 р. Луцьк, 2017. Ч. 1. С. 162–163.
37. Уткін О. Ф., Паче А. М. Цілі і принципи державного регулювання інвестиційної діяльності // Інвестиції: практика та досвід. - 2004. - №5. - С15-19.
38. Чугунов І. Я., Лісниченко І. В. Основні підсумки виконання бюджету у 2001 році // Фінанси України. - 2002. №5. - С. 85-111.

ІНВЕСТИЦІЙНІ ПРОЦЕСИ НА ЕНЕРГЕТИЧНОМУ РИНКУ УКРАЇНИ

В статті досліджується рівень залучення іноземних інвестицій в енергетику України, що сприяє ефективному розвитку національної економіки та покращує рівень підприємницької діяльності.

Одним із головних завдань в умовах розвитку економічної кризи виступає активізація інвестиційної діяльності. Вона вимагає невідкладного вирішення на всіх рівнях господарювання. Не розв'язавши дану проблему стають неможливими перспективи оновлення виробництва на якісно новому рівні, підвищення ефективності господарської діяльності, створення конкурентноздатної економіки світового рівня. Головною передумовою розвитку національної економіки в Україні є іноземні інвестиції. Вони виступають важливим індикатором умов підприємницької діяльності. На сьогодні особливо гостро стоять процеси відновлення енергетичного ринку країни шляхом інвестиційного забезпечення, що зумовило необхідність зосередити увагу на питаннях інвестування на енергетичному ринку.

Визначення пріоритетних напрямів інвестування в економіку енергетики України відображено в наукових працях відомих вітчизняних науковців: А. Гальчинського, І. Кулаги, В. Новицького, П. Харіва та інших.

Розглянути перспективи залучення інвестицій в економіку енергетики України, з'ясувати недоліки та переваги енергетичного ринку України.

Паливно-енергетичний комплекс (ПЕК) України є одним із найбільших і найпотужніших комплексів національної економіки, який надає паливно-енергетичні ресурси для кожного підприємства. ПЕК має єдину систему енергозабезпечення країни, охоплює сукупність процесів виробництва, перетворення, транспорту і розподілу паливно-енергетичних ресурсів. Одним із головних завдань ПЕК - ефективно і надійно забезпечення усіх потреб господарства, а також всіх промислових підприємств, енергією необхідної кількості і якості. Структуру паливно-енергетичного комплексу України зображено на рис 1.

Паливно-енергетичний комплекс - це складна сукупність великих виробничих систем, які безперервно розвиваються і які

створені для виробітку, розподілу та використання в народному господарстві природних енергетичних ресурсів і енергії всіх видів.

Рис 1. Паливно-енергетичний комплекс

Особливості паливно-енергетичного комплексу такі:

1. Можливість замінити різні види паливата енергію при вирішенні різних виробничих завдань. Це зумовлює можливість різних варіантів цих завдань.

2. Суміщення в часі процесів виробництва, розподілу та використання енергії, а також обмежені можливості їхнього акумулювання, що зумовлює розв'язання складної техніко-економічної проблеми резервування енергетичних потужностей.

3. Поєднання звичайного (залізничний, водний, автомобільний), та спеціального видів транспорту (ЛЕП, розподільчі мережі, теплові мережі, газо- і нафтопроводи).

4. Поєднання енергетики та технології виробничих, побутових та інших енергоспоживаючих процесів, тому при вирішенні технічних завдань потрібно брати до уваги вплив енергоносія на технологію споживачів енергії.

Фінансове становище багатьох галузей ПЕК не має можливості надати кошти для інвестування в інноваційну діяльність. Процес же залучення іноземних інвестицій багато в чому гальмується поки що недостатнім рівнем ринкових перетворень в ПЕК та і всій економіці

України, не завершеною приватизацією в галузі, на жаль ще є багато випадків корупції та інших зловживань. Головним є те, що розраховувати лише на підтримку закордонних інвестицій, різних фінансових підприємств на кредитування ПЕК України не можливе. Вітчизняний інвестор – кращий варіант для інвестування коштів у дану галузь. Головними джерелами такого внутрішнього фінансування, на думку Мінпаливенерго, повинні бути :

- власні кошти українських компаній (амортизаційні, частина прибутку);
- частина коштів, отриманих від приватизації об'єктів ПЕК України;
- приватний капітал (в тому числі і за рахунок випуску облігацій під інвестування державних програм розвитку ПЕК);
- кошти Оптового ринку електроенергії та інших (за рахунок цільової інвестиційної надбавки до тарифу) [9].

Централізоване електропостачання всіх галузей економіки на базі електрифікації, теплофікації та газифікації країни. Саме тому енергетика виступає природним монополістом, через що виникають ускладнення її роздержавлення та приватизацію.

З 2015 року в розвиток відновлюваної енергетики в Україні було вкладено близько мільярда доларів [7].

На сьогодні стало відомо про те, що багато охочих готові інвестувати кошти в енергетичну галузь України. До прикладу група норвезьких компаній оголосила про плани вкласти в українські проекти понад 700 мільйонів доларів [7]. Це можна пояснити тим, що норвезькі компанії мають досвід і технологічну експертизу для роботи на цьому ринку, вони хочуть пришвидшити процес інвестування. У вересні NBT заявила про плани вкласти 450 млн. доларів у будівництво в Херсонській області 64 вітряних електроустановок.

Окрім цього, норвезький інвестор ScatecSolar, готовий вкласти в проекти української сонячної енергетики 274 млн. євро. «Українська економіка рухається позитивним імпульсом, вона має великі амбіції для продовження зростання, про що свідчать свіжі макроекономічні дані. Ми плануємо нарощувати портфель інвестицій на цьому зростаючому ринку», – цитують ЗМІ Міккеля Торуда, фінансового директора ScatecSolar [9].

Китай також є одним із головних потужних бізнес-партнерів української відновлюваної енергетики.

«У сфері розвитку зелених проектів ми продовжуємо успішне партнерство, розпочате підписанням Меморандуму між нашим відомством і Національною енергетичною адміністрацією КНР у грудні 2017 року, – сказав голова Державної агенції з питань енергоефективності Сергій Савчук і наголосив: – Китай для України – стратегічний партнер, особливо в галузі чистої енергетики» [1].

Він вважає, що китайські компанії успішно реалізують зелені проекти в Україні у напрямку сонячної і вітрової енергетики. Утім, на його думку, зупинятися ще рано.

«Для інвесторів ми зібрали понад 100 потенційних привабливих проектів на загальну суму понад 4 млрд. доларів», – сказав Савчук, запропонувавши представникам Піднебесної співпрацю в реалізації низки проектів: когенераційна установка на біомасі з 7,5 МВт електричної та 23,5 МВт теплової потужності на Харківщині (близько 23 млн. євро інвестицій), завод із виробництва біоетанолу другого покоління потужністю 50 тис. тонн на рік на Одещині (75 млн. євро інвестицій), Сколівська вітроелектростанція на Львівщині потужністю 53,2 МВт (близько 65 млн. євро інвестицій), ГАЕС у м. Каневі Черкаської області потужністю 1000 МВт (понад 1 млрд. євро інвестицій), біогазова установка потужністю 4,8 МВт в Одеській області (понад 15 млн. євро інвестицій) [1].

Водночас Україна взяла участь у створенні інвестиційної платформи «Енергокуб» – для того, щоб зробити енергоринок країни доступнішим для більш широкого кола приватних інвесторів. Майданчик дає змогу отримувати прибуток продаючи електроенергію також і тим, хто не є фахівцем у сфері енергетики.

Попит на покращення відновлювальних джерел енергії в Україні і у світі в цілому, продовжує зростати. Відповідно до даних НКРЕКП станом на 1 жовтня 2018 року в країні налічується 308 юридичних осіб – власників об'єктів альтернативної енергетики, яким встановили «зелений тариф» [8]. Не дивлячись на те, що будівництво таких об'єктів досить дорогий процес, інвесторамив ньому виступають великі компанії, йдеться в повідомленні. Через це, малий бізнес і приватні особи, залишаються осторонь цього енергетичного сектора.

Перевагами інвестиційної платформи є зменшення у входженні на ринок енергоресурсів для тих, хто хоче вести на ринку свою інвестиційну діяльність. Для того, щоб брати участь в цій інвестиційній кампанії необхідно вкласти від 15 тис.дол. США. «Що істотно менше ринкової ціни, наприклад, сонячної електростанції

потужністю 1 МВт, будівництво і запуск якої обійдеться приблизно в 1 млн.доларів. При тому, що більшість інвестиційних проектів альтернативної енергетики передбачають будівництво не менше 5 МВт», – пояснюється в повідомленні [7].

Згідно з Енергетичною стратегією України до 2035 року, виробництво електроенергії в Україні до 2020 року буде залишатися на рівні близько 164 млрд кВт год, в 2025 очікується зростання виробництва до 178 млрд кВт год, в 2030 – 185 млрд кВт год і в 2035 – 195 млрд кВт год [1].

Крім того, частки АЕС і ТЕС в 2020 році становитимуть 51,8% і 36,6% і скоротяться до 48,2% і 32,3% в 2035 році, а частка відновлюваної енергетики збільшиться до 5,5% – в 2020 році й до 12,8% – в 2035 році [1].

На сьогоднішній день одним із основних завдань - забезпечення роботи законів «Про енергетичну ефективність будівель» та ін., що допоможе вирішити проблеми й труднощі, що існують у галузі. На сьогодні Україна розпочала виконання зобов'язання відповідно до Угоди про Асоціацію з ЄС, зокрема виконала державою міжнародні правові норми, хоч і не до кінця, Директиви №2009/72/ЄС стосовно загальних правил для внутрішнього ринку електроенергії, № 2010/31/ЄС щодо енергетичного функціонування будівель, №92/75/ЄС щодо маркування, але все ще залишилися не виконаними Директиви №2005/32/ЄС щодо екологічного проектування енергопоглинальних продуктів та інші [12].

Альтернативна енергетика в Україні і далі збільшує оберти та стає загальнонаціональним трендом, як підтвердження цього є створення низки енергоефективних об'єктів у регіонах. Також після унормування законодавчої бази для того, щоб полегшити проведення тендерів для закупівлі енергосервісу цей ринок в Україні повинен зростати.

«Загалом, на сьогодні стан енергоефективності в Україні переживає позитивні зрушення [2]. Ми вже зараз спостерігаємо зростання популярності “зеленої” енергетики, “зелений” тариф працює, до того ж було прийнято Енергетичну стратегію України до 2035 року, низку законів, зокрема стосовно енергетичних характеристик будівель, про Фонд енергоефективності, про комерційний облік комунальних послуг, про ринок електроенергії, що свідчить про те, що ринок енергоефективності в Україні створюється вже зараз. Але знову ж таки виникає проблема контролю та

виконання прийнятих законів. На сьогодні цю проблему вже вирішено, але процес зайняв досить багато часу. Тому все ж таки вирішення проблем реалізації прийнятих законів, створення належних умов на ринку ВДЕ все ще необхідні для того, щоб вийти на достатній рівень в Україні»[13].

З 2007-2018 рр років стрімко зросла швидкість у світі на попиту електричної енергії. У період з 2008 по 2035 р. зростання попиту на електроенергію в середньому оцінюють у 2,2 % щороку. З 2005 р. в Україні спостерігалось значне збільшення споживання електроенергії населенням України. Збільшення витрат населенням відбулося через те, що збільшилося оснащення квартир оновленими побутовими приладами, використанням локального опалення, а також використання вуличних світильників у зимовий час. Відповідно до Енергостратегії 2012 р., виробництво електроенергії в країні хотіли збільшити з 193 млрд кВт·год в 2016 р. до 282 млрд кВт·год у 2030 р. (щорічне зростання – 0,08 %). Завдяки цьому споживання енергоресурсів мало б зрости з 231 млн т умовного палива в 2016 р. до 290 млн т у 2030 р., що в теперішніх умовах досить проблемно реалізувати [7]. При запланованому в Енергостратегії-2012 коефіцієнті використання потужності 0,53 сумарна встановлена потужність до 2030 р. необхідно збільшити до 60–65 ГВт [7]. Це можна виконати лише за рахунок значного зростання потужностей атомної та гідроенергетики. Вугільна енергетика є однією із важливих складових енергетики України, принаймні в найближчі 20 років [7].

Через те, що відсутні серйозні інвестиції в енергетику Україна до 2020 р. підтримуватиме роботоздатність вугільних станцій відносно недорогими заходами з мало- і середньовитратної модернізації та реконструкції енергоблоків, вартість яких становить 400–600 дол. США на 1 кВт встановленої потужності. Після 2020 р. з роботи буде виведено 4 ГВт «старих» енергоблоків і планується побудувати 5 ГВт «нових» (у нинішніх умовах бажано на газовому вугіллі, запаси якого є в Центральній і Західній Україні) [3].

Для того, щоб відбулася реконструкція та оновлення енергоблоків необхідно зменшити викиди шкідливих продуктів в атмосферу до європейських норм. Згідно з Енергостратегією-2012, до 2020 р. потужність модернізованих вугільних ТЕС зменшиться до 20 ГВт. Збільшення потужності ТЕЦ і блок-станцій, що працюють на природному газі, не планується. Щодо атомної генерації, то необхідним є подовження термінів роботи атомних блоків, добудова

3-го і 4-го блоків Хмельницької АЕС і заплановане будівництво АЕС потужністю 5 ГВт [7].

Будівництво нових АЕС повинне супроводжуватися користуванням ядерних реакторів нового покоління з високим ступенем безпеки. Після завершення будівництва Дністровської, Ташлицької та Канівської ГАЕС загальна потужність ГЕС і ГАЕС може збільшитися до 10,5 ГВт до 2030 р. Паротурбінні і газотурбінні технології - технологічна основа розвитку енергетики України у XXI ст. Саме вони даватимуть змогу вдосконалити теплову і атомну енергетику, підвищити її енергетичну ефективність та екологічну безпеку. Тому у найближчі роки необхідна державна допомагослідницьких і проектно-конструкторських робіт у галузі паротурбінних і газотурбінних енергетичних установок [2].

У будь-якій ситуації, Україна може тільки тоді гарантувати енергетичну безпеку, коли розвиток електроенергетики відштовхуватиметься від результативності аналізу пропорцій та сумісності певних видів генерації в загальному виробництві електроенергії, яка необхідна країні. Пропорції джерел генерації в загальній потужності країни необхідно також обґрунтовувати і з точки зору. Йдеться не лише про те, скільки буде необхідно платити споживачу за електроенергію та її тарифи. Головна є економіка, котра є вирішальним чинником, який впливає на майбутнє держави. Тарифна політика яка уже багато років є бездумна і призвела до того, що та електроенергія, котру виробляє ТЕС значно вища за тарифи електроенергії, яку виробляють АЕС. Це неможливо пояснити технологічними відмінностями.

На даний момент необхідно будувати нові ТЕС, АЕС, а також повне оновлення електричної мережі. Щоб побудувати їх, необхідно витратити чимало коштів.

У проекти, котрі необхідні для того, щоб відновити енергетику України вклали 1,1 мільярди євро.

Завдячуючи проекту «зелена енергетика» Україна може заощаджувати 6 мільярдів кубометрів газу на рік.

Компанія «ДТЕК» Ріната Ахметова має у планах побудувати найбільшу сонячну електростанцію, котра буде розташована у Європі неподалік Дніпра.

26 квітня 2018 року в Україні ввели в експлуатацію найбільшу сонячну електростанцію в Україні. потужність даної електростанції буде 50 мегават [13].

Також міненергетики повідомляли, що лише за три місяці 2018 року в Україні за допомогою альтернативних джерел виробництво електроенергії зросло на 30 %.

Також уже з початку 2018 року в Україні збільшилася кількість сонячних електростанцій на 13 %. Також слід зазначити, що за період січень-березень 2018 року в Україні у використання ввели стільки ж сонячних електростанцій, скільки за 6 місяців 2017 року [7].

В уряді було повідомлено про те, що у Чорнобильській зоні планується встановлення сонячних електростанцій, через те, що вони переконані, що зону відчуження реально зробити однією з інноваційних територій у світі.

У державному Укренерго було повідомлено про будівництво енергоакумуючих станцій, потужність у яких буде 2,5 гігават енергії. Їх будівництво пояснюють тим, що збільшиться частка генерації електроенергетики саме з відновлювальних джерел.

На даний момент розвиток енергоринку є можливим. Адже для цього є всі чинники:

- один із найкращих у Європі зелений тариф;
- «прив'язка» тарифу до курсу Євро;
- наявність достатньої інсоляції практично у всіх регіонах України;
- наявність земель придатних для розміщення СЕС;
- наявність інфраструктури для приєднання СЕС до енергосистеми;
- а головне- наявність політичної волі та підтримки суспільства і бізнесових кіл.

Проте маючи багато переваг щодо ринку відновлюваної енергетики в Україні є також і ризики.

До них можна включити:

- військові дії в країні;
- складність отримання дозвільних документів;
- застарілі електромережі;
- зміна ринкової структури.

Саме через це інвестори вагаються щодо прийняття рішення інвестування в дану галузь.

Уже з 2019 року в Україні зелений тариф значно зменшився. До прикладу для наземних станцій зменшився з 0,15 до 0,135 євро (за кВт.год. без ПДВ) [4].

Саме це мотивує інвесторів як най швидше реалізувати свої проекти. На сьогоднішній день спостерігається активна діяльність

різних компаній на рахунок розвитку проектів у певних регіонах України.

Уже в першому кварталі 2018 року значно збільшилася кількість станцій, котрі уже працюють та отримали «зелений тариф» [4].

Значно швидкими темпами розпочинає розвиватися сонячна енергетика світу.

За останні три роки стрімко зросла кількість сонячних електростанцій. Приватними підприємствами за останні роки було встановлено понад 3 тисяч СЕС. Було інвестовано понад 60 млн євро приватними домогосподарствами в приватні сонячні електростанції.

Загальна потужність промислових сонячних станцій, яка вимірюється від сотень кіловат до десятків мегават, зросла з 2015 року по перший квартал 2018 року більше ніж 560 МВт. А інвестиції в економіку України приватного капіталу склали біля 550 мільйонів Євро. Це важливо іще й з огляду створення нових робочих місць, окрім того, до місцевих бюджетів надходять податки [6].

На даний момент зелений тариф заохочує приватних осіб до того, щоб відбувалася закупівля саме сонячних батарей. Пояснюють це тим, що це хороший спосіб для пасивного заробітку за кошт держави, а в замін оплачувати за ту енергію, яка буде надана. Проте одне з головних питань є те, що чи буде і на далі вигідно підприємствам користуватися сонячними панелями після дії зеленого тарифу та чи продовжиться ця тенденція.

Також зараз спостерігається тенденція щодо зменшення панелей та системних комплектуючих. Проте споживання різних електроприладів значно зменшилося. Люди частіше задумують скільки споживають певні електроприлади. Також популярності починають набирати автомобілі, які не використовують пальне, а електромобілі.

З цього можна зробити висновок, що є перспективи для того, щоб встановлювати сонячну електростанцію для домогосподарств та різних підприємств, а не тільки для того, щоб отримати прибуток.

На даний момент один із головних трендів – розвиток сонячної енергії за допомогою світових інноваційних технологій. Адже саме ця енергія має довгостроковий ефект, тобто не застаріє, а також вона не контролюватиметься іншими державами і не закінчиться, саме це і робить її актуальним у наш час.

Передбачається, що збільшення строку дії державної гарантії, що буде надана переможцям аукціонів до 20 років (максимум до 2050 року), спонукатиме подальші інвестиції у великі проекти генерації з

альтернативних джерел енергії. В свою чергу, конкуренція інвесторів за отримання квот на державну підтримку повинна призвести до оптимізації витрат на підтримку альтернативної енергетики та відмінити регулярний перегляд розміру «зеленого» тарифу у зв'язку зі здешевленням технологій. Однак, розвиток галузі може суттєво гальмуватися, якщо уряд зволікатиме із затвердженням квот, що мають бути розіграні на аукціонах, або обсяг таких квот буде значно меншим за потреби ринку [17].

Виробники електроенергії з альтернативних джерел, для яких участь в аукціонах не є обов'язковою, зможуть до 2030 року отримувати «зелений» тариф. Щоправда, ставки «зеленого» тарифу для СЕС, що будуть введені в експлуатацію з 2020 року, будуть зменшені на 25% порівняно з чинним законодавством. Варто зазначити, що виробники електроенергії, для яких вже встановлений «зелений» тариф, або які підпишуть відповідний РРА чи pre-РРА до кінця 2019 року, зберігатимуть «зелений» тариф на діючих умовах до 2030 року [17].

Узагальнення досвіду країн і регіонів, які досягли успіхів в енергоефективності, дозволяє простежити основні тенденції та особливості їх діяльності – це:

- енергоефективність базується, у першу чергу, на енергозбереженні в усіх сферах, які є основними споживачами енергії;
- розробка стандартів енергоефективності та їх запровадження з метою уніфікації вимог на міждержавному, внутрідержавному і регіональному рівнях;
- моніторинг стану виконання вимог енергоефективності та виявлення проблем шляхом здійснення енергоаудиту;
- створення інформаційного забезпечення енергоефективності та забезпечення навчальної і консультативної підготовки як споживачів, так і виробників [5].

Список використаної літератури:

1. Всеукраїнська енергетична асамблея [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://uaea.com.ua/invest-strateg>.
2. Держенергоефективність [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://saee.gov.ua/uk/consumers>.
3. Енергоринок [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://dt.ua/energy_market/atom-u-zakoni-_.html.

4. Ліга:Закон [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://biz.ligazakon.net/ua/news/186202_z-lipnya-zmnyuyutsya-pravila-kupvl-elektroenerg-za-zelenim-tarifom.
5. Ліщук В. І. Стратегічні напрями політики енергоефективності в Україні / В. І. Ліщук, М. Є. Ліщук, А. Т. Московчук. // Економічний часопис СНУ імені Лесі Українки. – 2016. – С. 12–17.
6. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA>.
7. Міністерство енергетики та вугільної промисловості України [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://mpe.kmu.gov.ua/>.
8. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики та комунальних послуг [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.nerc.gov.ua/?id=11889>.
9. Норвежська Scatec Solar [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://biz.liga.net/ekonomika/tek/novosti/norvejskaya-scatec-solar-postroit-ocherednuyu-ses-v-ukraine>.
10. Павлов К.В. Оцінка конкурентоспроможності регіональних ринків житлової нерухомості України : монографія / К. В. Павлов. – Луцьк : ПрАТ «Волинська обласна друкарня», 2018. – 482.
11. Павлов К.В. Регулювання інвестиційно-житлових відносин в Україні. – Монографія. – Рівне: НУВГП, 2013. – 250 с.
12. Про схвалення розроблених Міністерством енергетики та вугільної промисловості планів імплементації деяких актів законодавства ЄС в енергетичній сфері [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/346-2015-%D1%80>.
13. Сайт новин [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://hromadske.ua/posts/dtek-akhmetova-zbuduie-odnu-z-naibilshykh-elektrostantsii-v-yevropi-na-dnipropetrovshchyni>.
14. Стрішенець О.М. До питання про майбутнє теорії ринкового фундаменталізму / О.М. Стрішенець // Науковий вісник. - Серія : Економічні науки / Буковинський держ. фінанс. ун-т. - Чернівці : Вид-во БДФУ, 2012. - Вип. 1. - С. 386-391.
15. Стрішенець О.М. Теоретичні аспекти конкуренції на регіональних ринках житлової нерухомості / О.М. Стрішенець, К.В. Павлов // Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки : журнал / уклад. Любов

Григорівна Ліпич, Мирослава Богданівна Кулинич. – Луцьк : Вежа-Друк, 2017. – №3 (11). – С. 7-12.

16. Члени Українського Ядерного Товариства: экс-голова Держкоматому України Григорій Копчинський, заслужений енергетик України Віктор Шендерович, экс-заступник міністра палива та енергетики України Микола Штейнберг [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://ukrns.org/ua/publikatsiji/item/1097-elektroenerhetyka-ukrainy-vid-vyzhyvannia-do-rozvytku>.
17. Greencubator [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://greencubator.info/energy-new-rules-2019/>.
18. Studfiles [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://studfiles.net/preview/5044288/page:66/>.

ГАЗОВІ ІННОВАЦІЇ В КОНТЕКСТІ РЕФОРМУВАННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОГО РИНКУ РЕГІОНУ

У процесі змін на енергетичному ринку змінилися і підходи до формування енергетичної політики як держави так і регіону. Результатом цієї трансформації є перехід від застарілої моделі функціонування енергетичного сектору, в якому домінували великі виробники, неефективні мережі, недосконала конкуренція на газовому ринку – до нової моделі, в якій не лише мінімізується монополізація, вирівнюються можливості для розвитку, створюється більш конкурентне середовище, а й віддається перевага підвищенню енергоефективності й використанню новітніх технологій. Саме таке реформування енергетичного ринку відображається в нових економічних та технологічних викликах, але одночасно відкриває нові можливості для пошуку та впровадження інноваційних розробок у різних галузях.

Нафтогазова промисловість – це той сектор, де впровадження інновацій впливає не лише на кінцеві результати діяльності окремих компаній, але й на стан національної економіки загалом.

У 2016 році, Україна, за показником загального первинного постачання енергії, входила до першої десятки держав Європи та тридцяти найбільших держав у світі. За рахунок значних обсягів транспортування енергетичних ресурсів, енергетичний сектор України є важливою складовою не лише економіки України, але і невід'ємною частиною загального європейського економічного простору [13].

Водночас, ми повністю розуміємо, що профіль вітчизняної енергетики на наступні десятиліття буде сформовано за результатами процесу глибокого реформування українського енергетичного сектору.

Проблематику ефективності ринкових реформ в нафтогазовому комплексі досліджували такі науковці як В.Г. Бурлака [2], І.Є. Корнілов [5], О.В. Мельник [6], Р.В. Шерстюк [18] та ін. Проте, досить актуальним залишається питання інноваційного розвитку та модернізації енергетичного ринку.

Характеризуючи сучасний рівень інноваційного розвитку нафтогазового комплексу, не можливо не зауважити, що низький рівень витрат на науково-дослідну роботу, зумовив такі недоліки як несприйняття суб'єктів галузі до впровадження нововведень та

відсутність ефективного механізму стимулювання щодо підвищення інноваційного потенціалу підприємств. Ця обставина дає зрозуміти наскільки недооцінюється значення науково-технічного розвитку нафтогазовими і нафтопереробними підприємствами, а також пояснюється відсутністю чіткої державної політики, яка б спрямовувалася на стимулювання інноваційних процесів в економіці, вдосконалення науково-технічної та інноваційної інфраструктури та створення необхідних умов для формування ефективної інноваційної системи. Виходячи з цього, можна припустити, що створення сприятливих умов для активізації в нафтогазовому комплексі інтенсивних факторів росту напряду пов'язане з можливостями усунення у сфері розвитку його науково-технічного і виробничого потенціалів, наявних невідповідностей [5].

У цьому контексті одна з очевидних проблем, що вимагає негайного вирішення – це проблема пов'язана з необхідністю модернізації та розвитку галузевої науки. Зокрема, недофінансування науки протягом декількох кризових років на тлі соціально-економічних і політичних змін та скорочення на цій основі попиту на високотехнологічні розробки з боку як держави, так і бізнесу зумовило погіршення науково-технічної бази дослідних організацій, призвело до ослаблення їх матеріально-технічної оснащеності і кадрового складу. Як наслідок, багато організацій науково-дослідницької сфери сьогодні не мають необхідного потенціалу НДР, що підсилює розрив між наявними напрямками наукових розробок, рівнем їх комерціалізації та технологічними потребами промисловості. У цих умовах об'єктивно стає активізація ролі держави в розвитку науково-технічного потенціалу галузі за допомогою формування адекватної інноваційної інфраструктури та стимулювання мотивації науки і бізнесу до створення та запровадження інноваційних розробок. У цьому контексті найважливіше значення набуває впровадження державою прямих та непрямих стимулів створення і освоєння нововведень, таких як укладання контрактів на виконання науково-дослідних робіт, надання цільових субсидій, грантів, введення пільгового оподаткування, сприяння створенню інноваційних фондів та венчурних фірм, підтримка середніх та малих інноваційних підприємств, формування технопарків та ін. [7, 15].

Наступна важлива проблема полягає в необхідності вибудовування ефективної моделі інтеграції і взаємодії бізнесу,

держави, науки і освіти, спрямованої на забезпечення орієнтації наукових досліджень та розробок на потреби інноваційного розвитку галузі, прискорення процесу комерціалізації інновацій і нових технологій, на підвищення інвестиційної активності в науково-технічній та інноваційній сфері, на залучення в галузь інноваційних технологій, а також досягнення високих освітніх стандартів для підготовки відповідного кадрового потенціалу [17].

Інноваційна діяльність в нафтогазовому секторі має бути орієнтована не тільки на збільшення видобутку сировини. Ще одним важливим напрямом є забезпечення безпеки операційної діяльності. Це може включати в себе пошуки нових способів моніторингу механічної цілісності та технічного стану матеріалів при зміні умов навколишнього середовища або ж створення нових систем для здійснення виробничого контролю, технічного обслуговування і ремонту. Оскільки підприємства галузі все частіше ведуть свою операційну діяльність в екстремальних умовах, інновації в напрямі забезпечення безпеки виробництва і охорони праці набувають все більш актуального значення [10].

Інноваційний розвиток нафтогазового комплексу України на новому етапі передбачає окрім впровадження новітніх технологічних процесів ще й підвищення кваліфікації працівників. До того ж основними завданнями нафтопереробних та газопереробних підприємств є збільшення прибутку та рентабельності, забезпечення необхідного рівня безпеки, виконання вимог нормативних документів, особливо екологічного характеру. Водночас, реструктуризація виробничого персоналу, підвищення його кваліфікації та робота на сучасних високотехнологічних підприємствах – це проблеми, що стоять перед нафтогазовим комплексом на даний час [1].

Незважаючи на поступове реформування ринків природного газу й ухвалення законів відповідно до вимог Третього енергетичного пакету ЄС, в Україні досі зберігається монополія приватних фінансово-промислових груп, що обмежує споживача у праві вибору постачальника природного газу. Відсутність альтернативи обласним компаніям, створюють на ринку постачання та розподілу газу умови, що ніяким чином не стимулюють учасників до конкуренції, яка могла б покращити становище обох сторін.

У сучасних умовах розвитку економіки застосування інноваційних технологій є одним з джерел підвищення

конкурентноспроможності різних галузей, зокрема і енергетичної сфери. Підвищення технологічного рівня виробництва нафтових компаній дає їм нові конкурентні переваги. Загальновідомо, що нафтогазовий комплекс (НГК) є важливим сектором промисловості України. Ефективне функціонування його підприємств сприяє соціально-економічному розвитку регіонів країни, а також інших галузей промисловості. У зв'язку з цим ще більше зростає значення його високотехнологічного та ефективного розвитку [15].

Ще одна найважливіша задача полягає в повноцінному розвитку і модернізації підприємств суміжних галузей та комплексів. Широкими можливостями в цьому контексті є виробництво конкурентоспроможного нафтогазового обладнання, освоєння нових зразків техніки і технологій, що може як стати основою для технічного переозброєння та інноваційного оновлення основних фондів в нафтогазовому комплексі, так і створити умови для диверсифікації структури промислового виробництва. Реалізація цієї перспективи вимагає створення державою дієвих економічних механізмів щодо стимулювання проведення НДР у сфері розробки та вдосконалення технологій розвідки, видобутку і комплексної переробки вуглеводнів, формування налагодженої системи комерціалізації нововведень, організації запуску виробництва конкурентоспроможної продукції, зокрема, за рахунок придбання патентів і ліцензій на передові технології [6].

У міжнародних стандартах статистики науки, техніки та інновацій, інновація визначається як – кінцевий результат інноваційної діяльності, що одержав втілення у вигляді нового або вдосконаленого продукту, реалізованого на ринку, нового або вдосконаленого технологічного процесу, що використовується в практичній діяльності, або нового підходу до соціальних послуг [3].

Енергетична стратегія до 2030 року, схвалена Кабінетом Міністрів України 2013 року, втратила актуальність у зв'язку з критичними змінами та новими викликами в політичній, економічній та енергетичній сферах. Стратегія також не містить чіткого розподілу обов'язків та відповідальності державних органів у її впровадженні, не враховує світові тренди розвитку енергетики і низку міжнародних зобов'язань України, а отже вимагає актуалізації, тоді як базовий галузевий документ – Енергетична стратегія України на період до 2035 року – заклав низку змін і передбачає три етапи перетворення енергетичної галузі України. Згідно з цим документом повинно бути

реалізовано три основні етапи, для кожного з яких закріплюються певні механізми реалізації, які повинні бути актуалізовані в подальшому у виді відповідних програм розвитку галузей.

Перший етап: «Реформування енергетичного сектору (до 2020 року)» передбачає завершення імплементації Третього енергетичного пакета та створення повноцінних ринків природного газу та електроенергії відповідно до енергетичного законодавства ЄС.

Завданнями другого етапу: «Оптимізація та інноваційний розвиток енергетичної інфраструктури (до 2025 року)» є запровадження понад сто механізмів залучення інвестицій для реалізації програми заміщення потужностей, що мають бути виведені з експлуатації, новою енергетичною інфраструктурою; підвищення рівня корпоративного управління суб'єктів господарювання та їх спроможності використовувати доступні інструменти внутрішнього та зовнішнього ринків капіталу й ресурсів енергетичного ринку України.

Третій етап: «Забезпечення сталого розвитку (до 2035 року)» спрямований на інноваційний розвиток енергетичного сектору й будівництво нової генерації, здійснення інвестування у нові потужності генерації для заміщення потужностей, що мають бути виведені з експлуатації.

Перед газовим сектором на цьому етапі стоятимуть завдання збільшення національного газовидобутку та адаптації потужностей газотранспортної системи в умовах розвитку загальноєвропейського ринку природного газу.

На даний час, інвестиційна привабливість економіки України та, зокрема, енергетичного сектору залишатиметься недостатньою, якщо в подальшому не запобігти відтоку вітчизняних капіталів та не розробити ефективного комплексу заходів, спрямованих на залучення інвестицій [4].

Щоб досягнути цілей, визначених Енергетичною стратегією України до 2035 року, серед яких ключовою є інтеграція до європейських енергетичних ринків, потрібна широкомасштабна модернізація та реформування. Це і модернізація та будівництво газотранспортних ліній, газорозподільних станцій і впровадження ринкових механізмів, адже це є запорукою здорової конкуренції. Водночас зношення енергетичної інфраструктури, низький рівень енергоефективності, залежність від імпортного постачання енергетичних ресурсів – це ті нагальні проблеми, які потребують розв'язання.

Проблемами залучення інвестицій в українську енергетику, незважаючи на її значний потенціал, стали – нестача прозорих, конкурентних та зрозумілих правил гри, відсутність досконалої нормативно-правової бази стосовно учасників ринку, тривале панування монополії та зарегульованості. Сукупність усіх цих факторів і створювала той негативний ефект, який перешкоджав активному поступальному розвитку і модернізації української енергетики.

Нафтогазовий комплекс України створює високий попит на продукцію суміжних з ним галузей: металообробна, будівельна, транспортна, постачальники обладнання та металоконструкцій а також наукові та освітні установи і багато інших. Ступінь розвитку цих галузей характеризується мультиплікаційним показником. У розвинених країнах величина мультиплікатора сягає від 1,6–2,4. Слід зауважити, що в Україні «нафтогазовий» мультиплікатор дорівнює 1,6, що відповідає рівню промислово розвинених країн [6].

Найбільше занепокоєння викликають обмежені запаси природного газу і нафти, які вже в найближчому майбутньому не зможуть покрити зростаючі потреби людства в енергетичних ресурсах, а отже в майбутньому науково-технічний процес із впровадження інноваційних технологій набиратиме оберті. Підприємства паливно-енергетичного комплексу вже сьогодні розглядають перспективи застосування енергоощадних нанотехнологій, біотехнологій та екологічно безпечних рішень в галузі [8].

Енергетичні потреби таких країн як США, Китай, Росія та Індія формують значне збільшення попиту на енергетичному ринку.

Загальновідомо, що традиційні джерела енергії складають 79% всіх енергоносіїв у світі (21% – природний газ, 24% – вугілля, 34% – нафта), на альтернативні джерела енергії припадає лише 14% [2].

Умови сучасної економіки ставлять в основу науково-технічної політики поєднання збільшення ефективності та прибутковості роботи організації, що постачає продукцію на ринок, з підвищенням ступеня задоволення цією продукцією потреб людського суспільства, а нафтогазовий сектор виступає як один із генераторів попиту на високотехнологічну та наукоємну продукцію.

Реформування енергетичного сектору має вирішити ряд проблем, однією з яких є – залежність від імпорту енергоресурсів.

З початком російської агресії проти нашої країни особливо загострилося питання енергетичної незалежності України. З огляду на

дефіцит первинних енергоресурсів, в Україну продовжується постачання природного газу з ЄС (понад 40% від загального обсягу внутрішнього споживання) для роботи та забезпечення потреб населення й інших споживачів.

Агресивні дії в економічній сфері, постійний шантаж та загроза зриву постачання енергетичних ресурсів з Росії (природного газу, нафти та нафтопродуктів) змусили Уряд поглянути на питання енергетичної незалежності принципово по-новому.

Плани Уряду з підвищення енергетичної незалежності передбачають насамперед диверсифікацію джерел і шляхів постачання енергоресурсів до України, що дозволить стати енергетичному сектору країни абсолютно незалежним від Росії.

Ще однією важливою складовою цього процесу є збільшення вітчизняного виробництва енергетичних ресурсів. Для цього було проведено ряд змін стосовно процесу регулювання видобувної галузі: скасовано низку застарілих вимог, скорочено кількість дозволів та погоджень. Також було скасовано непрозорий механізм видачі спецдозволів на користування надрами та загалом комплексно оновлено правила надрокористування в Україні.

Безумовно, без модернізації національної енергетичної інфраструктури, залучення нових сучасних ефективних та енергоощадних технологій неможливе підвищення енергетичної незалежності [8]. Саме збільшення вітчизняних та іноземних інвестицій в енергетику є найбільш ефективним шляхом вирішення цієї проблеми. З цією метою Уряд провадить роботу з демонополізації енергетичного сектору, розвитку конкуренції, впровадження європейських норм та ринкових принципів роботи в енергетиці. Запорука поступального та успішного розвитку української енергетики це – прозорий і чесний енергетичний ринок зі зрозумілими правилами гри для усіх учасників.

Наступне питання, яке потрібно вирішити - висока монополізація енергетичного ринку. Незважаючи на поступове реформування ринків природного газу та електроенергії й ухвалення відповідних законів згідно з вимогами Третього енергетичного пакета ЄС, в Україні досі зберігається монополія приватних фінансово-промислових груп. Відсутність вибору у побутових споживачів практично обмежує їх у праві обрати кращого постачальника природного газу. На ринках склалися умови, які не стимулюють учасників до конкуренції. У сфері теплопостачання також

зберігається монополія місцевих теплокомунальних підприємств, які не зацікавлені надавати доступ до мереж, що перебувають у їх власності, іншим постачальникам. При цьому централізовані теплові мережі зношені до 80% [11].

Ще одним досить важливим питанням стосовно реформ на газовому ринку є - відсутність скоординованої державної політики галузі. Слід відмітити, що навіть ті позитивні зміни, які відбулися у законодавстві стосовно газового сектору: прийняття закону “Про ринок природного газу”, кодексів газотранспортної та газорозподільних систем, закону про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, анбандлінг та ін., все ж не дають можливості говорити про досконалу законодавчу базу та скоординовану відомчу політику у галузі.

За відсутності регулюючої політики у сферах енергетики та комунальних послуг, а також нескоординованих дій, рішення, які розробляються й ухвалюються, доволі часто суперечать одне одному та врешті-решт не дозволяють досягнути результатів для ефективного функціонування та розвитку галузі. Водночас досвід ЄС показує необхідність координації зусиль усіх ланок та періодичного перегляду цілей для реалізації узгодженої енергетичної політики.

У сфері енергоефективності, з вирішення питань енергетичної залежності країни, сталого розвитку економіки та забезпечення комфортного життя громадян, державна політика відіграє основну регулюючу роль. А отже, високий рівень реалізації політики енергоефективності, являється також одним із завдань енергетичної реформи.

Енергетичною стратегією України до 2035 року, Національним планом дій з енергоефективності до 2020 року та іншими документами заплановано підвищення рівня енергоефективності в усіх секторах економіки. У 2016–2017 рр. відбувся великий прогрес на законодавчому рівні: були ухвалені закони «Про комерційний облік комунальних послуг», «Про енергетичну ефективність будівель», «Про Фонд енергоефективності», «Про житлово-комунальні послуги», які мали б допомогти покращити ситуацію, але жоден з перелічених законів фактично не запрацював.

Прагнучи до енергетичної незалежності країни, покращення умов з питань забезпечення комфортного життя громадян та сталого розвитку економіки, в країні повинна бути розроблена стратегія

реформування енергетичного сектору, яка була б спрямована на впровадження певних принципів і цілей. Зокрема:

- забезпечення споживачів доступними енергетичними ресурсами і комунальними послугами з дотриманням принципів енергоефективності та мінімізації шкідливого впливу на довкілля.

- впровадження конкурентних енергетичних ринків з відкритим доступом та подальшою інтеграцією до загальноєвропейських ринків.

- прозоре функціонування енергетики, включаючи видобувні та інші галузі.

- формування цін на енергетичних ринках балансом попиту та пропозиції з відходом від бюджетного дотування та інших механізмів субсидування.

- відповідність нормативно-правової бази та реального стану енергетичного ринку.

- збільшення обсягів видобутку та виробництва власних енергоресурсів з дотриманням пріоритетності розвитку відновлюваних джерел енергії задля посилення енергетичної незалежності країни [12].

Розглядаючи газову сферу, можна сказати, що основною її ціллю є - забезпечення повноцінної роботи ринку природного газу відповідно до Закону України «Про ринок природного газу».

Шляхи досягнення даної цілі включають: впровадження ринку добового балансування в газотранспортній системі України; виконання вимог анбандлінгу НАК «Нафтогаз» відповідно, розділивши діяльність з транспортування та зберігання природного газу; реалізацію безготівкової монетизації субсидій для вразливих споживачів; забезпечити доступність та відкритість інформації про стан ринку природного газу для споживачів та учасників ринку; застосувати заходи з посилення конкуренції та спрощення доступу у сфері газовидобутку з метою збільшення обсягів газу власного видобутку для потреб внутрішнього ринку; забезпечити повний облік природного газу і виставлення рахунків на основі даних споживання, максимально наближеного до споживача; скоротити обсяги втрат природного газу в розподільних мережах. Що стосується енергоефективності, то доцільно було б запровадити систему моніторингу споживання енергетичних ресурсів в місцевих громадах та будівлях державної форми власності та стимулювати встановлення систем регулювання споживання тепла в будівлях з централізованим опаленням. Також, для досягнення кращого результату, розробити

механізми заохочення субсидіантів впроваджувати енергоефективні заходи [9].

За оцінками фахівців, неефективне використання енергоресурсів, втрати тепла в будинках, які не мають термоізоляції, та електроенергії в мережах, енерговитратне виробництво обертається для України величезними збитками. Для прикладу, лише неефективне споживання енергії на опалення житлових та громадських будівель породжує для країни втрати розміром у 3 млрд. доларів щороку (або 3% від національного ВВП). Зрозуміло, що така ситуація впливає на рівень національної економічного розвитку, енергетичної безпеки, собівартості продукції, екології, а також, на якість та вартість життя громадян.

Також великих збитків завдає для країни і застосування застарілих та неефективних технологій у промисловості [13].

Таким чином, зусилля уряду у сфері енергоефективності і енергозбереження спрямовані передусім на те, щоб стимулювати як рядових побутових споживачів так і усіх учасників ринку впроваджувати енергоощадні та енергоефективні технології для ефективного використання енергоресурсів. Особлива увага у цьому питанні приділена термомодернізації житлового фонду, адже 85% житлових будинків в Україні не розраховані на економне споживання енергії [8, 9].

Для реалізації заходів з підвищення енергоефективності і енергозбереження в Україні раніше вже була впроваджена програма так званих “теплих кредитів”. Водночас, у рамках нинішньої енергетичної реформи передбачається ряд заходів більш системної діяльності у цій сфері. Тут передбачено і налагодження системи енергетичної сертифікації будівель, і впровадження новітньої системи енергоаудиту, і створення Фонду енергоефективності, який підтримуватиме різноманітні ініціативи населення щодо енергоефективності [4, 16].

Україна є повноцінним учасником Енергетичного Співтовариства – міжнародної організації, що включає у себе як країни-члени ЄС, так і країни з-поза меж ЄС. Метою Енергетичного Співтовариства є лібералізація та інтеграція енергетичних ринків країн-членів, й імплементація принципів Третього енергетичного пакету ЄС є зобов’язанням України у рамках цієї організації.

Прийнятий базовий Закон України «Про ринок природного газу» заклав основи до імплементації норм та правил європейських

країни на енергетичних ринках України. Утім значення Третього енергопакету для України є значно більшим і є частиною ширших змін, які передбачають перебудову вітчизняного енергетичного ринку на основі норм ЄС та приведення його у відповідність до єдиних європейських стандартів. У той же час кінцевою і головною метою зусиль Уряду щодо впровадження принципів Третього енергопакету є створення в Україні повноцінного ринку природного газу. Це, в свою чергу, дозволить нашій країні інтегруватися до єдиної європейської системи транспортування газу.

Загалом можна сказати, що реформування енергетичного ринку спрямоване на те, щоб привести національне законодавство у відповідність до законодавства, норм та стандартів ЄС, що передбачено Договором про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Завершення імплементації європейського законодавства, впровадження європейських стандартів не лише сприятиме прискоренню позитивних перетворень в енергетичному секторі України, а й допоможе вивільнити значний потенціал країни у новітніх сегментах енергетичної галузі. Усі ці кроки сприятимуть зміцненню енергетичної незалежності нашої держави та підвищенню якості послуг для побутових споживачів [12, 14].

У практичній площині впровадження принципів Третього енергопакету означає реформування ринків електроенергії та газопостачання, а також реформування корпоративного управління державних компаній-операторів (НАК “Нафтогаз України”). Зокрема, принципи Третього енергопакету передбачають анбандлінг – відокремлення функцій оператора систем розподілу від функцій постачання, створення оператора ринку. Такі зміни у підсумку зроблять постачання природного газу споживачам більш надійним, посилять захист їхніх прав, а сам ринок зроблять більш прозорим, конкурентним та інвестиційно привабливим.

Сьогодні показує, що завдяки реформуванню відбувається диверсифікація джерел постачання природного газу: Україна вже четвертий рік поспіль обходиться без закупівлі газу в Росії, натомість імпортує паливо у реверсному режимі з країн ЄС. Зокрема, у 2018 році постачання газу державній компанії НАК “Нафтогаз України” здійснювали 18 європейських компаній-постачальників [12].

Сучасний стан економіки України дає нам можливість стверджувати, що найбільшими ризиками для неї є відсутність реформ у різних сферах господарювання. Енергетична галузь чи не

першочергова в цьому переліку реформ. Саме політика підтримки державою енергетичної незалежності та проведення комплексу реформ сприятимуть національній безпеці та сталому розвитку країни.

Завдання перетворення нафтогазової промисловості на рушійну силу сталого економічного зростання викликає необхідність розробки чіткої і прорахованої на тривалу перспективу державної стратегії ефективного розвитку та комплексного використання сировинного потенціалу галузі. Вкрай важливо, щоб ця стратегія виходила з національних інтересів держави і передбачала розширення участі країни на світових енергетичних ринках без шкоди для поточних та перспективних потреб національної економіки.

Слід пам'ятати про те, що вуглеводні є вичерпаними ресурсами, а також про те, що експортно-сировинна спрямованість функціонування нафтогазового комплексу має обмежений термін, особливо в умовах неефективного використання доходів, що надходять від їх експорту. У зв'язку з цим для держави поряд з диверсифікацією маршрутів експортних поставок вуглеводневої сировини все більшого значення має набувати перехід на альтернативні сировинному експорту варіанти розвитку нафтогазової промисловості, зокрема на підвищення експортного потенціалу переробної ланки нафтогазового комплексу і завоювання на цій основі власних ніш на світовому ринку поставок кінцевої продукції.

А домогтися цієї мети можливо перш за все на основі трансформації наявного економічного курсу на формування високоефективного науково-технічного і промислового потенціалу, які можна буде задіяти як для модернізації та технічного переоснащення наявних підприємств, так і для розвитку нових конкурентоспроможних виробництв.

В українській енергетиці реформи відбуваються постійно, однак, споживачі відчують це не завжди, а тим більше – не одразу. Зважаючи на постійну зміну технологій, енергетична галузь має синхронно реагувати все ширше використання відновлювальних джерел та впровадження інновацій.

Цілком очевидно, що за останнє десятиліття нафтогазова промисловість продемонструвала цілий ряд вражаючих досягнень по всьому світі. Ці досягнення підтверджують, що до числа найактуальніших завдань для нафтогазових компаній в напрямі інноваційної діяльності відносяться розробка ефективної

технологічної стратегії і операційної моделі, вибір перспективних ділових партнерів, використання оптимального набору показників діяльності, що дають змогу оцінити просування компанії на шляху інноваційного розвитку.

Список використаної література

1. Бородін М. Ю. Напрями модернізації та інноваційного розвитку нафтогазового комплексу України в контексті євроінтеграції. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2016. Вип. 10. С. 46-50.
2. Бурлака В.Г. Стратегія розвитку нафтового сектору України / В.Г. Бурлака – К. : НАУ, 2012. – 356 с.
3. Економічна енциклопедія : у 3 т. / редкол.: С.В. Мочерний (відп.ред.) та ін. – К. : ВЦ Академія, 2000. 864 с.
4. Енергетична стратегія України на період до 2035 року "Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність": Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 року № 605-р. URL: mre.kmu.gov.ua
5. Корнілов І.Є. Інноваційні процеси в стратегії розвитку світової енергетики: досвід для України / І.Є. Корнілов // Нефть та газ. – 2006. – № 3. – С. 74–88.
6. Мельник О.В. Пріоритети та перспективи розвитку паливно-енергетичного комплексу України у взаємодії з суміжними галузями : автореф. дис. ... канд. техн. наук / О.В. Мельник. – К., 2006. – 20 с.
7. Павлов К. В. Соціально-економічні засади забезпечення добробуту населення регіону / К. В. Павлов, Л. І. Панасюк // Проблеми раціонального використання соціально-економічного та природно-ресурсного потенціалу регіону : фінансова політика та інвестиції. Випуск XIV : Збірник наукових праць, №3. – Київ СЕУ / Рівне НУВГП, – 2010. С. 185 – 195.
8. Павлов К. В. Реалізація енергоощадного будівництва на регіональних ринках житлової нерухомості / К. В. Павлов "Науковий вісник будівництва" Харківського національного університету будівництва та архітектури. Том 90, № 4. – 2017. – С. 243 – 250.
9. Павлов К. В. Шляхи забезпечення енергоефективного будівництва на регіональних ринках нерухомості / К. В. Павлов, М. І. Коротя // Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки : журнал / уклад.

- Любов Григорівна Ліпич, Мирослава Богданівна Кулинич. – Луцьк : Вежа-Друк, 2017. № 1(9). С. 109–116.
10. Павлов К. В. Проблеми екологічної безпеки як складової частини енергетичної безпеки України / К. В. Павлов, К. М. Федина // Актуальні проблеми прикладної економіки [Текст] : [кол. моногр.] / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. О. М. Стрішенець. – Луцьк : Вежа-Друк, 2017. – С. 85–98.
  11. Реформа енергетичного сектору : реанімаційний пакет реформ. URL: <https://rpr.org.ua/groups-rpr/10reforma-enerhetychnoho-sektora/>
  12. Розвиток газового сектору України у контексті євроінтеграції: аналітична доповідь // Національна безпека і оборона. – К. : Вид-во Центру Разумкова, 2014. – 42 с. URL: http://www.razumkov.org.ua/upload/1392734130_file.pdf.
  13. Роль і місце української енергетики у світових енергетичних процесах : Круглий стіл. – К. : Вид-во Центру Разумкова, 2018. – 90 с. URL: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_ENERGY_PRINT.
  14. Стрішенець О. М. Диверсифікація інноваційних заходів на газорозподільних підприємствах України в контексті європейського досвіду / О. М. Стрішенець, О. В. Новосад, М. І. Коротя // Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки : журнал / уклад. Любов Григорівна Ліпич, Мирослава Богданівна Кулинич. – Луцьк : Вежа-Друк, 2018. – № 2 (14). – С. 7-12.
  15. Стрішенець О. М. Особливості функціонування інновацій в діяльності газорозподільних підприємств / О. М. Стрішенець, О. В. Новосад // Актуальні проблеми управління соціально-економічними системами: матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., Луцьк, 7 груд. 2017р., Частина 1 – Луцьк: РВВ Луцького НТУ, 2017. – С. 162-163.
  16. Стрішенець О. М. Фінансові аспекти енергозбереження // Кліматичні фінанси [Текст] : кол. моногр. / М. І. Карлін, О. М. Стрішенець, К. В. Павлов та [ін] ; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. М. І. Карліна. – Луцьк : Вежа-Друк, 2017. – С. 158–183.
  17. Стрішенець О. М. Становлення екологічної відповідальності бізнесу в Україні / О. М. Стрішенець // Актуальні проблеми економіки. – 2016. – № 5 (179). – С. 215–220.
  18. Шерстюк Р.В. Шляхи модернізації НПЗ України / Р.В. Шерстюк // Нафтопереробка та нафтохімія. – 2006. – № 11. – С. 5

Деркач О. Г., Геліч Н. В.

ОРГАНІЗАЦІЙНА КУЛЬТУРА ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА

Сучасні тенденції розвитку підприємства змушують керівників гнучко реагувати на зовнішні та внутрішні зміни, зокрема активно впроваджувати новий управлінський інструментарій. Одним із сучасних таких інструментаріїв є організаційна культура. Останніми роками управлінські служби не тільки змінили ставлення до культури організації, але і зайняли активну позицію у використанні її як фактору підвищення конкурентоспроможності, адаптивності, ефективності виробництва і управління. Організаційна культура допомагає підприємству досягнути поставленої цілі двома способами. По-перше, вона визначає поведінку працівників. По-друге, дає робітникам відчуття цілі, стратегії її досягнення, філософії та спонукає їх добре ставитись до свого підприємства.

Особливостями розвитку організаційної культури приділено увагу вітчизняними та закордонними вченими, а саме: С. Роббінз, Е. Шейн, У. Оучі, Е. Гоффман, Г. Мінцберг, Е. Петтігрю, Г. Хофстед, Р. Рюттінгер, Е. Долан, М. Кастельс, Р. Лінтон, Д. Денісон, К. Камерон, Р. Куїнн та інші. У своїх дослідженнях науковці концентрують свою увагу на системному характері організаційної культури, досліджують можливості впливу на ефективність менеджменту за допомогою організаційної культури. Вплив організаційної культури на ефективність діяльності підприємств представлено в публікаціях зарубіжних вчених: Д. Денісона, Р. Куїнна, Т. Парсонса, Т. Пітерса, Дж. Рорбаха, В. Сате, Р. Уотермена, К. Фея. Але разом з тим, наукові дослідження та методичні розробки не адаптовані до українського менеджменту, і розкривають загальні характеристики впливу організаційної культури на показники ефективності.

Одним із ефективних сучасних інструментів управління персоналом організації і стимулювання його діяльності є організаційна культура. Організаційна культура являє собою досить складне та багатогранне поняття, яке здатне відобразити не лише процес, але результат впливу та взаємодії таких понять як організація та культура. Розглядаючи організаційну культуру з точки зору системного підходу варто зазначити, що під організацією розуміється саме продукт культури суспільства в якому вона

формується та розвивається. Відповідно до такого розуміння організаційна культура повинна базуватись на таких поняттях: «культура» та «організація». Термін «культура» походить від латинського слова «cultura», що в перекладі означає «обробіток», ефективну діяльність, яка вказує як на перетворюючу активність людини щодо природи, так і на вміння, майстерність, які людина виявляє у праці [7, с. 21–24]. У змісті терміну чітко простежується єдність культури людини та її діяльності. Організація являє собою соціальне утворення з визначеними межами, яке свідомо координується і функціонує на відносно простій основі для досягнення мети. Під словами «яке свідомо координується» прийнято розуміти управління, під «соціальним утворенням» – те, що організація складається з людей чи груп осіб, які взаємодіють між собою [9, с. 151]

Так, людина, задовольнивши первинні потреби, ставить перед собою вищі цілі: самореалізація, причетність до справи, спільність цінностей, усвідомлення себе невід’ємною і необхідною частиною команди. Створення умов для досягнення поставлених цілей дає можливість робітникам відчувати себе невід’ємною частиною організації. Одним із шляхів реалізації зазначених дій є формування й управління організаційною культурою підприємства.

Визначенню організаційної культури як наукової категорії приділяється увага у працях як вітчизняних, так й іноземних вчених, що представлено у табл. 1.

Таблиця 1

Підходи до визначення поняття «організаційна культура» *

Автор	Визначення
А. Кромбі	унікальна сукупність норм, цінностей, переконань, зразків поведінки, які визначають спосіб об’єднання груп і окремих особистостей в організацію для досягнення поставлених перед нею цілей;
К. Голд	унікальні характеристики організації, які відрізняють її від всіх інших у галузі;
Е. Браун	набір переконань, цінностей і засвоєних способів вирішення реальних проблем, що сформувався за час життя організації та має тенденцію прояву в різних матеріальних формах і в поведінці членів організації;

Продовження таблиці 1

О. Харчишина	шаблонний образ думок, відчуттів і реакцій, притаманних організації або її внутрішнім підрозділам; це унікальна «духовна програма», що відображає «індивідуальність» організації;
Л. Лазоренко	переконання, норми поведінки, установки і цінності, які є тими неписаними правилами, щовизначають, як повинні працювати і поводити себе людьми в даній організації;
К. Камерон, Р. Куїнн	«проявляється в тому, що є для неї цінним, які є стилі її лідерства, мова і символи, процедури і норми, а також в тому, як визначається успіх»;
А.. Маршалл	сукупність традицій, цінностей, установок, переконань і відносин, які створюють всеосяжний контекст для всього, що ми робимо або про що думаємо, виконуючи ту чи іншу роботу в організації;
А.О. Блінов	це набір найбільш важливих припущень, які притаманні усім членам організації, що виражаються в заявлених організацією цінностях, які задають людям орієнтири їх поведінки і дій, які передаються через символічні засоби духовного і матеріальноговнутрішньорганізаційногоспількування;
К. Шольц	неявна, невидима і неформальна свідомість організації, яка управляє поведінкою людей і, у свою чергу, сама формується під впливом їх поведінки.

*Складено авторами на основі [1, 2, 3, 8, 10]

Таким чином, основними характеристика організаційної культури є: цінності та переконання людей, які є засновниками та/або працівниками підприємства; організаційна культура включає дві основні частини: імпліцитну (приховану, ціннісну, духовну) та експліцитну (видиму, матеріальну); організаційна культура впливає на організаційну взаємодію, організаційну поведінку та організаційну ефективність; організаційна культура включає набір елементів: ціннісні (те, що значимо для людини, важливо, на що вона орієнтується у своєму житті і діяльності), символічні, нормативні, комунікативно-управлінські складові; організаційній культурі притаманний еволюційний характер організаційній культурі; організаційна культура є відображенням самої суті організації.

Найбільш застосованішими на практиці є наступні моделі організаційної культури: трирівнева модель Е.Шейна, методика ОСАІ (К. Камерон та Р. Куїнн), «Айсберг» організаційної культури Є. Д.Малініна, методика Г. Захарчина, дворівнева модель організаційної культури В. О. Співака, модель Т. О.Соломанідіна, модель Г. Л. Хаєта та система 7-С Пітерса-Вотермана. Розглянемо кожну детальніше.

Відповідно до моделі Е. Шейна, рівні культури представляються собою рівнозначні, послідовно взаємопов'язані блоки, перший з яких є основою для створення і розвитку наступних рівнів; перші два рівні є невидимою частиною культури, а третій – видимою.

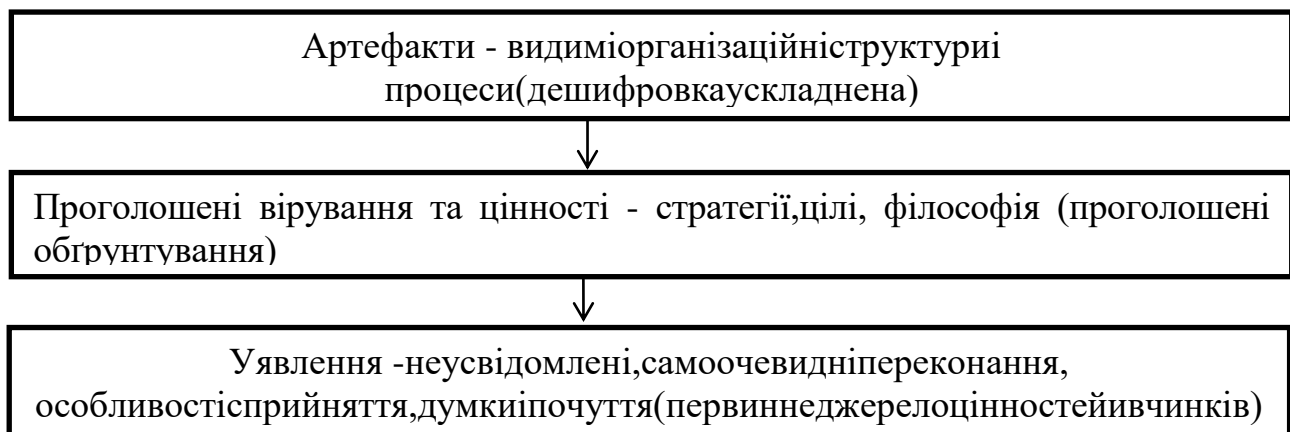

Рис 1. Трирівнева модель організаційної культури Е.Шейна [6, с.37]

До позитивних сторін моделі є чітка розшифровка можливостей застосувати її до практичної ситуації, однак вузька спрямованість теорії знижує цінність даної моделі. Відзначимо, що усі види пірамідальних структур підкреслюють наявність видимої та невидимої частини, крім того, більшість відомих на сьогоднішній день розробок, щодо суті і складу організаційної культури є, фактично, певними варіаціями теоретичного підходу, запропонованого Е.Шейном. Наприклад, модель Діла-Кеннеді та модель Трейса-Бейєра є подібними до моделі Е. Шейна, але складаються не з трьох, а з чотирьох рівнів. Перевагою використання методики є висока точність, надійність і можливість використання результатів дослідження в безпосередній роботі. Недоліками є відносна тривалість дослідження, трудомісткість і необхідність зацікавленості великої кількості працівників у змінах

Найбільш широко відомим серед вітчизняних науковців і практиків є методика ОСАІ, авторами якої є К. Камерон та Р. Куїнн. Методика ОСАІ (Organizational Culture Assessment Instrument) – кількісний метод оцінки організаційної культури, яка базується на

теоретичній моделі «Рамкова конструкція конкуруючих цінностей». Основною ідеєю ОСАІ є формування двох профілів: «як є» і «як повинно бути», у результаті визначення невідповідностей формулюються необхідні напрямки для проведення змін в організаційній культурі. К. Камерон та Р. Куїнн запропонували чотири квадранти, що відповідають чотирьом таким організаційної культури, які глибоко відрізняються за двома напрямками: внутрішній фокус й інтеграція проти зовнішньої спрямованості та диференціації; стабільність і контроль порівняно з гнучкістю.

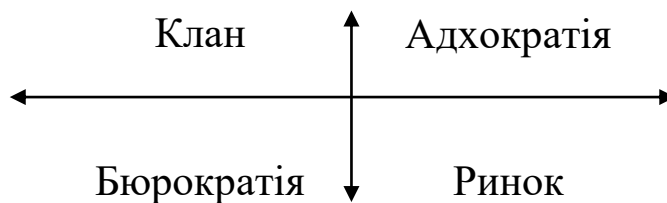

Рис.2. Рамкова конструкція конкуруючих цінностей [10]

Дана методика дає можливість визначити домінуючий тип організаційної культури, силу його прояву та однорідність культури, її узгодженість між працівниками та підрозділами; можливість визначити еволюційну фазу розвитку підприємства на основі висновку авторів методики про те, що для підприємств є характерною така еволюційна послідовність: адхократична, кланова, ієрархічна, ринкова культура. Недоліком використання методики є надмірна універсальність, що позначається на можливому вивченні лише симптомів, але не причин тієї чи іншої поведінки працівників; методика не дає відповіді на питання про взаємозв'язок організаційної культури та економічної ефективності.

Методика Г. Захарчина дає можливість оцінити організаційну культуру на основі реалізації її функцій, а також порівняти одержані результати із оцінкою фінансово-економічних показників підприємства (рис. 3).

Перевагами методики є: відносна простота і швидкість використання; високий рівень об'єктивності за рахунок використання якісних і кількісних оцінок; відсутність значних витрат фінансових ресурсів. Проте, методика не передбачає здійснення контент аналізу, глибокого аналізу проблем підприємства, а тому не може вважатись комплексною.

Методика Організаційна культура Є.Д.Малініна. «Айсберг» демонструє, що більша частина культури залишається невидимою (неформальна культура). До складу такої невидимої частини вчений

включає офіційно не закріплені, але загальноприйняті норми і традиції (характеристики міжособистісних відносин, групові норми, відносини між менеджерами і працівниками, усвідомлення індивідуальної ролі і ціннісних орієнтацій), а до складу видимої (формальна культура) – офіційно задекларовані філософію, місію, стиль управління, кадрову політику, показники виробничої ефективності та ін. (рис. 4).

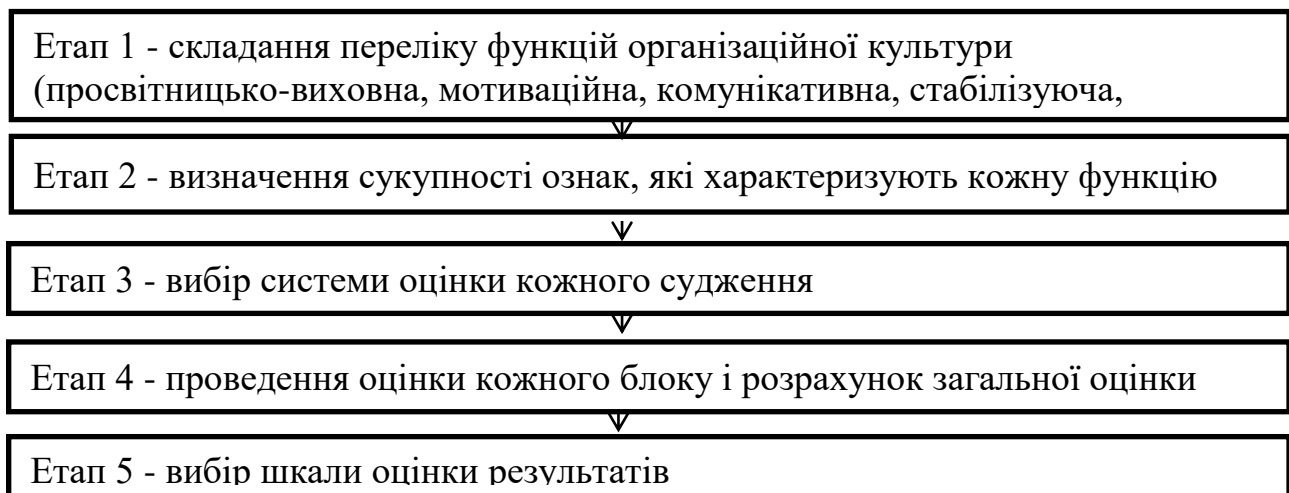

Рис. 3. Методика Г. Захарчина [5, С. 221-224].

Рис.4.«Айсберг» організаційної культури Є.Д. Малініна[10, с.57]

Дворівнева схема організаційної культури В.О. Співака, представлена у вигляді піраміди з двома вершинами, описує уявлення про це явище також з точки зору наявності невидимої (духовної) та видимої (матеріальної) частин [4]. У складі духовної культури дослідник виділяє внутрішню (культуру особистості, культуру комунікацій) та зовнішню культуру (соціальна відповідальність, ставлення до клієнтів, ставлення до акціонерів), які органічно поєднуються культурою управління (рис. 5). Відзначимо, що головними об'єктами моделі є члени організації; вплив організаційної культури на ефективність діяльності залежить від того, наскільки вона є привабливою для працівників підприємства.

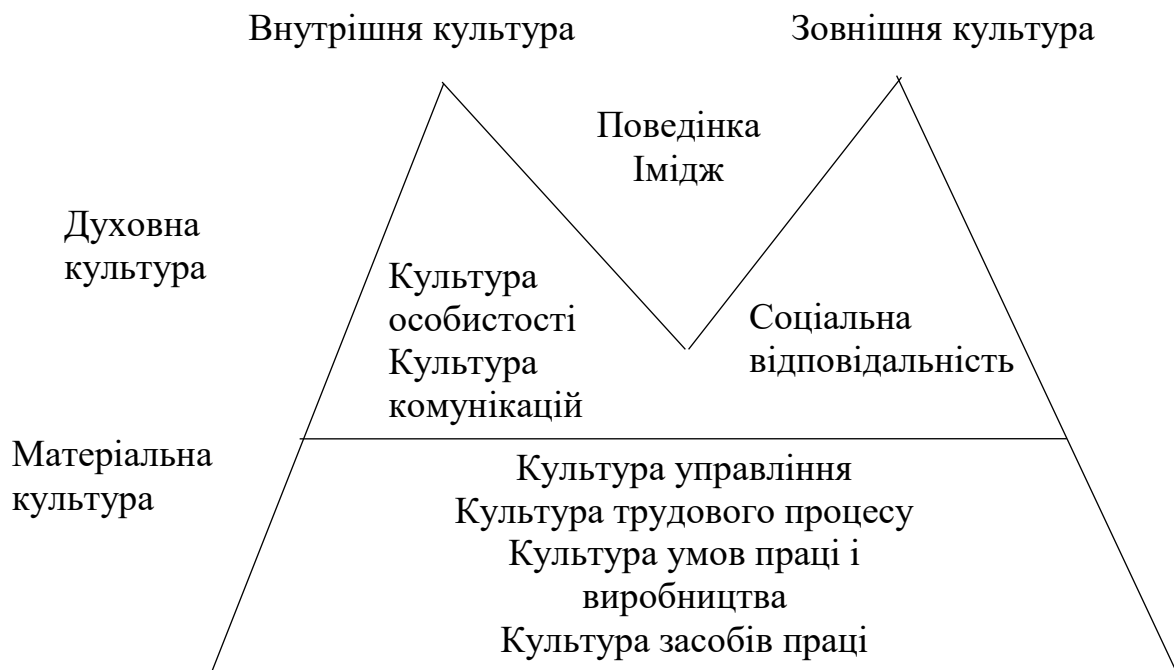

Рис.5.Дворівнева модель організаційної культури В.О. Співака [10, с.57]

На рис. 6 представлено модель організаційної культури Т.Соломанідіна, де виділено три рівні організаційної культури: поверхневий, видимий рівень (об'єктивна культура), проголошені цінності та базові уявлення, які разом складають суб'єктивну культуру. На відміну від розглянутих вище підходів, які ґрунтувались на наявності послідовного зв'язку між окремими рівнями, Т. Соломанідіна зображує блоки як рівнозначні складові, що ми вважаємо помилковим.

Група науковців під керівництвом Г. Л. Хаєтарозглядає організаційну культуру як індивідуальні цілі і цінності: мораль як надперсональної і надкорпоративної категорії; сенс життя і діяльності; індивідуальні вірування, переконання, цінності, уявлення та установи;

три рівні організаційної культури є послідовно взаємопов'язаними, і такий вплив циклічно повторюється; організаційні цілі і цінності; зовнішні дії та ознаки організаційної культури (рис.7).

Рис.6. Модель організаційної культури Т.О. Соломанідіної [10, с.57]

Система 7-С Пітерса-Вотермана практикує організаційну культуру, як «непізнану, нераціональну, інтуїтивну, неформальну сторону організації, яка цілком може бути об'єктом управління». Модель є зручним інструментом для вирішення організаційних проблем та містить сім взаємопов'язаних елементів організації: спільні цінності (знаходяться в центрі та являє собою основу для усіх інших елементів), структура, системи, стиль, склад працівників, сума навичок, стратегія.

Розглянемо детальніше методики оцінювання організаційної культури на аграрному підприємстві. ТОВ «Так-Агро» - є одним із підприємств-лідерів в аграрній сфері Київської області, до організаційної культури якого належать компетенції, що роками формувалися у процесі виробничо-господарської діяльності

підприємства: мотивація працівників до підвищення продуктивності праці; сукупність етичних норм, правил та цінностей у повсякденній роботі, спрямованих на згуртованість колективу та інші.

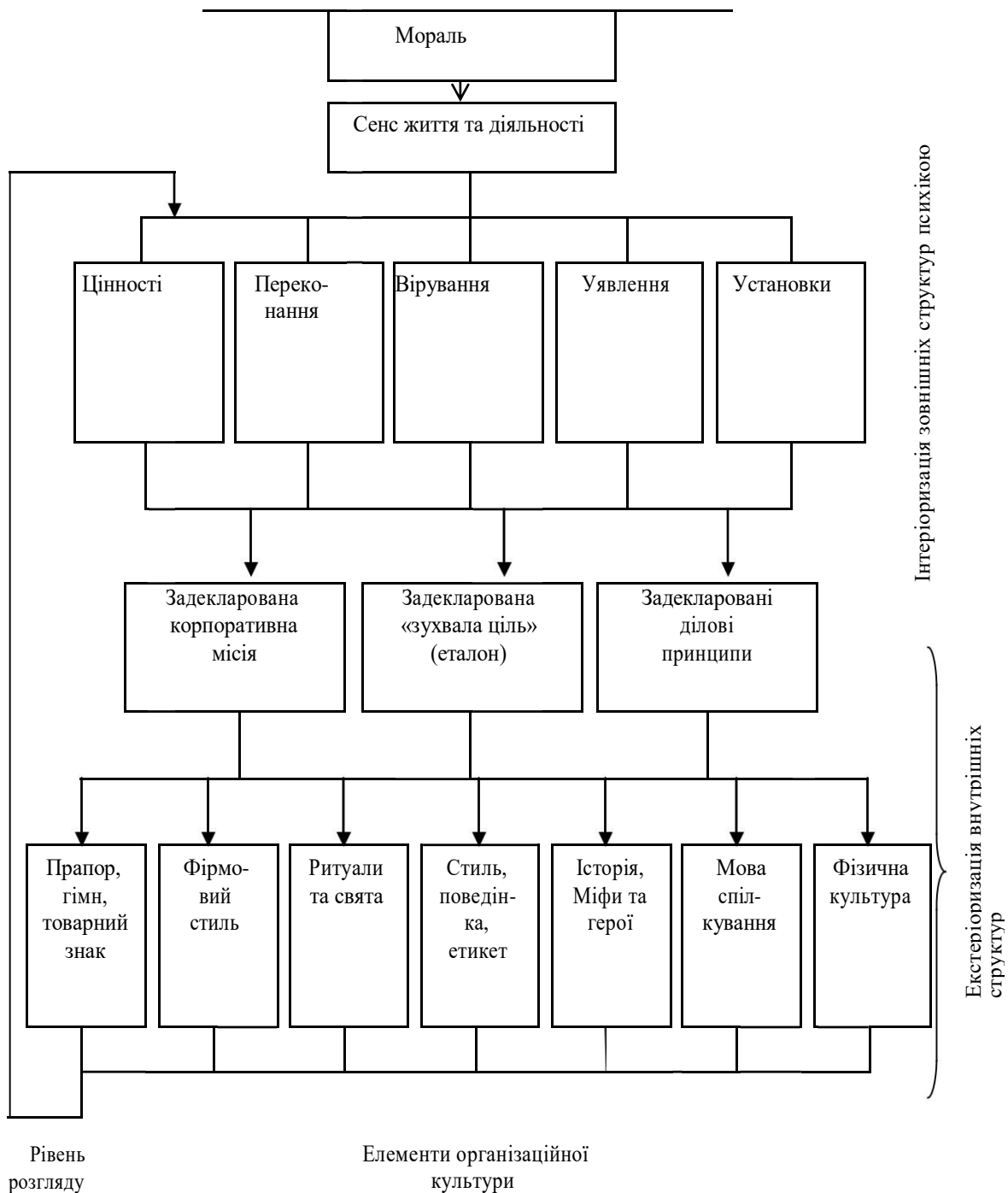

Рис.7. Модель організаційної культури Г.Л. Хаєта [10, с.57]

Завданням керівництва організації є збереження та підтримка організаційної культури та її вдосконалення. Діагностика типу організаційної культури на підприємстві проводилася на основі анкетування працівників ТОВ «Так-Агро» різних відділів. Основними питаннями в анкеті були: характеристика домінантних характеристик

організації; організаційне лідерство; особливості управління працівниками; критерії успіху; питання щодо стратегічних пріоритетів. У результаті обробки даних за методикою ОСАІ (табл. 2), виявлено, що підприємство знаходиться у квадранті Ринок.

Таблиця 2

Результати діагностики організаційної культури ТОВ «Так-Агро» *

Назва квадранту	Теперішній стан	Бажаний стан
Клан	23	24
Адхократія	24	26
Ринок	35	28
Бюрократія	18	22

*Складено авторами

Профіль ТОВ «Так-Агро» по ОСАІ представлено на рис. 8. Базовими припущеннями ринкової культури є: зовнішнє середовище – ворожий виклик; споживачі розбірливі та зацікавлені в придбанні цінностей; організація займається бізнесом з метою посилення свого положення в конкуренції; головне завдання менеджменту – вести організацію до виробництва, результатів та прибутку.

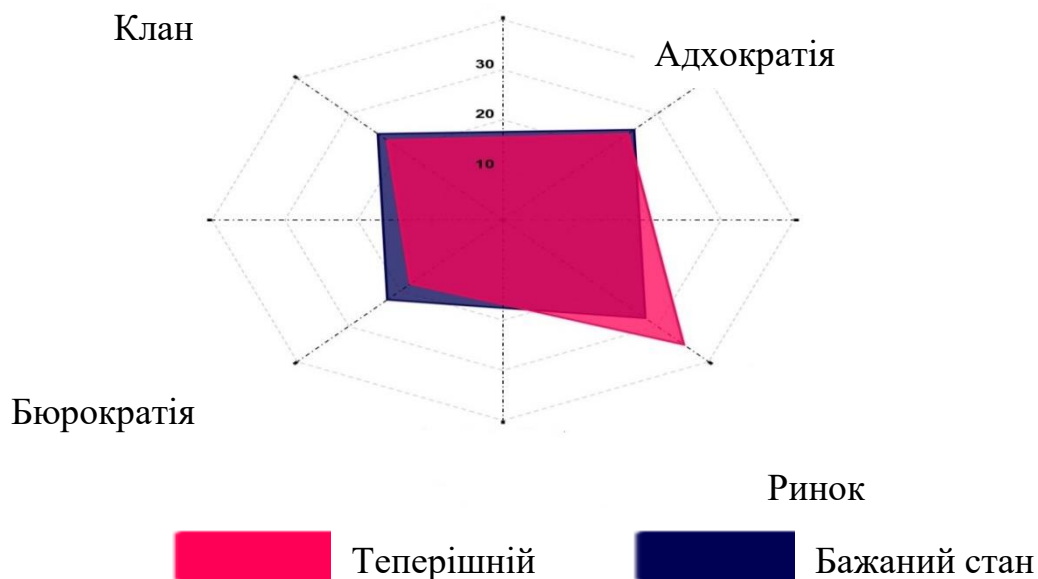

Рис.8. Профіль «Так-Агро» по ОСАІ *

*Побудовано авторами

Ринкова культура оцінюється в ОСАІ як місце для роботи, орієнтованої на результати. Лідери є твердими господарями і суворими конкурентами, вони непохитні і вимогливі. Організацію пов'язує воєдино прагнення перемагати. Довгострокова турбота концентрується на конкурентних діях і досягненні розтягнутих у часі

целей. Успіх визначається в термінах ринкової частки і проникнення на ринки. Цілісність підприємства підтримується за рахунок акценту на завоювання частки ринку.

Таким чином, перед керівництвом ТОВ «Так-Агро» постає завдання вдосконалення організаційної культури підприємства, тобто впровадження такого комплексу заходів задля заохочення персоналу до більш продуктивної праці та досягнення загальної мети організації.

На основі експертної оцінки визначено основні етапи процесу побудови моделі організаційної культури компанії «Так-Агро», її імовірнісні та часові характеристики, розподіли випадкових величин, та відповідні W-функції. W-функції рораховувались за формулою добутку ймовірності виконання роботи та твірної функції випадкової величини: $W_{ij} = p_{ij} \cdot M_{ij}$. Твірна функція випадкової величини, в свою чергу, залежить від виду розподілу: нормального або виродженого (табл. 3).

Вузли стохастичної сітки можуть бути інтерпретовані як стани системи, а дуги – як переходи з одного стану в інший. Кожний внутрішній вузол стохастичної сітки виконує дві функції, одна з яких стосується входу у вузол, а друга – виходу. Звичайно ці функції називають вхідною і вихідною.

Вхідна функція визначає умову, при якій вузол може бути виконаний. Вихідна функція визначає сукупність умов, пов'язаних із результатом виконання вузла, тобто за допомогою цієї функції вказується, чи повинні виконуватися всі операції, яким даний вузол безпосередньо передує, або тільки одна з них.

На основі даних побудовано GERT-сітку, що відображатиме наявні взаємозв'язки. На рис.9. відображено незамкнутий граф.

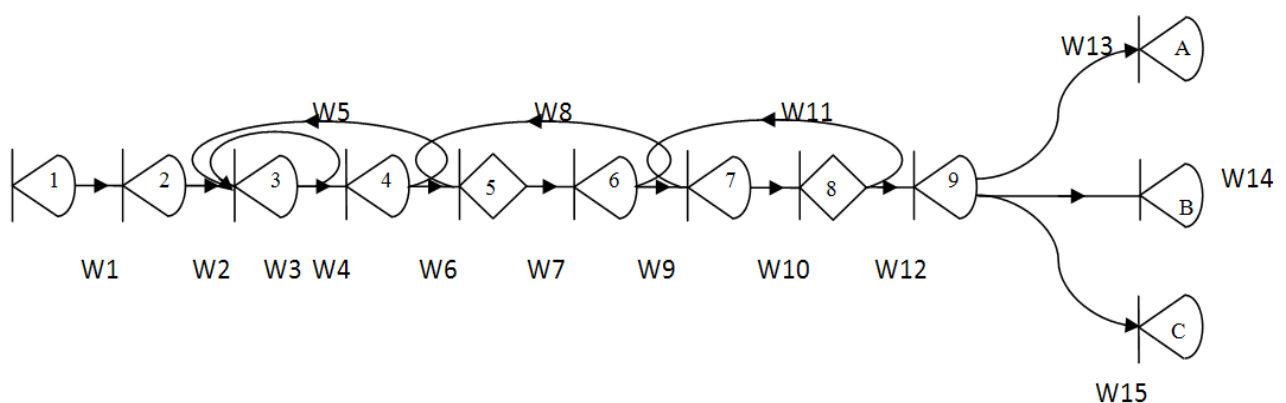

Рис.9. Незамкнута стохастична сітка*

*Побудовано авторами

Таблиця 3

Параметри побудови стохастичної сітки*

Робота	Опис	Розподіл	Імовірність	Час (дні)	W-функція
(1;2)	Формування експертної комісії та призначення відповідальних осіб	Виродж	1	2	$W1=e^{2s}$
(2;3)	Діагностика діючої організаційної культури (моніторинг тенденцій на ринку праці та аналіз позиціонування підприємства; діагностика діючої на підприємстві і орг. культури; дослідження мотивації працівників, їх потреб)	N	1	$m = 12$ $\sigma = 1$	$W2=e^{12s+0,5s^2}$
(3;3)	Переїняття досвіду формування існуючої організаційної культури підприємств тієї ж самої галузі	Виродж	0,4	1	$W3=0,4e^s$
(3;4)	Формування цільової культури та визначення її структури	N	1	$m = 5$ $\sigma = 1$	$W4=e^{5s+0,5s^2}$
(4;3)	Перегляд основних цілей організаційної культури	Виродж	0,35	1	$W5=0,35e^s$
(4;5)	Розробка системи матеріального грошового стимулювання (аналіз структури персоналу; опис та аналіз посад; встановлення окладів, доплат і надбавок; розробка системи преміювання);	N	1	$m = 10$ $\sigma = 2$	$W6=e^{10s+2s^2}$
(5;6)	Представлення на перевірку вищому керівництву	Виродж	1	2	$W7=e^{2s}$
(6;5)	Повернення на доопрацювання та врахування зауважень і рекомендацій вищого керівництва	Виродж	0,5	3	$W8=0,5e^{3s}$
(6;7)	Формування системи не грошового стимулювання (розробка соціального пакету та його диференціація за категоріями персоналу);	N	1	$m = 7$ $\sigma = 2$	$W9=e^{7s+2s^2}$

(7;8)	Представлення на перевірку вищому керівництву	Виродж	1	2	$W10=e^{2s}$
(8;7)	Повернення на доопрацювання та врахування зауважень і рекомендацій вищого керівництва	Виродж	0,4	3	$W11=0,4e^{3s}$
(8;9)	Побудова систем матеріального стимулювання	N	1	$m = 5$ $\sigma = 1$	$W12=e^{5s+0,5s^2}$
(9;A)	Затвердження розробленої системи, розробка внутрішніх нормативних документів в сфері мотивації персоналу	N	0,5	$m = 3$ $\sigma = 1$	$W13=0,5e^{3s+0,5s^2}$
(9;B)	Відхилення розробленої системи	N	0,15	$m = 2$ $\sigma = 1$	$W14=0,15e^{2s+0,5s^2}$
(9;C)	Часткове затвердження з подальшим доопрацюванням проблемних місць	N	0,25	$m = 10$ $\sigma = 4$	$W15=0,25e^{10s+8s^2}$

*Складено авторами

Далі послідовно необхідно з'єднати вузли закінчення (А, В, С) з початком сіткового графа, тобто з вузлом 1, після чого отримано замкнутий граф, що зображений на рис.10. Кількість петель 1-го порядку в наявному графові становить 7. Кількість петель другого порядку - 6. Петлі третього порядку - 3.

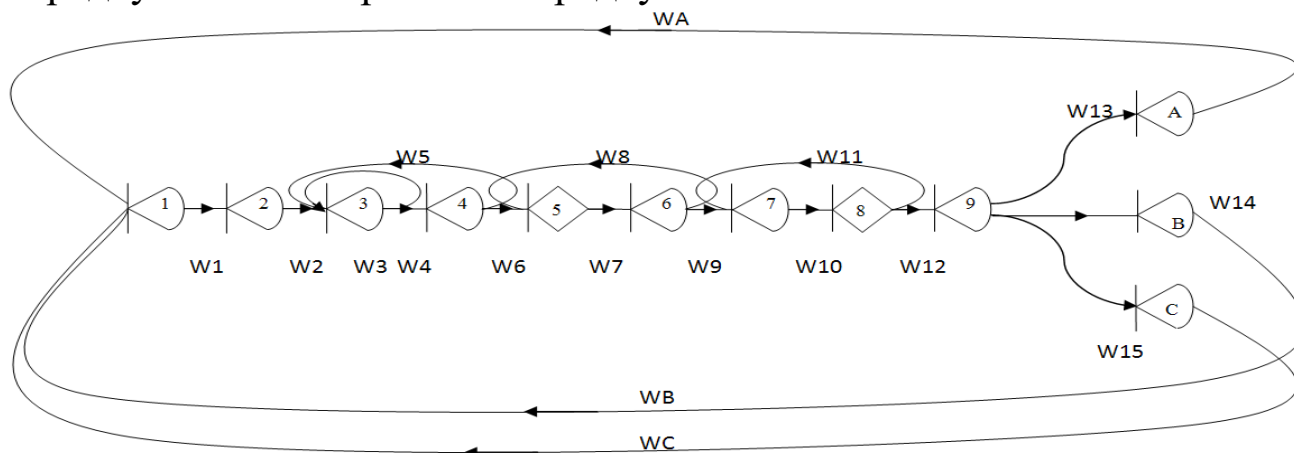

Рис.10. Замкнута стохастична сітка*
*Побудовано авторами

Наступним кроком є складання рівняння Мейсона, що складається для кожного з вузлів (А, В, С).

$$1 - \sum_i W(L(1)) + \sum_j W(L(2)) + \dots + (-1)^m \sum_p (L_p(m)) = 0$$

Використовуючи програму «Mathematica» та за допомогою відповідних формул, розрахуємо параметри рівнянь кожного вузла (А, В, С): Для W-функції вузла А отримуємо:

$$\ln[35]:= wa = w1[s] * w2[s] * w4[s] * w6[s] * w10[s] * w12[s] * w13[s] / (1 - w3[s] - w4[s] * w5[s] - w7[s] * w8[s] - w10[s] * w11[s] - w3[s] * w4[s] * w5[s] + w3[s] * w7[s] * w8[s] + w3[s] * w10[s] * w11[s] + w4[s] * w5[s] * w7[s] * w8[s] + w7[s] * w8[s] * w10[s] * w11[s] + w4[s] * w5[s] * w10[s] * w11[s] + w4[s] * w5[s] * w7[s] * w8[s] * w10[s] * w11[s])$$

$$\text{Out}[35]= \frac{0.5 e^{30s + 4. s^2}}{1 - 0.4 e^s - 0.9 e^{5s} + 0.36 e^{6s} + 0.2 e^{10s} - 0.35 e^{6s + 0.5s^2} - 0.14 e^{7s + 0.5s^2} + 0.315 e^{11s + 0.5s^2} + 0.07 e^{16s + 0.5s^2}}$$

Розрахуємо ймовірність закінчення вузла А. Вона становитиме 0,967742. Математичне сподівання часу закінчення вузла А:

$$\ln[40]:= MA = \text{ReplaceAll}[DA1, s \to 0.]$$

$$\text{Out}[40]= 34.0645$$

Так, мотиваційна система може бути сформована і затверджена через 34 дні. Дисперсія часу закінчення вузла А = 267,8. Середньоквадратичне відхилення часу закінчення вузла А = 16,4.

Аналогічно проводимо операції і для інших вузлів. Ймовірність закінчення вузла В становитиме 0,734592. Тобто в другому випадку проект може завершитися через 33 дні. Дисперсія часу закінчення вузла В становить 277,8. Середньоквадратичне відхилення часу закінчення вузла А дорівнює 16,4.

Для варіанту С ймовірність становитиме 0,899432. Математичне сподівання часу закінчення вузла С: 41,0645. Тобто проект завершиться через 41 день. Дисперсія часу закінчення вузла С становить 257,835. Середньоквадратичне відхилення - 15,9008.

Так, найбільш прийнятним результатом щодо вдосконалення організаційної культури на підприємстві ТОВ «Так-Агро» є варіант А – затвердження системи; розробка якого триватиме близько 34 днів. Для популяризації організаційних цінностей ТОВ «Так-Агро» доцільно запропонувати проводити наступні заходи: виготовлення креативних стендів, присвячених принципам компанії, і розвісити їх по стінах офісу; проведення всередині компанії системи тренінгів, присвячених формуванню організаційної культури, цінностям, місії і правилам поведінки; проведення у вигляді гри перевірки засвоєння інформації; проведення корпоративних заходів, акцентованих на нормах і принципах організаційної культури компанії - тим-білдінг, конкурси; розробка соціального пакету для працівників підприємства.

Таким чином, організаційна культура представляє сформовану впродовж всієї історії організації сукупність прийомів та правил її адаптації до вимог зовнішнього середовища і формування внутрішніх відносин між групами працівників. Визначено підходи щодо оцінювання організаційної культури підприємства. Одним із прийнятних методик є методика OCAI, що дозволяє визначити переважаючий тип організаційної культури на підприємстві, одержати інформацію про сприйняття керівниками, працівниками апарату управління, працівниками виробничих підрозділів загального стилю лідерства в організації, розуміння її об'єднуючої суті, підходів до управління найманими працівниками, стратегічних цілей і критеріїв успіху підприємства. Особливої уваги потребує оцінювання організаційної культури на підприємствах у сфері сільського господарства. Виявлено, що вплив організаційної культури на ефективність діяльності ТОВ «Так-Агро» виявляється в досягненні головної мети організаційної культури – забезпеченні самоорганізації соціально-економічної системи за допомогою персоналу, підвищенні трудового потенціалу підприємства, який є складовою частиною

загального економічного потенціалу підприємства. Після оцінювання рівня організаційної культури виявлено, що підприємство за своєю сутністю є представником Ринкового типу та надано пропозиції щодо підвищення рівня організаційної культури підприємства.

Відзначимо, що інтерес до проблеми організаційної культури та можливостей використання її як важеля для підвищення ефективності роботи підприємства зростає. Подальші дослідження будуть спрямовані на вивчення, узагальнення та вдосконалення методик оцінки організаційної культури сільськогосподарських підприємств.

Список використаної літератури

1. Білорус Т.В. Основи менеджменту: навч. посіб. / Т.В. Білорус. – К.: Атіка, 2009. – 160 с.
2. Блинов А. О. Искусство управления персоналом : учеб. пособ. для экон. колледжей и вузов] / А.О. Блинов, О.В. Василевская. –М.: Гелан, 2001. –412 с.
3. Грішнова О.А. Соціальна відповідальність у трудових відносинах: теорія, практика, регулювання ризиків / Грішнова О., Міщук Г., Олійник О. :Монографія – Рівне: НУВГП, 2014. – 217 с.
4. Гудзинський О. Д. Формування системи інвестиційного забезпечення стратегічного розвитку сільськогосподарських підприємств / О. Д. Гудзинський // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету. – 2013. – № 4. – С. 5–8
5. Захарчин Г.М. Механізм формування організаційної культури машинобудівного підприємства: монографія / Г.М.Захарчин.– Львів: Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2009. –276 с.
6. Кулініч О. І. Психологія управління / Кулініч О. І. – Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка, 2007. – 460 с.
7. Культурологія:українська та зарубіжна культура : навч. посібник / За ред. М.М.Заковича. –3-тє вид. –К., 2007.–567 с.
8. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Л. Е. Орбан-Лембрик. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2010. – 464 с.
9. Осовська Г. В. Основи менеджменту / Г.В.Осовська, О.А.Осовський. –3-тє вид., перероб. і доп. –К. : Кондор, 2008. –664 с
10. Харчишина О. В. Формування організаційної культури в системі менеджменту підприємств харчової промисловості: Монографія. – Житомир: Вид-во Житомирського державного університету ім. І Франка, 2011. –289 с.

Сур'як А.В.

ПІДПРИЄМНИЦТВО ЯК РЕАЛІЗАЦІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ СВОБОДИ

У статті визначено сутність та особливості економічної свободи, як інструмента для глибокого аналізу стратегії та механізму розвитку підприємництва в Україні. основою для даного аналізу є розгляд шляхів розвитку підприємництва через розвиток напрямів зростання економічної свободи, що враховуються у індексі економічної свободи який в сучасному світовому господарюванні є показником стану та розвитку економіки.

Реалізація економічної свободи є теоретичною та практичною проблемою сучасного господарювання та розвитку підприємництва в Україні. Економічна свобода в умовах ринкового господарювання розвивається в економіці через розвиток підприємництва та є однією із найважливіших інвестиційних передумов, які всебічно характеризують економічну ситуацію в країні, її можливості для розвитку та економічного зростання. Зміни в економічній свободі відбуваються через зміни економічних зовнішніх і внутрішніх умов підприємництва та дають поштовх для змін у інвестиційному кліматі, та інвестиційній привабливості що змінює загальне економічне та підприємницьке середовище країни впливає на рішення чи варто розвивати бізнес в Україні потенційному інвестору. Саме тому аналіз проблем розвитку підприємництва дозволить визначити шляхи зростання економічної свободи і дасть можливість визначити стратегію та механізми розвитку підприємництва що в свою чергу відобразиться на покращенні індексу економічної свободи нашої країни, її інвестиційної привабливості, економічного та соціального добробуту.

Окремі питання, що пов'язані з теорією економічної свободи базуються на ідеях зарубіжних науковців: А. Сміта, Дж. Кейнса, Дж. Б'юкенена, Дж. Хаана і Дж. Стема, Дж. Гансона, Дж. Хекелмена і М. Струпа, П. Цагліді. А. Сміт вважав, що добробут країни залежить від свободи ринку і свободи економічної діяльності в умовах ринку та конкуренції, Дж. Кейнс обґрунтував, що інвестиції та розвиток підприємництва залежить від розвитку внутрішніх та зовнішніх свобод в країні. Дж. Б'юкенен визначив економічну свободу в економічній поведінці держави та роль держави у регулюванні економічної поведінки. У вітчизняних працях таких

науковців, як В. Бойко, З. Варналій, А. Гальчинський, О. Глущенко, А. Колот, Н. Литвиненко, І. Маркович, Л. Хижняк, А. Сур'як, А. Чухно обґрунтовується роль економічної свободи, як одного із важливих інструментів, що сприяє економічному зростанню та добробуту населення. Разом з тим, аналіз впливу економічної свободи на розвиток підприємництва та реалізація підприємництва у зміні економічної свободи ще недостатньо висвітлюється та потребує детального обґрунтування вітчизняними економістами.

Дослідники реалізації економічної свободи часто зосереджують свою увагу лише на окремих показниках, а саме на оцінці індексу економічної свободи та її впливі на інвестиційну привабливість та оцінку бізнес-середовища і недостатньо приділяють уваги впливу реалізації практики господарювання на зміну складових економічної свободи, а саме практиці підприємництва у його проблемах та шляхах розвитку які і формують економічну свободу та сприяють розвитку як підприємництва так і економічної свободи у взаємному механізмі.

Метою дослідження є визначення шляхів взаємного розвитку підприємництва та економічної свободи та шляхів розвитку економічної свободи через визначення сутності економічної свободи, її оцінка через аналіз індексу економічної свободи, та на основі цього формування стратегії та механізму розвитку підприємництва як реалізації економічної свободи та розвитку економіки України на сучасному етапі державного сприяння підприємству та розвитку суспільства.

Підприємництво як самостійна, ініціативна, на власний ризик господарська діяльність з метою отримання прибутку відбувається через економічну свободу виробника та дозволяє відбутись економічній свободі споживача. Реалізація та розвиток підприємництва відбувається у постійно змінювальних внутрішніх та зовнішніх умовах. Причому, внутрішні умови це здатність акумулювати свої знання, вміння та досвід у прийнятті відповідальних рішень. А зовнішні умови це середовище та виклики в яких ці рішення приймаються та реалізуються. Ця коіплементарність зовнішніх та внутрішніх умов підприємницької діяльності є бізнес-реалізацією та бізнес-середовищем. Бізнес-реалізація враховує бізнес-середовище та визначається цим середовищем. А бізнес-середовище створюється для забезпечення розвитку підприємництва та спрямується на задоволення зростаючих потреб суспільства. Таким чином, здійснення підприємництва це реалізація економічної свободи

яка відбувається через економічну свободу виробника та економічну свободу споживача в умовах ринку.

Економічна свобода є проявом і реалізацією свободи суб'єкта підприємництва в його економічній діяльності. Економічна свобода це можливість здійснювати підприємницьку діяльність, мислити і діяти в економіці вільно і відповідально. Під економічною свободою в економічній сфері ми розуміємо можливість та здатність самостійно приймати рішення про види і засоби економічної діяльності [4, 28-29]. Розгляд економічної свободи через економічну свободу виробника та економічну свободу споживача актуалізує роль та місце підприємництва у економічній свободі як виробника, так і споживача. Показником економічної свободи прийнято вважати індекс економічної свободи, який розраховується The Heritage Foundation у співпраці з The Wall Street Journal, для оцінки рівня розвитку економіки та свободи взаємозв'язків держави та бізнесу й умов для бізнесу [9]. Експерти The Heritage Foundation вважають, що індекс економічної свободи – це показник відсутності урядового втручання або перешкоджання виробництву, розподілу і споживанню товарів і послуг, за винятком необхідної громадянам захисту і підтримки свободи як такої [9]. Кожний із показників оцінюється за шкалою від 0 до 100 балів і чим вищий бал, тим вищий рівень економічної свободи в країні за даним критерієм.

Індекс економічної свободи включає дванадцять компонентів, які зібрані у чотири групи:

- верховенство права (захист прав власності, ефективність судової системи, урядова сумлінність);
- обмеження уряду (податковий тягар, державні витрати, фіскальне здоров'я);
- регуляторна ефективність (свобода бізнесу, свобода ринку праці, монетарна свобода);
- відкритість ринків (свобода торгівлі, свобода інвестицій, фінансова свобода) [10].

Згідно із звітом «Рівня економічної свободи у світі 2017» Україна посідала 166 місце зі 180 країн світу. Індекс економічної свободи України становив 48,1 бал зі 100 можливих, що свідчить про щенедостатній для прискореного розвитку економіки стан економічної свободи в країні [2].

Індекс економічної свободи 2018 [7] оцінює досягнення Україна у 51,9 бали зі 100 можливих і 150-те місце у рейтингу із 180 країн світу.

Незважаючи на те, що Україна стала останньою серед 44 країн Європи, а її бал нижчий середніх регіонального та світового показників Індекс економічної свободи України виріс у 2018 році на 3,8 пункти, що відбулося завдяки позитивним змінам у 8 з 12 показників. Три показники України оцінені гірше, ніж минулого року це право власності, урядова сумлінність та свобода торгівлі. Показник фінансової свободи залишився на рівні 2017 року. А позитивні зміни експерти відзначили в оцінці монетарної свободи та свободи інвестування

Такий стан економічної свободи це і є сучасне реальне бізнес-середовище в якому розвивається підприємництво. Розвиток підприємництва гальмується недостатньо сприятливим бізнес-кліматом, що створює перешкоди для розвитку, насамперед, малого і середнього бізнесу. За такими показниками міжнародних рейтингів, як «Ведення бізнесу» та «Індекс глобальної конкурентоспроможності», бізнес-клімат в Україні не сприяє розвитку підприємництва. Однак, результати цих досліджень також свідчать, що ситуація покращується. Наприклад, у рейтингу «Ведення бізнесу», що публікується Світовим банком, Україна піднялася зі 152-го місця (2012 рік) до 80-го місця в рейтингу 2017 року [8].

У 2018 році Україна значно покращила свої позиції в міжнародних економічних рейтингах. Це відбувалось водночас із покращенням показників оцінки свободою людини та медіа, які також можна розглядати як умови до економічної свободи.

Найбільший ривок Україна зробила в рейтингу відкритості бюджету (OpenBudgetIndex), посівши 39-е місце серед 115 країн світу, це покращення на 18 позицій. Цей рейтинг складається раз на два роки, вміщує оцінку 109 індикаторів і оцінює роботу парламенту, Міністерства фінансів, Рахункової палати та казначейства протягом бюджетного процесу.

На 16 позицій Україна піднялася в рейтингу свободи людини, але все ще посідає 118-те місце зі 162. Цей індекс розраховується, в тому числі, на таких показниках, як свобода пересування та віросповідання, верховенство права, безпека та захищеність, свобода слова, розвиток громадянського суспільства регулювання кредитування, праці та бізнесу й інших. Що підтверджує значення свободи людини та її вплив на економічну свободу. При цьому індекс персональної свободи в Україні оцінили вище, ніж індекс економічної свободи. Що можемо розглядати як підгрунтя до покращення економічної свободи в наступних періодах. У рейтингу економічної

свободи Україна має прогрес у 15 рядків –134-те місце зі 162. Але при цьому Україна все ще залишається в групі «економічно невільних країн». Рейтинг розраховують на основі аналізу п'яти категорій: розмір уряду, правова система та захист прав власності, доступ до надійної валюти, свобода міжнародної торгівлі, регулювання кредитування, праці та бізнесу.

У рейтингу DoingBusiness (легкість ведення бізнесу) Україна піднялася на п'ять позицій і посідає 71-ше місце серед 190 країн. Найбільше зростання в країні за рік в показниках оцінки міжнародної торгівлі та виконанні контрактних зобов'язань.

Такі оцінки та позитивні тенденції є результатом практики господарювання та умовами бізнес-середовища та бізнес-реалізації в яких підприємництво здійснюється і формує свої перспективи.

Для розвитку підприємництва постійно необхідне удосконалення регуляторного середовища що враховано в індексі економічної свободи двома групами показників - обмеження уряду та регуляторна ефективність інвестиційного клімату до якого відносимо складові двох інших груп індекса економічної свободи - відкритість ринків та верховенство права, а в довгостроковій перспективі це стає факторами покращення бізнес-середовища та економічної свободи.

Отже, до сучасних проблем бізнес-середовища, які гальмують розвиток підприємництва і не дозволяють зростати економічній свободі відносимо:

- якість інституцій, що в сучасних умовах є недостатньо забезпечують рівень захисту права власності та прав акціонерів;
- нерозвиненість конкуренції, та ініціативу розвитку підприємництва для підтримання умов конкуренції на ринку через концентрацію в економіці господарської діяльності великих конгломератів;
- наявні бар'єри для входу та виходу підприємств в українську економіку;
- низький рівень прямих іноземних інвестицій та обмежений обсяг інвестування в експортоорієнтоване підприємництво [11];
- бюджетні обмеження та недостатня державна підтримка розвитку малого та середнього бізнесу;
- низьку підприємницьку культуру та продуктивність праці незважаючи на високий рівень освіти робочої сили;

Недостатнє зростання приватного підприємництва є однією з ключових причин слабкості економіки та повільних темпів зростання

економічної свободи[12]. Про цю структурну проблему економіки та причину незростання економічної свободи свідчать такі результати, як майже незмінна структура експорту; уповільнені темпи зростання і низька продуктивність праці; малий обсяг прямих іноземних інвестицій, особливо в експортоорієнтованому виробництві; висока енергоємність.

Виходячи з складових економічної свободи які враховані у індексі економічної свободи та стану розвитку підприємництва можемо визначити стратегію розвитку підприємництва за такими напрямками:

1. Удосконалення нормативно-правового та, інституційного середовища підприємництва.

2. Покращення доступу підприємницьких структур до фінансування.

3. Зменшення податкового навантаження та спрощення податкового адміністрування для малого та середнього бізнесу.

4. Розвиток економічної та підприємницької культури та підприємницьких навичок гостодарювання.

5. Сприяння експортній діяльності малого та середнього бізнесу та інтернаціоналізація підприємництва.

6. Розширення конкурентоспроможності та інноваційного потенціалу підприємницьких структур [3].

Розглянемо кожен з напрямків стратегії розвитку підприємництва через механізм його реалізації, який стає шляхом зростання економічної свободи та механізмом реалізації економічної свободи.

Механізм реалізації стратегії удосконалення та розвитку бізнес-середовища та бізнес-реалізації підприємництва може відбуватися через оновлене та цілісне державне регулювання та забезпечення побудоване на реальних статистичних даних, цілісній стратегії та планах заходів всіх державних та приватних інституцій, які будуть формувати можливості та реалізовувати політику сприяння підприємству, а також постійний довірливий державно-приватний діалог. До цієї стратегії також відносимо: сприятливий бізнес-клімат, оцінку впливу зміни законодавства на бізнес, простоту реєстрації та закриття бізнесу, отримання ліцензій та дозволів, максимальне розширення доступу підприємницьких структур до державних закупівель. Такі структурні елементи стратегії у їх комплексній та одночасній, а не поетапній реалізації передбачають:

1. Удосконалення інформація та статистичних даних про стан та результат малого та середнього бізнесу:

- Удосконалення процедури строженої реєстрації яка знайде своє відображення в показниках рейтингу що відносяться до «Ведення бізнесу» та «Започаткування бізнесу»;
- Спрощення закриття підприємства та припинення діяльності що сприятиме свободі вибору про форми, шляхи, час та місце підприємницької діяльності для забезпечення його ефективності;
- Спрощення процедур ліцензування та отримання дозволів через аналіз та системний перегляд регуляторних актів і впровадження взаємоузгодженого регулювання малого і середнього бізнесу;
- Налагодження системи консультацій бізнесу на різних платформах та розвиток державно-приватного діалогу;
- Забезпечення контролю та створення умов для повноти та своєчасності виконання контрактів підприємницькими структурами та їх партнерами;
- Розширення поінформованості підприємницьких структур та їх відповідної підготовки для підвищення потенціалу та можливостей участі у конкурсних торгах та державних закупівлях;
- Удосконалення трудового законодавства для узгодження трудових відносин підприємців та їх найманих працівників для зростання продуктивності праці та заробітної плати працюючих.

2. Покращення доступу підприємницьких структур, а особливо малого та середнього бізнесу до фінансування може бути реалізована механізмом який включає:

- Спрощення та здешевлення кредитування підприємницьких структур комерційними банками;
- Збільшення безпечності та надійності вкладень для розширення бізнес-можливостей, особливо малого та середнього бізнесу;
- Удосконалення схеми гарантування вкладів та процедури отримання кредитів із заставою та без застави;
- Сприяння розвитку кредитних спілок, удосконалення законодавчої і регуляторної бази ринку кредитних ресурсів та місця в ньому кредитних спілок, які можуть бути новим джерелом фінансування підприємницьких структур;
- Розширення роботи простан та повноту кредитних історій яке може сприяти ефективному скороченню вимог до забезпечення

кредитів до і процентних ставок для малого та середнього бізнесу;

- Розширення використання лізингу для зменшення дефіциту фінансування для всіх підприємницьких структур, яким необхідне нове обладнання, але вони не можуть отримати кредити;
- Розвиток факторингу як способу для бізнесу отримати доступ до фінансування з використанням їх дебіторської заборгованості в якості застави;
- Розвиток фінансування для інноваційних компаній з використанням можливостей та інструментів державно-приватного партнерства;
- Впровадження міжнародних стандартів фінансової звітності для всіх підприємницьких структур планують залучити іноземні інвестиції та поліпшити свої можливості доступу до комерційних фінансів.

3. Спрощення податкового адміністрування та зменшення податкового тиску на бізнес розглядаємо як шлях фінансового оздоровлення вже існуючого підприємництва та мотив до підприємництва для нових підприємців та підприємницьких структур. Механізм розвитку підприємництва через податкове удосконалення охоплює:

- Розвиток нових форм та методів адміністрування податків для зручності та прозорості роботи підприємницьких структур;
- Посилення відповідальності за дотриманням та повнотою виконання податкових зобов'язань;
- Зменшення втручання фіскальних органів у стратегію та поточну діяльність підприємницьких структур;
- Розширення умов до податкових канікул та вибору оптимального графіка виконання податкових платежів.

4. Формування та розвиток ринкової економічної культури та підприємницької культури для зростання результативності підприємництва, збільшення конкурентоспроможності кожної підприємницької структури, підприємницьких навичок та здібностей підприємців можна досягнути таким механізмом:

- Збільшення уваги на всіх рівнях системи освіти до потреб приватного сектора, спрямованість освіти на якість і наявність навичок господарювання в умовах ринку та ведення бізнесу;

- Створення ключових компетенцій підприємництва. на всіх рівнях освіти: початкової, середньої, професійної, вищої та освіти протягом всього життя;
- Залучення бізнесу до співпраці з професійно-технічними і вищими навчальними закладами;
- Задоволення потреби у бізнес-навичках, під час навчання на робочому місці, що допоможе підвищити продуктивність і ефективність роботи підприємницьких структур;
- систематичного дослідження навчальних потреб бізнесу для неформального підприємницького навчання в закладах загальної, професійної та вищої освіти);
- розробку відповідної структури підприємницького навчання на всіх рівнях, з використанням передових міжнародних практик. методів і систем навчання для підвищення ефективності підприємництва;
- інформаційно-просвітницькі кампанії стосовно наявних програм підтримки та навчання відкриття і ведення бізнесу, маркетингу, фінансової грамотності та ін;
- Розвиток підприємцями навичок своїх працівників, через інвестування освіти працівників та створення для них умов вигідної довготривалої роботи в цій підприємницькій структурі;
- збільшення уваги до потенційних підприємців з різних верств населення, таких як молодь, жінки, люди з великим життєвим досвідом щоб активізувати підприємницький потенціал цих людей;
- сприяння самозайнятості як стратегії адаптації та шляху до реалізації власних ідей або незалежності від роботодавців;
- розуміння ролі підприємництва в економіці та суспільстві, інформування про моделі або історії ділового успіху;
- стимулювати людей ставати підприємцями забезпечуючи при цьому, баланс ризику та винагороди з одночасним власним внеском в економічне зростання країни;
- фінансування регулярного моніторингу та аналізу розвитку підприємництва для врахування цієї інформації у формуванні політики розвитку бізнесу;

5. Сприяння інтернаціоналізації підприємництва може відбуватися через:

- прийняття, європейських стандартів для промислових та сільськогосподарських і харчових продуктів;

- прийняття програми пріоритетних заходів національної торгової політики та місця в ній малого та середнього бізнесу;
- забезпечення безмитних і низьких нетарифних бар'єрів виходу на міжнародний ринок для стимулювання експорту малого та середнього бізнесу;
- зміцнення інститутів підтримки торгівлі, таких як торгові палати і бізнес-асоціації, надавачів торгового фінансування, консультантів та інших установ, що надають послуги, пов'язані з торгівлею, для вирішення проблем відсутності партнерів та інформаційних проблем;

6. Підвищенню конкурентоспроможності та розвиток інноваційного потенціалу підприємницьких структур може здійснюватись через еволюцію конкурентного ринкового середовища та розвиток послуг з підтримки бізнесу і бізнес-консалтингу, створення інфраструктури підтримки зростаючих підприємств (наприклад, інкубатори чи акселератори), допомоги компаніям у залученні наукових досліджень і розробок, а також у налагодженні прямих та зворотніх зв'язки з іноземними внутрішніми інвесторами покращити надання державних базових допомог для потенційних нових фірм на початковому етапі діяльності. Важливо приділити увагу регіональній доступності до:

- консультування бізнесу з метою більш ефективної організації новітніх бізнес-процесів;
- створення стратегій та механізмів розвитку малого та середнього бізнесу на національному, регіональному та місцевому рівнях.

Таким чином, перший напрям розвитку підприємництва - удосконалення нормативно-правового та, інституційного середовища підприємництва з шляхами його реалізації для підприємництва забезпечить покращення окомпонентів, які зібрані у групі показників індексу економічної свободи: верховенство права (захист прав власності, ефективність судової системи, урядова сумлінність).

Другий напрям розвитку підприємництва – покращення доступу підприємницьких структур, а особливо малого та середнього бізнесу до фінансування бізнесу третій напрям розвитку підприємництва – зменшення податкового навантаження та спрощення податкового адміністрування для малого та середнього бізнесу забезпечить покращення компонентів групи показників індексу економічної

свободи – обмеження уряду (податковий тягар, державні витрати, фіскальне здоров'я).

Четвертий напрям розвитку підприємництва – розвиток економічної та підприємницької культури та підприємницьких навичок господарювання з шляхами його реалізації забезпечить покращення групи показників індексу економічної свободи – регуляторна ефективність (свобода бізнесу, свобода ринку праці, монетарна свобода).

П'ятий напрям розвитку підприємництва – сприяння експортній діяльності малого та середнього бізнесу та інтернаціоналізація підприємництва шостий напрям розвитку підприємництва – розширення конкурентоспроможності та інноваційного потенціалу підприємницьких структур з механізмами їх реалізації забезпечить покращення компонентів групи індексу економічної свободи – відкритість ринків (свобода торгівлі, свобода інвестицій, фінансова свобода).

Проведене дослідження дозволяє зробити висновки, що, узгодження законодавчої бази України щодо розвитку підприємництва з врахуванням складових економічної свободи та інституційної структури сприяння підприємству з європейськими стандартами та європейською практикою сприятиме зменшенню монополізації економіки, та відповідно сприятиме розвитку підприємництва та розвитку і зростанню економічної свободи. Розширення реалізації економічної свободи має відбуватися через оновлення політики державного сприяння розвитку підприємства яка має здійснюватися такими діями:

- Прийняття комплексної стратегії розвитку приватного підприємництва у короткостроковому та довгостроковому періоді.

- Створення агентств або структур, які сприятимуть реалізації державної політики приватного підприємництва.

- Проведення законодавчої та регуляторної реформи надання гарантій за кредитами з метою сприяння початкового фінансування та організації нового бізнесу.

- Сприяння освіті наданні освітніх послуг з розвитку економічного мислення, підприємницьких навичок та вмінь для поширення та розвитку підприємництва, зростання інноваційного потенціалу та інноваційних можливостей підприємництва.

Отже, реалізація та розвиток економічної свободи через розвиток приватного підприємництва такими шляхами та

механізмами сприятиме зростанню економічної свободи та покращенню показника індексу економічної свободи що додасть конкурентоспроможності економіці України, посилить її інвестиційну привабливість для зовнішніх та внутрішніх інвесторів, сприятиме забезпеченню сталого економічного зростання України.

Список використаної літератури

1. Економічний дискусійний клубу: Рівень економічної свободи України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://edclub.com.ua>
2. Портал конкурентоспроможності України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.competitiveukraine.org
3. Стратегія розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/504-2017-%D1%80#n8>
4. Сур'як А.В. Основи економічної культури: Навчальний посібник – Київ: Кондор, 2004.- 254 с.
5. Українське товариство економічних свобод [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ueff.org>
6. 2017 Index Economic Freedom.Trade and Prosperity Risk [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.heritage.org/international-economies/report/2017-index-economic-freedom-trade-and-prosperity-risk>
7. 2018 Index Economic Freedom.[Електронний ресурс]. – Режим доступу:<https://www.heritage.org/international-economies/commentary/2018-index-economic-freedom>
8. DoingBusiness 2017.[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.doingbusiness.org/reports/global-reports/doing-business-2017>
9. The global plan for recovery and reform / G20, London, 2 April 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://g20.org/documents/finalcom_munich.pdf
10. The Heritage Foundation 214 Massachusetts Avenue, NE Washington, 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.heritage.org/index/download>
11. WorldbankAnnualReport 2017.[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.worldbank.org/en/about/annual-report>
12. Worldbank Warns of Learning Crisis in Global Education. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.worldbank.org/en/news/press-release/2017/09/26/world-bank-warns-of-learning-crisis-in-global-education><https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2017/09/26/world-bank-warns-of-learning-crisis-in-global-education>

ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТУРИСТИЧНОГО РИНКУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Інституційне забезпечення туристичного ринку регіону є вкрай важливим поняттям для розвитку туристичного бізнесу, як в країні, так і в регіоні. Інституційне забезпечення сприяє для створення нових розгалужених систем, які є необхідними для розвитку туризму в регіоні. Тому дана тематика статті є вкрай актуальною та важливою для формування туристичного ринку Волинської області.

Інституційне забезпечення туристичного ринку регіонів України вивчали як іноземні, так і українські вчені та науковці: Л. Давиденко, М. Мальська, А. Мерзляк, О. Соловійова, В. Квартальянов, В. Кифяк, О. Любіцева, І. Школа та інші.

Основною метою даної статті є – визначення та аналіз усіх інституцій, які взаємодіють між собою та вдосконалюють і формують туристичний ринок Волинського регіону.

Окреслена мета спричинила виконання наступних завдань:

- 1) визначити основні проблеми розвитку інституційного забезпечення туристичного ринку Волинської області;
- 2) проаналізувати найголовніші інституції без яких неможливий розвиток туристичного ринку регіону;
- 3) обґрунтувати результати дослідження та визначити подальший розвиток інституційного забезпечення в регіоні.

Для визначення інституційного забезпечення та його позитивних і негативних сторін варто в першу чергу визначити його поняття та суть.

Інституційне забезпечення туристичного ринку – це одна із найважливіших передумов розвитку та формування туристичного ринку країни та регіонів вцілому, яка допомагає ефективно розвиватися туристичній галузі.

Для прикладу Петрушенко у своїй праці «Інституційні основи інноваційного управління розвитком ринку туризму в Україні» вважає, що інституційне забезпечення охоплюється чималою кількістю фінансових, соціально-економічних, політичних правил, які впливають на розвиток економічної системи суспільства [7].

Цілком скоординоване інституційне забезпечення будь-якої сфери діяльності принесе ефективність та розвиток галузям і в тому числі – туристичній. Усі можливі зв'язки між державою,

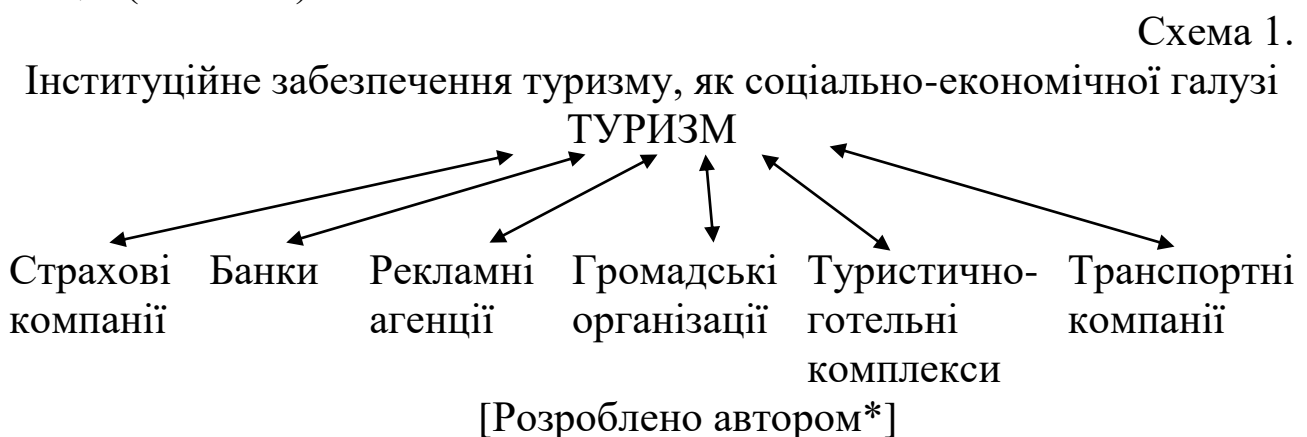
регіональними та місцевими органами влади, належним фінансуванням та виконанням регіональних програм розвитку створять передумови розвитку туристичної галузі регіону. Також це допоможе створити якісні туристичні послуги, вийти на міжнародний ринок, представляючи конкуруючий туристичний продукт належного рівня.

Вдале розташування Волинської області, а саме західний кордон з європейською країною є однією із перспектив розвитку регіонального (транскордонного) та міжнародного туризму. Але, незважаючи на вдале фізико-географічне розташування та багатий природно-туристичний потенціал, є суттєві недоліки у інституційному забезпеченні туристичного ринку Волинського регіону.

Основними проблемами розвитку інституційного забезпечення Волинського регіону є:

- 1) створення туристичного продукту з низькою якістю, тому наш вітчизняний туристичний продукт не може конкурувати з міжнародним;
- 2) диференціація законів України у сфері туризму та законів у європейських країнах;
- 3) низький рівень рекламних агенцій, що не дає змоги дізнаватися про унікальний туристичний продукт регіону;
- 4) нерозвинений рівень конкуренції та відсутність злагодженої роботи працівників на туристичних підприємствах;
- 5) відсутність регіональних представників, які могли б представляти Волинський регіон на туристичних конференціях та самітах.

Туристична політика створюється та розвивається за допомогою різних інституцій. Для повноцінного розвитку туристичного ринку туризм має мати прямо пропорційний зв'язок з наступними системами: страхові компанії, банки, рекламні агенції, громадські організації, туристично-готельні комплекси, транспортні компанії, тощо. (Схема 1.)

Для більш точного аналізу проаналізуємо кожен ланку інституційного забезпечення у сфері туризму.

Страхові компанії в туризмі - компанії, які поєднують відносини туриста з страховими компаніями задля забезпечення безпеки та життя туристів під час страхового випадку. У страхуванні туризму можливі такі види страхування: від нещасних випадків, медичне, майнове, тощо.

Одним із найважливіших страхувань у туризмі належить медичному страхуванні. Адже воно майже покриває усі витрати: стаціонарне лікування, усі витрати на медичні послуги, купівля ліків та інше.

Ще одним видом страхування у туристичній галузі є – асистанс. Асистанс це надання певних послуг туристам, які виїхали за кордон в натурально-речовій формі або у вигляді грошової допомоги [1].

За даними Мінфін на 2017 рік у м. Луцьку були популярні такі страхові компанії, які власне страхували туристів: «Провідна», «Універсальна», «Інго Україна», «Українська страхова група», «ПРОСТО страхування» (Таблиця 1.)

Таблиця 1.

Туристичне страхування у місті Луцьк на 2017 рік

Назва компанії	Премії на 30.06.2017, тис. грн	Виплати на 30.06.2017, тис.грн	Рівень виплат на 30.06.2017, тис.грн
Провідна	16 304.70	5 794.10	36.00%
Універсальна	8 280.50	3 442.90	42.00%
Інго Україна	11 215.70	1 907.70	17.00%
Українська страхова група	2 934.30	826.09	28.00%
ПРОСТО страхування	825.30	178.40	22.00%

*Розроблено автором на основі джерела [2].

Проаналізуємо наступну ланку інституційного забезпечення туристичного ринку Волинської області – фінансові структури: банки. Банківська діяльність відіграє найважливішу роль у будь-якій сфері діяльності. Адже від стабільної роботи фінансових установ залежить якість життя населення. Банки саме для туристичної діяльності розширяють фінансові можливості людей, надаючи їм певну фінансову допомогу. Аналізуючи діяльність банків, варто виокремити декілька найважливіших функцій саме для перспективного розвитку туристичного ринку Волинської області:

- 1) накопичення вільних коштів за рахунок депозитів;
- 2) надання суб'єктам туристичної діяльності кредитів;
- 3) можливість туристичним підприємствам працювати за допомогою платежів;
- 4) створювати кредитні гроші.

Найпоширенішими банками у м. Луцьку, що надають кредити туристичним підприємствам є: Альфа банк, Приват банк, Пумб, Креді Агріколь банк, Райффайзен банк, Укресімбанк, тощо.

Наступною ланкою інституційного забезпечення туризму є рекламні агенції, які популяризують туристичний продукт не лише у Волинській області, а й за її межами. Рекламні агенції займаються створенням логотипів для туристичних підприємств, просувають туристичну інформацію в ЗМІ, розміщують рекламу на бігбордах, в транспорті, створюють зовнішню, внутрішню та відеореклами. Також одним із важливих привілеїв рекламних агенцій для туризму- це створення реклами на просторах інтернету. Таким чином за допомогою рекламних агенцій, галузь туризму та просуваючий туристичний продукт стає відомим серед багатьох ланок господарства, таким чином завоюючи велику аудиторію населення.

Найпопулярнішими рекламними агенціями міста Луцька є такі агентства: Арт Дизайн, Printing Lutsk, Visual, Carbon, Art West, Тенета, Massimo, тощо.

Туристична асоціація України – це всеукраїнська громадська організація, яка об'єднує усі туристичні підприємства країни. Основними напрямками діяльності даної асоціації є:

- 1) сприяння розвитку туризму в країні та регіонах;
- 2) популяризація вітчизняного туризму;
- 3) створення позитивного іміджу туристичної галузі поза межами України;
- 4) захист прав суб'єктів туристичної діяльності та туристів;
- 5) поширення інформації щодо збереження, відновлення та захисту туристичних ресурсів України.

Громадські туристичні організації виконують недержавне регулювання туризму та створюють умови для сприяння ведення туристичного бізнесу. Є також міжнародні туристичні організації, вони представляють, популяризують туризм у світі, таким чином сприяючи розвитку світового туризму.

У туристичному бізнесі посідають чільне місце такі туристичні організації: WTO, Міжнародна туристична організація повітряного

транспорту, Міжнародна організація цивільної авіації, Організація економічного співробітництва та розвитку та інші [3].

Туристично-готельні комплекси – комплекси, готелі, рекреаційні зони відпочинку, мотелі, які забезпечують туристів проживанням, харчуванням та іншими супутніми послугами. Є туристичні комплекси готельного та неготельного типу. До готельного типу належать: туристичні комплекси, санаторії, комплекси для відпочинку, бунгало, ротель. До не готельного типу належать: гуртожитки, квартири, кімнати, дачі, таймшер.

Дані комплекси можуть надавати такі додаткові послуги для туристів як: автостоянку, концертну залу, послуги басейну, сауни та солярію, обмін валют, тощо [4].

Транспортні компанії – одні з найважливіших інструментів інституційного забезпечення для усіх галузей економіки. За допомогою транспортних послуг розвивається така галузь, як туризм, забезпечуються різні міжнародні семінари, конференції, забезпечуються розвиток економічних відносин між країнами-сусідами, здійснюється перевезення туристів з одного туристичного місця в інше.

Для формування туристичного ринку розвиток транспортної інфраструктури має вкрай важливе значення, адже при зростанні попиту на туристичні послуги, буде і зростати транспортна інфраструктура, а саме її розгалуженість.

У наданні туристичних послуг, використовуються різноманітні види транспортних послуг: повітряний, залізничний, автомобільний та морський. За дослідженнями І.В. Зоріна, Т.П. Каверіна, В.А. Квартальнова найбільша частка у наданні транспортних послуг у туристичній галузі належить повітряному транспорту. Автомобільний транспорт, який використовується постійно (при трансферах, в особистих цілях, оренда авто та інше) науковці дають друге місце у використанні транспортних послуг у туризмі. Також туристичні компанії часто використовують автобусні тури для забезпечення одно чи багатоденних екскурсій, для перевезення, як внутрішніх так і міжнародних турів.

Залізничний транспорт теж має перевагу серед багатьох туристів, адже він відрізняється низькими тарифами у наданні послуг, порівняно з вище переліченими видами транспорту [5].

Тому виходячи з вищеперелічених інституцій у туризмі варто визначити основні проблеми розвитку інституційного забезпечення в

регіоні. Найголовнішими проблемами розвитку інституцій в туризмі Волинського регіону, на нашу думку, це:

- слабо розвинена інфраструктура у селах та селищах міського типу;

- недосконалий рівень співпраці з міжнародними інституціями у туризмі;

- низький рівень реклами щодо різноманітних туристичних атракцій та об'єктів;

- рівень внутрішнього туристичного продукту за якістю не відповідає міжнародним туристичним продуктам, тому не може конкурувати належним чином.

Як в Україні, так і у Волинському регіоні кількість інституцій постійно змінюється, змінюється також і фінансування, тому забезпечення постійної популяризації туристичних об'єктів знаходиться на низькому рівні, в порівнянні з міжнародним інституційним забезпеченням.

Для кращого розвитку інституційного забезпечення варто звернути увагу на створення центрів туристичної інформації, особливо в тих містах, які є транскордонними, а саме на півночі та північному заході області. Це буде стимулювати новий потік іноземних туристів до відвідування волинських унікальних туристичних об'єктів та створенням конкурентних умов належного європейського рівня. Також потрібно звернути увагу на фахівців готельно-туристичного обслуговування, а саме на їхню підготовку у сфері туризму та готельного обслуговування. Фахівці обов'язково мають володіти досконало англійською мовою та мати належний рівень знань у сфері туризму Волинського регіону.

Основною метою інституційного забезпечення регіону є: створення сприятливих умов для розвитку туристичного ринку та співпраця між інституціями (фінансовими установами, готельними комплексами, рекламними агенціями, громадськими організаціями та транспортними компаніями) [6].

Список використаної літератури

1. Кифяк В.Ф. Організація туристичної діяльності в Україні Навчальний посібник. - Чернівці: Книги-XXI, 2003. - 300 с
2. <https://minfin.com.ua/ua/insurance/rating/tourist/lutsk/2017-06-30/>
3. Квартальнов В.А. Туризм: Фінанси і статистика-М., 2012. - 320 с.

4. Дядечко Л.П. Економіка туристичного бізнесуК. : Центр учбової літератури, 2007. - 224 с.
5. Зорін І.В. Туризм як вид діяльності/ Зорін І.В., Каверіна Т.П.,/Квартальнов В.А.-М.:Фінанси і статистика, 2005.-300с.
6. Бойко М. Засади формування пріоритетних напрямів туристичної політики України / М. Бойко, Л. Гопкало // Регіональна економіка. – 2005. – № 1. – С. 222–229.
7. Петрушенко Ю.М. Інституційні основи інноваційного управління розвитком ринку туризму в Україні / Ю М. Петрушенко, І. О. Кугук // Туристическая библиотека [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://tourlib.net/statti_ukr/petrushenko.htm.

ГЕОЕКОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОЗЕР ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Озерні водойми, які функціонують в умовах тривалого й різноманітного використання їх ресурсів, вимагають особливої уваги. Комплексне дослідження озер, наукове обґрунтування їх раціонального використання необхідні, в першу чергу для регіонів з підвищеною заозереністю, до числа яких належить і Волинська область. Тут природні ресурси озер відіграють помітну роль в господарському комплексі – водопостачанні, функціонуванні меліоративних систем, рибальстві, рекреації, землеробстві (забезпечення органічними добривами (сапропель, торф)).

У Волинській області наявна значна кількість озер. Більшість із них належить до категорії дуже малих, малих і середніх. Розподіл їх за площею досить нерівномірний та зумовлений природними чинниками. Загальна кількість озер на території Волинської області становить 235 (табл. 1). Їх площа оцінюється у 150,9 км², основна маса водойм – озера площею від 1,01 до 5,0 км² (27,5 %). За кількістю переважають озера 1-ї градації, а за площею – 6-ї. Потрібно відзначити, що більшість озер 1–5-ї градацій, площею значно поступаються нечисленним озерам решти градацій.

Таблиця 1

Озерний фонд Волинської області (за градацією площ) [5]

№ з/п	Градації площ, км ²	Кількість	%	км ²	%	млн м ³	%
1	0,05	62	26,8	1,636	1,08	7,705	0,8
2	0,06–0,10	48	20,3	3,839	2,54	16,14	1,7
3	0,11–0,25	54	22,8	9,084	6,01	35,145	3,7
4	0,26–0,50	28	11,9	10,459	6,93	54,91	5,8
5	0,51–1,00	16	6,8	10,821	7,17	28,76	3
6	1,01–5,00	21	8,9	41,56	27,54	173,4	18,5
7	5,01–10,0	3	1,3	17,31	11,31	32,41	3,4
8	10,1–15,0	1	0,4	12,36	8,19	12,4	1,3
9	15,0–20,0	1	0,4	16,4	10,86	124,8	13,2
10	20,1–25,0	0	0	0	0	0	0
11	25,1–30,0	1	0,4	27,5	18,22	457,98	48,6
Усього		235		150,97		943,65	

Розподіл озер за басейнами річок досить нерівномірний. Основна кількість їх розміщена в басейнах Прип'яті (77 площею 6396,6 га) і Турії (70 площею 1099,9 га), решта – у басейнах Західного Бугу (39; 7069,8 га), Стоходу (30; 398,8 га), Стиру (12; 97,2 га), Виживки (4; 31,3 га) і Горині (3; 3,3 га).

За адміністративними районами озера теж розміщуються досить нерівномірно, основна їх частина – у поліській частині області (табл. 2).

Таблиця 2

Озерний фонд Волинської області
(за адміністративними районами) [5]

№ з/п	Назва району	Кількість	%	Площа, га	%	Об'єм водної маси, млн м ³	%	Заозереність території, %
1	Володимир-Волинський	5	2,1	111,8	0,7	6,85	0,7	0,1
2	Горохівський	–	–	–	–	–	–	–
3	Іваничівський	2	0,9	28,68	0,2	2,32	0,2	0,04
4	Камінь-Каширський	17	7,2	402,76	2,7	10,05	1,06	0,2
5	Ківерцівський	6	2,6	15,8	0,2	0,68	0,1	0,01
6	Ковельський	27	11,5	420,22	2,8	10,48	1,1	0,2
7	Локачинський	4	1,7	92,56	0,6	0,65	0,1	0,1
8	Луцький	1	0,4	2,88	0,02	0,4	0,04	0,002
9	Любешівський	13	5,5	1363,3	9,0	52,28	5,5	0,9
10	Любомльський	15	6,4	352,18	2,3	31,13	3,3	0,2
11	Маневицький	20	8,5	207,23	1,4	5,61	0,6	0,09
12	Ратнівський	32	13,6	3763,9	24,9	73,89	7,8	2,6
13	Рожищенський	8	3,4	55,81	0,4	2,37	0,3	0,06
14	Старовижівський	24	10,2	1123,22	7,4	51,22	5,4	1,0
15	Турійський	31	13,2	379,94	2,5	55,32	5,9	0,3
16	Шацький	30	12,8	6776,62	44,9	640,4	67,9	8,9
Разом		235		15096,9		943,65		0,7

Активне залучення водойм у господарювання обов'язково призводить до змін їх кількісного і якісного стану. Водойми найбільш

використовують у сільськогосподарському виробництві, водопостачанні для господарсько-побутових потреб, рекреації. Особливою сферою господарювання на озерах є добування корисних копалин (сапропелів) – цінної сировини для сільського господарства, лікувальних цілей тощо. Головні чинники, які впливають на екостан озерних систем, є дзеркальним відображенням сфер їх використання. Для тих чи інших видів водойм ці чинники виявляють себе по-різному залежно від масштабу залучення водного об'єкта до сфери господарського застосування.

Господарське використання озер диференційоване й залежить від кількох визначальних чинників: їх розміщення й доступності, наявності необхідних запасів і якості прибережних ресурсів водойм й узбережжя (водних, рибних, мінеральних, рекреаційних), освоєності узбереж і водозборів (наявності поблизу населених пунктів).

Найпоширенішим видом господарського використання озер регіону є рибне господарство (рибальство й рибництво) – 84 % від загальної кількості водойм. Для водопостачання використовують близько 46 % водойм. Головний вид – господарсько-побутове (58 %) і сільськогосподарське (23 %) водоспоживання. Із рекреаційною метою використовують до 47 % водойм, меліоративною (водоприймачі меліоративних систем) – 23 %. Незначну кількість водойм використовують для добування сапропелів (менше 0,4 %).

Інтенсивне використання водойм у господарстві призводить до помітних, іноді – незворотних змін озерних систем. Найголовніші причини антропогенних змін водойм на сучасному етапі – це вплив гідротехнічного будівництва, осушувальної меліорації, об'єктів промислового й сільськогосподарського виробництва, заселених територій і рекреаційного використання, вилучення ресурсів. У сучасних умовах простежено стійку тенденцію до зростання негативного антропогенного впливу на озера й розширення переліку інградієнтів забруднення.

Наслідками антропогенного впливу на водойми є зміни водного режиму, форми й морфометричних параметрів улоговин, зміни хімічного складу вод і донних відкладів, забруднення важкими металами та радіонуклідами, антропогенна евтрофікація, а також замулення й теплове забруднення водойм, зміни видового складу, структури та продуктивності біотичних угруповань.

Основними шляхами надходження забруднюючих речовин у водойми є локальні скиди, поверхневий стік, схиловий стік, атмосферні опади. Джерела їх надходження локальні та розсіяні

скиди промислових підприємств, сільськогосподарських об'єктів й угідь, території населених пунктів, об'єктів рекреації.

Найпоширенішими джерелами, які негативно впливають на якість води, є стоки тваринницьких ферм, сільськогосподарських угідь, меліоративних систем, промислових підприємств і підприємств із переробки сільськогосподарської сировини, побутові та комунальні стоки населених пунктів, об'єктів рекреації. Великі зміни в станах водойм спричиняє добування природних ресурсів (в екологічно не обґрунтованих обсягах).

Забрудники можуть надходити в розчиненій формі й у вигляді звислих частинок. Кількість надходження сполук залежить від множини чинників і, передусім, наявності на водозборі локальних джерел забруднення (промислових та сільськогосподарських об'єктів, підприємств, поселень), ступеня сільськогосподарського освоєння території, яка значно змінювалась і за історичний час, і тепер.

Дані хімічного складу вод дають можливість виділити групу пріоритетних показників, кількісний уміст яких у воді й донних відкладах може засвідчувати забруднення екосистем озер і штучних водойм. Передусім, до них належать підвищений уміст біогенних речовин у воді (сполук азоту й фосфору), що зумовлюють евтрофікацію та погіршення якості води, концентрація легкоокислюваної речовини у воді (показник БСК₅), нафтопродуктів, уміст у воді й донних відкладах важких металів [3].

В умовах інтенсивного антропогенного впливу на водойми можна виокремити дві групи озер, які різняться ступенем забруднення та спрямованістю хімічних процесів:

– озера з високою швидкістю антропогенного евтрофування, водойми гіперевтрофні й забруднені в результаті надходження сполук азоту та фосфору із локальних джерел;

– озера, розміщені поблизу населених пунктів, які забруднені органічними сполуками (СПАР, нафтопродукти та ін.), важкими металами, кислотними атмосферними опадами.

Показником порушення приозерних ландшафтів і підвищеного антропогенного впливу на водойму може слугувати ступінь освоєності водозборів або зміст використання водозборів. Із цією метою ми визначили структуру угідь озерних водозборів. Отримані результати засвідчують наявність водойм із різним ступенем освоєності приозерних ділянок.

Як свідчать результати досліджень, найбільші площі водозборів мають озера Ягодинське (Любомльського району) – 180 км², Оріховець (Ратнівського району) – 116,8 км², Сірче (Камінь-Каширський район) – 105,2 км², Мошне (Шацький район) – 101,9 км², Наболоцьке (Камінь-Каширський район) – 87,0 км², Любань (Ратнівський район) – 85,5 км², Ольбля (Камінь-Каширський район), Волянське (Ратнівський район) – 79,6 км², Любовель (Ратнівський район) – 75,67 км², Біле (Старовижівський район) – 74,6 км², Скорінь (Любешівський район) – 66,0 км².

Найменші водозбори мають озера Луко (Ратнівський район) – 7,2 км², Окунин (Турійський район) – 5,5 км², Сомин (Ковельський район) – 3,97 км², Засвятце (Ратнівський район) – 3,81 км², Згоранське Мале (Любомльський район) – 3,06 км², Тросне (Маневицький район) – 2,92 км², озеро Туричанське (Турійський район) – 1,10 км².

Під час дослідження водозборів озер виявлено озера, у яких 100 % угідь водозбору займають природні ландшафти (практично незаймані або малозаймані водозбори, наприклад оз. Наболоцьке Камінь-Каширського району, Мала Близна – Ратнівського). До малоосвоєних водозборів належать водозбори озер Гривенське (Маневицький район), Велика Близна (Ратнівський), Мошне (Шацький), Волянське (Ратнівський район) й ін.

Для значної кількості водойм характерна висока освоєність (перетвореність) водозборів озер. Винятково антропогенізовані ландшафти властиві для водозборів оз. Глухівське (Старовижівського району) та Кисобул (Ратнівського). Найосвоєніші водозбори озер Неретва (Турійський район), Чорне (Шацький район), Велике Піщанське (Шацький район), Ягодинське (Любомльський район), Броно (Ратнівський район). Щодо водозбору озер Охотин (Ковельського району) й Річицьке (Ратнівського району) простежено співвідношення антропогенізованих і природних ландшафтів 50 до 50 %. Для решти озерних водозборів властиві різноманітні співвідношення природних (лісові насадження, болота й ін.) та антропогенізованих (рілля, населені пункти тощо) ландшафтів.

Отже, водойми різняться за напрямом і змістом використання водозборів. Безсумнівно, одним із найважливіших чинників, який визначає сучасні стани озер, є освоєність водозборів унаслідок господарської діяльності.

Водні екосистеми – складові частини навколишнього середовища й також відчувають істотний техногеохімічний вплив

людини. Нинішня система контролю та моніторингу аквальної екосистем ґрунтується на аналізі водного середовища й донних відкладів. Особливості водного середовища – динамічність, нестійкість складу й концентрації хімічних елементів у часі – ускладнюють вивчення водних об'єктів та істотно знижують інформативність, а також індикативну результативність моніторингових спостережень. Тепер у наукових дослідженнях щодо еколого-геохімічного оцінювання стану водних об'єктів велике значення має аналіз депонуючих середовищ: донних відкладів, вищої водної рослинності (макрофітів).

Багато озер Волинської області зазнають посиленого антропогенного впливу, тому завдання його комплексної оцінки в цьому плані є обов'язковим. Традиційні гідрохімічні спостереження потребують значних матеріальних і часових затрат. Як підтверджує досвід вивчення донних відкладів, поверхневий шар осадів – надійний інтегративний показник їх екостану, а за біогеохімічним критерієм однозначно визначаємо ступінь їх техногенної трансформації.

Донні відклади як депонуюча ланка озерної екосистеми – вагомий об'єкт для ретроспективного вивчення природних і техногенних процесів, які відбуваються у водоймах і на їх водозборах. Аналіз розподілу геохімічних показників у шарі донних відкладів дає змогу судити про зміни в структурі кругообігу речовини й енергії під впливом техногенезу, ранжувати водойми за природним потенціалом і ступенем антропогенної трансформації. Недостатність наукових знань про закономірності формування речовинного складу водойм, у тому числі концентрація в них забруднюючих і біогенних елементів, призводить до серйозних помилок у виборі об'єктів і ділянок для розробки сапропелевої сировини, негативних наслідків експлуатації.

Донні відклади активно забруднюються в процесі антропогенного впливу, оскільки в них нагромаджуються важкі метали, радіонукліди, хімічні речовини й органічна речовина. У зв'язку з цим створюється загроза вторинного забруднення води. Просторова неоднорідність поширення важких металів у відкладах водойм ускладнює організацію моніторингу якості донних відкладів і вод.

Уміст мікроелементів у водах, крім геохімічного, має важливе екологічне значення, оскільки багато мікроелементів є токсичними. Різноманітність динамічних умов, геохімічна активність

мікроелементів й інші чинники (гідрофізичні, гідрохімічні, гідробіотичні) – причини відмінностей у значеннях показників нагромадження важких металів, макро- й мікроелементів у донних відкладах різнотипних водойм.

Обмін хімічними компонентами в системі «вода – донні відклади» – результат багатьох процесів, що відбуваються разом і діють одночасно в різних напрямках. Одні з них сприяють переходу речовини з донних відкладів у воду (розчинення, дифузія, конвективне перемішування), інші – зворотному процесу (седиментація, хемосорбція та ін.).

Хімічні речовини природного й антропогенного походження надходять у донні відклади водних об'єктів у завислому стані й у результаті нагромадження під впливом фізико-хімічних і гідробіотичних процесів. У внутрішньоводоймних процесах донні відклади на певній стадії є переважно нагромаджувачами хімічних, у тому числі забруднюючих речовин. Проте при зміні гідродинамічного стану (збільшення швидкості течії, вітрове перемішування водних мас) донні відклади можуть знову переходити в завислий стан, вступати в контакт із водою. Це сприяє посиленню зворотного процесу, тобто переходу хімічних речовин із донних відкладів у воду.

Проблема вивчення циркуляції забруднюючих речовин у системі вода – донні відклади в умовах інтенсивного антропогенного впливу стала особливо актуальною. Це зумовлено тим, що донні відклади перестали бути чинником покращення якості води за рахунок седиментації й сорбції в них із води різноманітних забруднюючих речовин. Нагромадження донними відкладами речовин антропогенного походження може призводити або призвело до того, що вміст важких металів, СПАР, пестицидів, перевищує їх концентрацію у воді. У цій ситуації виконання першочергових господарських завдань не може бути здійснено без урахування вмісту забруднювачів у донних відкладах.

На стадії раннього діагенезу сапропелі формувалися як екологічно чисті відклади, які не вміщували токсичних сполук. У ході еволюції материнської речовини вони перетворилися в бактеріальний самоочищений субстрат із біотичною активністю й лікувальним ефектом. Проте внаслідок процесів, що відбуваються поза та в самій водоймі, у тому числі під впливом техногенезу, у відкладах із різною інтенсивністю нагромаджуються токсичні речовини. Будучи стабільними сполуками, вони забруднюють осади, а іноді й роблять їх

непридатними для використання. Токсичними є мікроелементи (Cd, Cr, As, Pb, Hg й ін.), нітрати, пестициди, бенз-а-пірен, радіонукліди.

В умовах техногенезу на одне з провідних місць вийшла проблема забруднення довкілля важкими металами, котрі, як відомо, не розкладаються як органічні сполуки, лише перерозподіляються між різними компонентами лімносистеми. У певних випадках вони є лімітуючими чинниками для росту, відновлення, використання лімnobіонтів, інших видів ресурсів (води, донних відкладів). Для донних відкладів передбачено обмеження вмісту (гранично допустимі концентрації) фтору, марганцю, міді, кадмію, хрому, свинцю, миш'яку, ртуті, олова, сурми.

Серед забруднюючих сполук, що містяться в поверхневих водах, одне з перших місць за токсичністю займають саме важкі метали. Не піддаючись біодеградації та поступово нагромаджуючись у різних компонентах лімносистем, вони беруть участь у біотичному кругообізі хімічних елементів і призводять до отруєння лімnobіонтів (особливо риби).

Уміст важких металів у воді та донних відкладах деяких озер розглядається в працях учених Інституту гідробіології НАН України. Відзначається перевищення ГДК за вмістом міді (у 2,5–10 разів), а також цинку (у 2–26 разів), особливо незадовільний стан в озерах Кримне й Чорне Велике, що зумовлено надходженням житлово-побутових стоків населених пунктів [1].

Згідно з дослідженнями [2] озер ШНПП, уміст важких металів у воді має значні концентрації, що перевищують ГДК для риборозведення. Найістотніші перевищення ГДК установлені для таких елементів: Cu (100 % проб), Zn (100 % проб), Cr (70 % проб), Pb (50 % проб), Mn (40 % проб), Cd (20 % проб). В оз. Пулемецьке зафіксовано перевищення Cu у водоймі у 27 разів, Zn – у 8, Pb – у 17, Cr – у 62 рази, в оз. Острів'янському – Cu, Zn та Pb перевищував ГДК у 18 та сім разів, в оз. Перемут – Cu – у 52 рази, Zn – у 17, Pb – у сім разів, в оз. Луки – Cu – у 10 разів, Zn – у 19,5 раза, Cd – у два, Cr – у два рази, в оз. Чорне Велике – Cu – у 14, Zn – у три рази, в оз. Люцимир – Cu – у 46 разів, Zn – 15, Cd – 3,5, Pb – 13, Cr – 26 разів, в оз. Світязь (центральна частина озера) – Cu – у 43, Zn – у дев'ять, Pb – у 27, Cr – 15 разів [2]. Наведені дані засвідчують антропогенне забруднення озер важкими металами.

Знання процесів формування складу відкладів і чинників, які його контролюють, потрібне для науково обґрунтованого прогнозу

розвитку озер під впливом зростаючого техногенного навантаження й розробки раціональних схем народногосподарського використання. Для успішного використання донних відкладів озер у різних галузях господарського комплексу важливе значення має вміст у них деяких мікроелементів. Уміст важких металів значною мірою лімітує використання донних відкладів озер у різних галузях господарства, зокрема як сапропелевих добрив.

Дослідження засвідчують, що вміст сумарного азоту нітратів і нітритів у сапропелях незначний, він коливається від 0 до 0,007 %. Поява вищих концентрацій нітритів і нітратів зумовлена антропогенним впливом на відклади (наявністю азотистих сполук у водах, що надходять до водойми). Такі відклади не придатні для господарського використання.

Нітрати в донних відкладах водойм, зазвичай, не перевищують ГДК (130 мг/кг). Перевищення виявлено лише в озерах Мшаному (Дубечно), Мшане (Корнище), Оріхове, Оріховець, Ковпино, Безодне, Соминець (Кримне), Мале Домашнє, Біле, Віторож, Соминець (Шацьк), Сільське Перше, Охотницьке, Качин, Любань, Любитівське, Туричанське (Волинська область) (табл. 3).

Таблиця 3

Уміст азоту й нітритів у сапропелях, мг/кг [4]

Озеро	Уміст	
	NO ₃	NO ₂
Мшане	298–495	176–744
Кисобул	25	50
Любовель	60–106	168
Оріхове	42–195	297–771
Оріховець	42–516	96–537
Ковпино	889	573
Безодне	179	639
Соминець	495–636	826–1070
Мале Домашнє	418–585	1070–1170
Біле	286–966	498–759
Віторож	692	963
Соминець	585–636	826–1070
Сільське-І	1050	1070
Охотниче	3613	2044
Качин	516	830

Бурків	57	173
Любань	19–368	5–978
Любитівське	561	1027
Туричанське	455	784
Погоріле	110	102
Гняльбище	100–113	60–69
Рудно	83	32–50
Горожанське	54–72	11
Кустичи	36–59	28–90
Болотне	62–68	42–59
Тагачинське	56–62	25–38
Озютичівське	87–115	2–31
Тростянецьке	69–105	2–4
Іванівське	72–91	2
Селецьке	115–127	2–66
Пересіка	65–83	26–44
Борове	56–100	35–60
Лісовське	87	не визн.
Охнич	103	не визн.
Судчанське	45	не визн.
Сомин	47	не визн.
Вино	41	не визн.

У складі донних відкладів озер виявлено пестициди – ДДТ, ДДЕ, ДДД, ГХЦГ. Уміст пестицидів (метафосу, карбофосу, фозолону, рогору, пропазину, симазину, ДДТ), які найчастіше застосовувалися в сільському господарстві регіону, у донних відкладах водойм не перевищує ГДК. Наприклад, в оз. Синове (типовій водоймі регіону) виявлено в донних відкладах такі варіації залежно від глибини й площі водойми (мг/кг): ГХБ – $2,2 \times 10^{-4}$ – $6,9 \times 10^{-4}$, ДДТ – $6,7 \times 10^{-3}$, ділвурин + ДДЕ – $1,4 \times 10^{-3}$ – $9,0 \times 10^{-4}$, ГХЦГ_α – $1,1 \times 10^{-3}$ – $6,7 \times 10^{-4}$, ГХЦГ_γ – $1,1 \times 10^{-3}$ – $5,1 \times 10^{-3}$, рогор – 0,08 – 1,29, ГХЦГ_β – $1,7 \times 10^{-3}$.

Висока заозереність території, урбанізація, концентрація промисловості, інтенсифікація сільського господарства відчутно змінили природну еволюцію аквальної системи і призвели до зміни морфометричних показників водойм. Це потребує інтегративного оцінювання техногенної трансформованості лімносистем.

Необхідними вихідними позиціями при оцінюванні забрудненості озерних систем можна вважати такі показники, як прозорість води, колірність, уміст завислих речовин і розчиненого кисню в поверхневих і придонних шарах, значення загальної мінералізації, уміст хлор-іонів, сульфат-іонів, біогенних елементів, органічної речовини (БСК₅, перманганатна й біхроматна окислюваність), уміст нафтопродуктів, пестицидів, важких металів у воді та донних відкладах. Надходження цих речовин стимулює внутрішні джерела самозабруднення водойм. Необхідна також розробка узагальнюючих показників, які враховують функціональне використання природних ресурсів водойм (заповідні території, зони відпочинку, промислове й любительське рибальство, джерела водопостачання, водоприймачі, місця добування донних відкладів – сапропелів, мисливські угіддя). У результаті таких комплексних досліджень оцінюється ступінь трансформації лімнічного комплексу.

Озера Полісся розміщені в межах поселень з інтенсивним сільськогосподарським виробництвом, розвиненою промисловістю й рекреацією, у зв'язку з цим вони перебувають під складним впливом антропогенного чинника. Вони акумулюють не лише запаси води, а й усі забруднюючі речовини, які надходять із водозборів. Усе це визначає потребу всестороннього вивчення водойм, з'ясування головних причин зміни якості ресурсів у процесі їх експлуатації, розробки науково обґрунтованих рекомендацій щодо зниження темпів евтрофікації та погіршення стану водойм.

Складність аналізу лімнічних показників залежить не лише від походження, багатогранного характеру використання й різноманітності господарського призначення, а й від їх взаємозв'язків у лімосистемах.

Залежно від виду та спрямованості антропогенних трансформацій стала можливою диференціація озер на групи різного ступеня господарського впливу. Головними показниками антропогенного впливу, евтрофікації й забруднення є зміни морфометричних і гідрологічних показників, уміст у воді біогенів, величина прозорості, іонний склад, рН, біохімічне споживання кисню.

До першої групи належать озера, у яких найчистіша вода, водозбори котрих мало використовуються з господарською метою. Це переважно озера двох генетичних типів – мезотрофні й мезотрофні з ознаками оліготрофії, характеризуються великими запасами води високої якості. Озера з водою високої якості складають близько 8 %

від загальної кількості й можуть бути джерелами питної води, використовуватися для риборозведення особливо цінних порід риб, яким потрібна висока якість води (форель, лосось).

Найчисленніші озера, які належать до другої групи, характеризуються умовно чистою водою (понад 88 % від загальної кількості). Група представлена здебільшого евтрофними водоймами, які мають різний ступінь трофності. Це слабоевтрофні та високоевтрофні водойми. Вода озер може використовуватися для побутових і господарських потреб, рибальства, рекреації.

До третьої групи належать озера, які зазнають негативного антропогенного впливу, вони втратили високу якість ресурсів унаслідок господарської діяльності на водозборі, є приймачами стічних вод, дренажних вод, скидів тваринницьких комплексів. До цієї групи входять забруднені мезотрофні з ознаками оліготрофії озера, евтрофні, евтрофні з низькою мінералізацією, дистрофні (озера Прибич, Линовець, Бурків). В озерах цієї групи (близько 4 %) вода низької якості, вони можуть використовуватися для добування сапропелю й рекультивації, окремих видів рекреації (водно-моторний спорт).

Зміни режиму водообміну більшості водойм регіону пов'язані з явищем антропогенної евтрофікації. Вона зумовлена надходженням біогенних речовин і веде до стрибкоподібного збільшення первинної продукції, зниження самоочищення й екологічної стійкості, інакше кажучи – до швидкого старіння лімносистеми. Антропогенна евтрофікація виражається в різкому погіршенні якості води, появі дефіциту кисню, зростанні загальної мінералізації за рахунок хлоридів і сульфатів, зміні активної реакції в бік лужної та ін. При надходженні біогенних елементів, переважно з локальних джерел, озера переходять у стадії гіперевтрофних з ознаками біогенного забруднення (оз. Нечимне). Біомаса фітопланктону в гіперевтрофних озерах сягає 40 г/м³, рН – 9, БСК₅ – понад 5. Зауважимо, що найменш стійкими до евтрофікації є найбільш чисті, глибокі мезотрофні з ознаками оліготрофії, а також мілководні водойми. Пряме забруднення озер простежено в промислових районах у результаті надходження нафтопродуктів, важких металів.

Вивчення процесу антропогенного евтрофування водойм регіону ускладнено низкою обставин: велика кількість водойм перебуває в стадії природної евтрофікації, а дані про режим мезотрофних озер стали з'являтися лише з кінця 1960-х років, тому порівняльна характеристика їх охоплює не більше 50 років.

Використання водойм у господарстві призводить до помітних, інколи незворотних змін. На сучасному етапі антропогенний чинник впливу на водойми проявляється в зміні водного режиму, морфометричних параметрів і морфології улоговин, забрудненні вод, зміні видового складу та структури біотичних угруповань.

На основі власних багаторічних досліджень водойм, а також праць інших дослідників можна виділити два головні напрями зміни природного стану озер – антропогенну евтрофікацію і техногенні трансформації. Антропогенна евтрофікація зумовлена зростанням надходження у водойми біогенних речовин (P, N) і виражається в стрибкоподібному підвищенні біопродуктивності. Техногенні трансформації виникають при порушенні природних зв'язків між водоймою та водозбором і зумовлені скороченням площі водозбору, перерозподілом поверхневого й підземного стоків, зарегулюванням стоку та підвищенням його рівня, зміною внутрішніх режимів рівнів або амплітуди коливань, зміною проточності водойм, добуванням сапропелю й ін.

Одночасно з охоронними заходами триває інтенсивне використання водойм. Найважливішими напрями використання водойм є забір води для побутових потреб невеликих населених пунктів, зрошення сільськогосподарських земель, рибальство. Для цього використовують майже всі водойми.

Найпоширеніші види антропогенного впливу на водойми – зміни стокових і морфометричних параметрів, хімічного складу води й донних відкладів, антропогенна евтрофікація та забруднення. Дослідження сучасних відкладів водойм засвідчують, що найбільшими забруднювачами водних об'єктів є важкі метали та біогенні елементи.

Вивчивши водойми, які зазнають інтенсивного господарського впливу, можна з'ясувати основні закономірності трансформації екосистем і спрямованість процесів. Вплив людини на екосистеми водойм сягає зміни морфологічних характеристик, об'єму й складу водного стоку, кількості та якості хімічного стоку, видового складу та продукції лімnobіонтів.

У природному стані у водоймах усі стокові, фізико-хімічні й біотичні процеси збалансовані. За антропогенного впливу відбувається зміна водного режиму, складу і якості водної маси, розвитку біоти, процесів седиментації. Зміст та ступінь антропогенних змін водойм залежить від виду господарської

діяльності і її інтенсивності. При комплексному використанні водойм іноді важко визначити значення й роль кожного чинника, оскільки при сукупному впливі може виникати їх спільний або взаємовиключний вплив.

Природний фон озерних систем регіону змінюється в напрямі посилення трансформацій, які пов'язані зі зростанням рівня трофії та в кінцевому результаті – погіршення якості ресурсів. Посилення антропогенного впливу виражається в появі ознак гіпертрофікації й незворотного порушення природного стану водойм. Сучасний етап інтенсифікації використання природних ресурсів призводить до екосередовищних змін.

Список використаної літератури

1. Евтушенко Н. Ю. Концентрація важких металів в воді Шацьких озер / Н. Ю. Евтушенко, Ю. М. Ситник, Н. Н. Осадчая // Вопросы экологии и мелиорации заболоченных земель : материалы к семинару. – Шацьк : [б.и.], 1991. – С. 41–42.
2. Засєкін Д. А. Вміст важких металів у воді деяких озер Шацького національного природного парку / Д. А. Засєкін, П. Г. Шевченко, Ю. М. Ситник // Гідрологія, гідрохімія, гідро екологія : матеріали Третьої Всеукр. наук. конф.– К. : Наука-центр, 2006. – С. 89–90.
3. Ільїн Л. В. Лімнокомплекси Українського Полісся : монографія : у 2 т. – Т. 1 : Природничо-географічні основи дослідження та регіональні закономірності / Л. В. Ільїн. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – 316 с.
4. Ільїн Л. В. Лімнокомплекси Українського Полісся : монографія : у 2 т. – Т. 2 : Регіональні особливості та оптимізація / Л. В. Ільїн. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – 400 с.
5. Ільїн Л. В. Озера Волинської області: водні та сапропелеві ресурси / Л. В. Ільїн // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Географічні науки. – 2016. – № 15 (340). – С. 3–8.

ОЦІНКА ВІТЧИЗНЯНОГО ТА ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ ОПОДАТКУВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Важливим інструментом державного регулювання економіки є оподаткування діяльності усіх суб'єктів господарювання, яке забезпечується за допомогою розробки та реалізації податкового законодавства та податкової політики. Податкова політика має бути адекватна економічним умовам і цілям розвитку держави, враховувати сучасні світові тенденції у податкових системах. Крім того вона має:

- сприяти розвитку економіки та стабільному функціонуванню економічних суб'єктів;
- впливати на скорочення дефіциту бюджету та досягнення стабілізації фінансової системи;
- відповідати соціальним потребам суспільства і забезпечувати високий рівень якості життя населення.

Через механізм оподаткування податкова система чинить безпосередній вплив на підприємства, визначаючи масштаби їх діяльності та фінансовий стан.

Податки стали джерелом доходів державного бюджету понад двісті років тому. Суть терміну «податок» вперше розкрив А. Сміт у роботі «Дослідження про природу і причини багатства народів» (1776 р.), зазначивши, що податок – це тягар, що накладається державою у формі закону, який передбачає і його розмір, і порядок сплати [26, с. 587].

Д. Рікардо визначив економічні принципи утворення капіталу та завершив розроблення теорії податків. На його думку, «...податки складають ту частину продукту, землі та праці країни, яка надходить у розпорядження уряду; вони завжди сплачуються або з капіталу, або з доходу країни» [24, с. 86].

Розуміння суті податків, їх місця та ролі у податковій системі держави змінювались. Сьогодні податки є найефективнішим інструментом впливу держави на суспільне виробництво, його динаміку та структуру, на розвиток науки й техніки, масштаби соціальних гарантій населенню, тому тлумаченню терміну «податки» приділяється значна увага (табл. 1).

Дефініції категорії «податки»

Автор	Тлумачення
1	2
Э. Селигман [25, с. 53].	Податок – це примусовий збір, що справляється державою з окремої особи для покриття видатків, спричинених загальнодержавними потребами безвідносно до вигід платника
Н. І. Тургенєв [30, с. 12]	Податок – це плата суспільства за виконання державою її функцій, що має форму відрахування частини вартості валового національного продукту на загальносуспільні потреби
П.В. Мельник [16, с. 57]	Податок – це законодавчо оформлена примусова форма отримання державою частки вартості валового внутрішнього продукту, фінансовий гарант виконання державою її суспільних функцій, інструмент регулювання економічного розвитку
А.А. Соколов [27, с. 36]	Податок – це примусовий збір, що справляється державною владою з окремих господарюючих осіб для покриття витрат, що здійснюються нею або для досягнення будь-яких завдань економічної політики без надання платникам його спеціального еквіваленту
Ю.І. Турянський [31, с. 467]	Податкові платежі виражають грошові, розподільчі та перерозподільні відносини з приводу примусового вилучення на загальнодержавні потреби частини новоствореної вартості з юридичних чи фізичних осіб на засадах безеквівалентності та односторонності платежу
С. В. Барулін [3, с. 28]	Податок є своєрідною ціною монополістичної купівлі-продажу послуг державою при виконанні своїх функцій
К. Р. Макконнелл та С. Л. Брю [15, с. 157]	Податок – це примусова сплата уряду господарством або фірмою грошових коштів (чи передача послуг і товарів), в обмін на які господарства чи фірма безпосередньо не отримують товари чи послуги, при цьому така сплата не є штрафом, що накладений судом за незаконні дії
В. Н. Орлов, А. М. Александров [21, с. 212]	Податок – це примусове відчуження частини національного доходу пригноблених трудящих мас на утримання буржуазного апарату

1	2
В. М. Федосов[32, с. 16]	Податки є підсистемою виробничих відносин, відносин економічного базису. Вони виражають частину відносин, які виникають на стадії розподілу в процесі розширеного відтворення, мають вторинний, похідний, перерозподільний характер
В. М. Опарін [19, с. 206]	За фінансовою формою прояву податки – це обов’язкові, нееквівалентні, неповоротні, нецільові, регулярні платежі юридичних та фізичних осіб державі, призначені для фінансового забезпечення реалізації її функцій
В. В. Буряковський[4, с. 4]	Податки – встановлені вищим органом законодавчої влади обов’язкові платежі, що сплачують фізичні та юридичні особи в бюджет у розмірах і в терміни, передбачені законом
В. Л. Андрущенко[1, с. 14]	«Податки – демократичні за процедурою встановлення, але примусові за формою стягнення платежі індивідів і корпорацій, призначені для трансферу фінансових ресурсів з приватного сектора в державний з метою фінансування суспільних, загальнонаціональних, урядових потреб способом, альтернативним емісії та позикам
Н. Е. Заяц[10, с.37]	Податки –обов’язкові платежі юридичних і фізичних осіб в бюджет, які встановлює та примусово стягує держава у формі перерозподілу частини суспільного продукту
Ю. Б. Іванов [11, с. 24]	Податки –обов’язкові платежі, які законодавчо встановлює держава, сплачують юридичні та фізичні особи в процесі розподілу і перерозподілу частини вартості ВВП й акумулює у централізованих грошових фондах для фінансового забезпечення виконання державою функцій

Наведені визначення свідчать про те, що поняття «податок» відрізняється багатогранністю і має філософський, фінансово-економічний, соціально-економічний та правовий зміст. У філософському аспекті до трактування сутності податку (демократичні за процедурою встановлення, плата суспільства за

виконання державою її функцій)наголошується на його суспільній спрямованості для виконання соціальних потреб держави. У фінансово-економічному – обґрунтовується необхідність вилучення частки ВВП на користь держави для формування централізованого фонду грошових ресурсів (бюджету). Соціально-економічний аспект податків проявляється через взаємовідносини держави з економічними суб'єктами щодо розподілу і перерозподілу частини вартості ВВП між ними. Правова природа податку характеризує його як обов'язковий і примусовий платіж у бюджет.

На сучасному етапі проблемами оподаткування підприємств займаються такі вітчизняні вчені як В. Андрущенко, В. Буряковський, М. Дем'яненко, В. Жук, Л. Наумова, В. Опарін, В. Поленчук та інші. Однак, систематичні зміни податкового законодавства викликають необхідність усвідомлення їх впливу на суб'єктів господарювання, зокрема на підприємства агропромислового комплексу.

Інтегрування України у європейський простір потребує імплементації вітчизняного законодавства до законодавства ЄС щодо використання єдиних методологічних підходів у формуванні податкової системи. Аналітичним показником, що використовується в країнах ЄС для виявлення основних податкових тенденцій, є співвідношення прямих і непрямих податків у їх загальній сумі.

Основними факторами, що визначають співвідношення між прямими та непрямими податками є:

– рівень добробуту населення та результативності роботи підприємств. Низький рівень, як правило, знижує частку прямих податків у надходженнях, тому у структурі оподаткування постсоціалістичних країн ЄС переважає частка непрямих податків (Чехія, Словаччина, Естонія, Латвія, Литва, Угорщина тощо). Збільшення питомої ваги прямих податків спостерігається у більш економічно розвинутих країнах, таких як Данія, Великобританія, Бельгія, Люксембург, Ірландія, Німеччина. Це дає можливість регулювати соціально-економічні процеси через прогресивні ставки оподаткування [5];

– рівень податкової культури платників податків, що впливає на ефективність їх збирання, масштаби ухилення від сплати із збільшення частки прямих податків;

– традиції, що склалися в країнах (наприклад, у Німеччині і Франції традиційно важливу роль відігравали непрямі податки);

– політика уніфікації податкових систем країн ЄС щодо методів стягнення непрямих податків.

В Україні частка прямих податків у 2016 році зменшилась на 4,8% порівняно з 2010 роком (від 37,1 до 32,3%), непрямих – на 11,6% (від 54,7 до 43,1%), що вказує на позитивну тенденцію у перерозподілі структури, проте свідчить про невисокий рівень доходів і податкової культури економічних суб'єктів. Серед непрямих податків переважають ПДВ, акцизний податок і ввізне мито. Частка земельного податку з юридичних осіб становила лише 1,1%, хоча від 2010 року відбулось її зростання на 0,2% [5].

Сільське господарство України стає провідною галуззю економіки, яка у 2017 році забезпечила близько 11% ВВП [29] і створила 44,7% експортного потенціалу [28]. Крім того, частка сільського господарства у ВВП динамічно зростає. Це вказує на те, що його внесок у бюджет (у вигляді податкових надходжень) буде також зростати.

Специфіка сільськогосподарського виробництва (вплив природних умов на результати роботи, важливість продукції для споживачів, невисокий рівень доходності невеликих фермерських господарств тощо) має бути врахована в оподаткуванні діяльності його суб'єктів. Система оподаткування, зокрема ставка податку, має: 1) стимулювати виробників до нарощення обсягів продукції; 2) суттєво не впливати на підвищення ціни продукції внаслідок нееластичного попиту; 3) забезпечувати поповнення бюджету. Від 1991 року вона була неоднозначною щодо впливу на діяльність сільськогосподарських підприємств та непослідовною і зазнала суттєвих змін (рис.1).

Перший етап (1991-1997 рр.) умовно можна назвати «Волатильний». Він розпочався із прийняттям Закону України «Про систему оподаткування» [9], у якому було сформовано основні принципи системи оподаткування і запроваджено нові види податків, зборів, обов'язкових платежів, які відрізнялися від тих, що діяли за часів командно-адміністративної економіки і не передбачали пільгових умов для сільськогосподарських виробників. Це призвело до погіршення їх фінансово-економічного стану і було підставою для удосконалення системи оподаткування.

Від 1992 року сільськогосподарські виробники відповідно до нових законів отримали певні преференції (приміром, не оподатковувався прибуток від основної діяльності). Проте постійні

зміни підходів щодо об'єкта оподаткування (прибуток чи дохід), періодичності сплатити ставки податку призвели до: 1) дефіциту оборотних коштів виробників (у випадку оподаткування доходу); 2) зростанню податкової заборгованості перед бюджетом; 3) виникненню тіньового ринку. Все це вимагало нових змін.

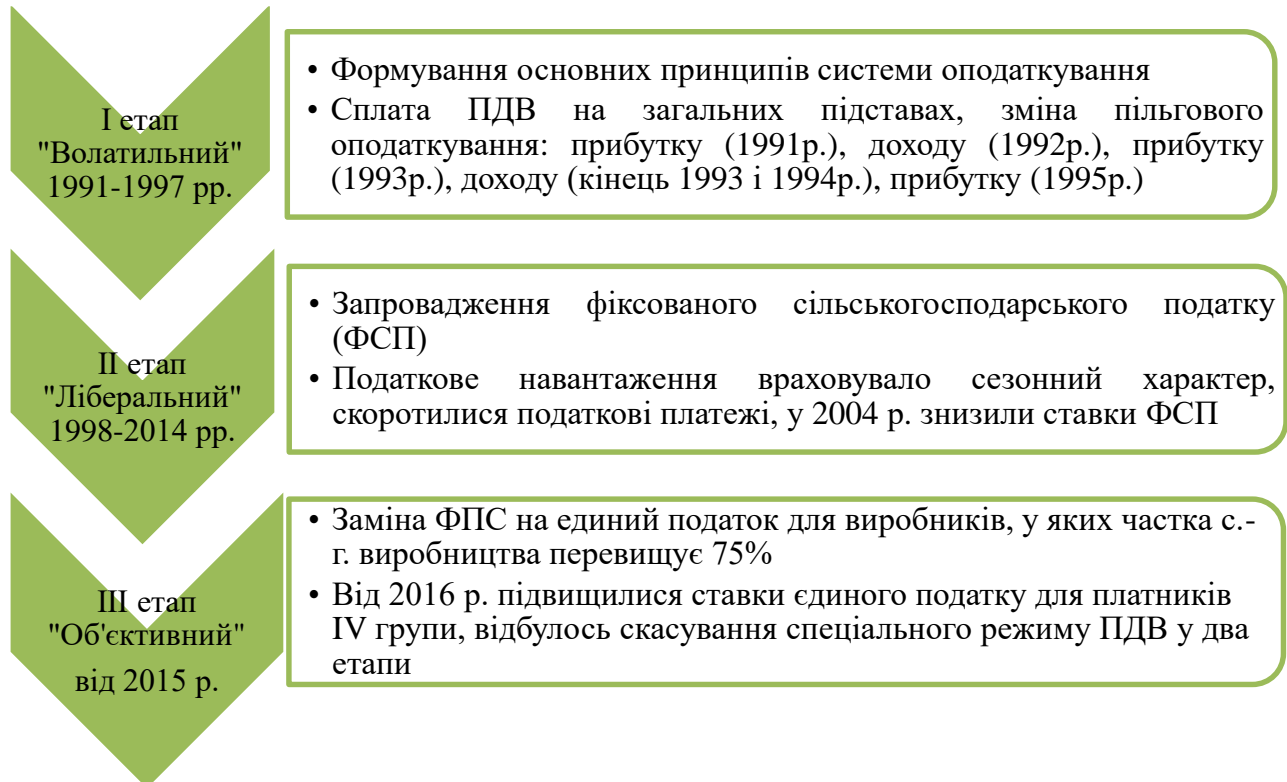

Рис. 1. Загальні етапи формування системи оподаткування сільськогосподарських виробників в Україні (Складено за законодавством України)

Другий етап (1998-2014 рр.) умовно можна назвати «Ліберальний». Було прийнято низку нормативних документів про списання та реструктуризацію заборгованості сільськогосподарських виробників, що частково стабілізувало їх фінансовий стан і фіксований сільськогосподарський податок для підприємств, у яких валовий дохід від операцій з продажу продукції за попередній звітний (податковий) рік перевищував 50% загальної сумивалового доходу підприємства. ФСП скасовував (включав) 12 податків і зборів.

З метою стабілізації фінансового стану виробників у 1999-2001 рр. було передбачено звільнення («умовне») сільськогосподарських підприємств від сплати ФСП, крім сплати страхових внесків на обов'язкове державне пенсійне страхування та обов'язкове соціальне страхування. Від 2004 року було знижено ставки ФСП за всіма видами сільськогосподарських угідь, проте запроваджено

сплату внесків на обов'язкове державне пенсійне страхування(для забезпечення соціальної захищеності працівників галузі).

Прийняття Податкового кодексу України (2010р.) дозволило упорядкувати ставки ФСП, скоротити перелік податкових платежів, що входять у ФСП, врахувати специфіку діяльності сільськогосподарських товаровиробників тощо. Усе це забезпечило позитивний ефект у діяльності сільгоспвиробників щодо підвищення рівня прибутковості та нарощення обсягів виробництва. Проте непропорційне податкове навантаження для платників призвело до отримання надприбутків агрохолдингами. Це стало підставою для внесення коректив у систему оподаткування.

Третій етап (від 2015 р. до теперішнього часу) умовно можна назвати «Об'єктивний».Податкові зміни мають врахувати об'єктивні умови, що склалися внаслідок діяльності сільськогосподарських виробників. Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» [7] внесені зміни до Податкового кодексу України, відповідно з якими ФСП виключено з Податкового кодексу, а для колишніх платників ФСП виділено окрему IV групу платників єдиного податку, із використанням можливості застосування спрощеної системи оподаткування.Це означає, що колишні платники ФСП з 01.01.2015 р. стають платниками єдиного податку четвертої групи. Від 2018 р. коло платників єдиного податку IV групи розширилося через включення до нього фізичних осіб-підприємців, які провадять діяльність у межах фермерського господарства, зареєстрованого відповідно до Закону України «Про фермерське господарство», та за умови виконання сукупності вимог, встановлених пп. 4 п. 291.4 ст. 291 Податкового кодексу України (ПКУ). Сільськогосподарські виробники можуть вибрати або загальну систему оподаткування, або бути платниками єдиного податку IV групи.

Податковим кодексом встановлені вимоги щодо застосування систем оподаткування(табл. 2).

Для сільськогосподарських товаровиробників, які обирають загальну систему оподаткування, передбачено такі податки:

1)податок на прибуток. Сплачують його на загальних умовах за ставкою 18%. До липня 2017 р. сільськогосподарські товаровиробники мали право звітувати з 1 липня минулого звітного року до 30 червня поточного звітного року. Однак у зв'язку з втратою чинності

положення ст. 209 ПКУ з 01.01.2017 р. особливий звітний період для виробників сільськогосподарської продукції не застосовується;

Таблиця 2

Особливості застосування альтернативних систем оподаткування сільськогосподарських виробників

Елемент системи оподаткування	Загальна система оподаткування	Єдиний податок IV групи
1	2	3
1. Звітний податковий період	Рік або квартал	Календарний рік
2. Періодичність сплати податку	Один раз на рік	Один раз на квартал
3. Не платник податку	—	Хто невідповідає критеріям, що зазначені в п.291.51 ст.291 ПКУ
4.Платник податку	Усі сільгоспвиробники	Сільгоспвиробники, частка сільськогосподарського виробництва яких за минулий рік $\geq 75\%$
5.Об'єкт оподаткування	Прибуток, визначений в бухгалтерському обліку, скоригований на податкові різниці	Площа сільгоспугідь та/або земель водного фонду, які перебувають у власності чи користуванні
6.База оподаткування	Грошове вираження об'єкта оподаткування (п. 135.1 ст. 135 ПКУ)	Проіндексована нормативна грошова оцінка відповідних земельних ділянок
7.Ставка податку	18 %	Визначені в п.293.9 ст.293 ПКУ
8.Пільги зісплати інших податків	Немає	Податок на прибуток; земельний податок; рентна плата за використання води

*Сформовано авторами на основі джерела [15].

2) ПДВ. Від 01.01.2017 р. сільськогосподарські товаровиробники сплачують ПДВ на загальних засадах. Спеціальний режим оподаткування ПДВ розглядався засобом державної підтримки розвитку аграрної сфери. Тому з метою компенсації можливих втрат

від скасування спеціального режиму ПДВ Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2017 році» від 20.12.2016 р. Закон України «Про державну підтримку сільського господарства» було доповнено ст. 16-1, що має назву «Бюджетна дотація для розвитку сільськогосподарських товаровиробників та стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції» [8].

Від 01.01.2018 р. розподіл бюджетної дотації здійснюється у сумі не більше ніж 150 млн грн на одного сільськогосподарського товаровиробника на рік. Крім того, до 31.12.2021 р. тимчасово звільняються від ПДВ операції з вивезення за межі митної території України в митному режимі експорту соєвих бобів і насіння свиріпи або ріпаку. Сільськогосподарські підприємства, які самостійно виростили зазначені культури та експортують їх, мають право на відшкодування ПДВ. Проте малі господарства (зокрема, фермерські) через невеликий розмір партій не зможуть самостійно експортувати вирощену сою і будуть змушені продавати її на внутрішньому ринку за заниженою ціною [17];

3) земельний податок. Він є ключовим для агробізнесу, оскільки його розвиток неможливий без використання землі сільськогосподарського призначення (сільськогосподарські або несільськогосподарські угіддя). Основою для визначення розміру земельного податку є нормативна грошова оцінка землі, яка підлягає щорічній індексації, якщо індекс споживчих цін перевищує 115%. Його ставки встановлюються органами місцевого самоврядування розмірі не менше ніж 0,3% та не більше ніж 1% від їх нормативної грошової оцінки. Для сільськогосподарських угідь, розташованих за межами населених пунктів, нормативну грошову оцінку яких не проведено – не менше ніж 0,3% та не більше ніж 5% від нормативної грошової оцінки одиниці площі ріллі в області (ст. 274, 277 ПКУ). Зазначені розміри ставок земельного податку були встановлені у грудні 2016 р.

Сільськогосподарське підприємство може самостійно обрати будь-яку з цих систем оподаткування, якщо відповідатиме вимогам, встановленим для кожної з них, а доцільність вибору системи буде залежати від податкового навантаження підприємства.

Для обґрунтування вибору системи оподаткування СВК «Дружба» здійснено аналіз податкового навантаження підприємства,

за умови використання загальної системи оподаткування та єдиного податку (табл.3).

Таблиця 3

Порівняння податкового навантаження за умови використання спрощеної та загальної систем оподаткування СВК «Дружба»

Показник	Спрощена система (ЄП IV групи)		Загальна система	
	2016 рік	2017 рік	2016 рік	2017 рік
1. Земельні площі, га	1299,77	1340,771	-	-
2. Прибуток від діяльності, тисгрн	-	-	4504	7941
3. Ставка єдиного податку, %	0,49	0,57	-	-
4. Середня нормативна грошова оцінка одиниці площі земельної ділянки, грн	22525,41	25468,69	-	-
5. Ставка податку на прибуток, %	-	-	18	18
Сума податку, грн	143461,46	194641,69	810720,0	1429380,0

Проведені розрахунки свідчать про те, що СВК «Дружба» обґрунтовано вибрано спрощену систему оподаткування (єдиний податок IV групи), адже в цьому випадку сума податку, що підлягає сплаті, значно менша. Так, у 2016 р. єдиний податок IV групи менший від податку на прибуток на 667258,54, а у 2017 р. – на 1234738,31грн. Це дозволяє кооперативу економити значну суму коштів, не враховуючи інші податки та збори, від сплати яких кооператив звільняється, обираючи спрощену систему оподаткування.

Незважаючи на недоліки єдиного податку IV групи (зокрема, постійні зміни у законодавстві щодо ставок податку та нормативної грошової оцінки землі), він є дієвим важелем для стимулювання сільського господарства та специфічним інструментом державної фінансової підтримки. Окрім того, позитивно на діяльності СВК «Дружба» відобразатиметься відсутність залежності податкових витрат від прибутку кооперативу та від площ земельних ділянок. Адже в такому випадку кооператив буде намагатись збільшувати свої фінансові результати за рахунок впровадження нових технологій та

обладнання для збільшення урожайності, продуктивності тощо без збільшення площ сільськогосподарських угідь.

За 2016-2017 рр. сума сплаченого єдиного податку IV групи СВК «Дружба» зросла на 51180,23 грн, тобто на 35,68%. Для визначення чинників, які вплинули на динаміку показника, використаємо детерміновану факторну модель:

$$\text{ЄП} = S \times \text{НГО}_C \times C,$$

де S – площа сільськогосподарських угідь, га; НГО_C – середня нормативна грошова оцінка земель, грн; C – ставка єдиного податку IV групи.

Вплив факторів на величину єдиного податку розраховується способом абсолютних різниць:

$$1) \Delta \text{ЄП}_S = (S^{17} - S^{16}) \times \text{НГО}_C^{16} \times C^{16} = 41,001 \times 22525,41 \times 0,0049 = 4525,48 \text{ грн};$$

$$2) \Delta \text{ЄП}_{\text{НГО}} = S^{17} \times (\text{НГО}_C^{17} - \text{НГО}_C^{16}) \times C^{16} = 1340,771 \times 2943,28 \times 0,0049 = 19336,7 \text{ грн};$$

$$3) \Delta \text{ЄП}_C = S^{17} \times \text{НГО}_C^{17} \times (C^{17} - C^{16}) = 1340,771 \times 25468,69 \times 0,0008 = 27318,05 \text{ грн}.$$

Отже, на зростання суми єдиного податку IV групи вплинули такі фактори:

1) збільшення середньої нормативної грошової оцінки одиниці площі земельної ділянки на 2943,28 грн. зумовило зростання єдиного податку IV групи на 19336,70 грн;

2) збільшення ставки єдиного податку на 0,08% спричинило зростання суми єдиного податку IV групи на 27318,05 грн;

3) збільшення площі сільськогосподарських угідь на 41,001 га призвело до зростання єдиного податку IV групи на 4525,48 грн.

Проведений розрахунок довів, що домінуючими факторами, які викликали збільшення суми єдиного податку, сплаченого СВК «Дружба» до місцевого бюджету за останні два роки, є: зростання середньої нормативної грошової оцінки одиниці площі земельної ділянки (на 37,8%) та зростання ставки єдиного податку (на 53,4%). Їх динаміку представлено на рис.2 і 3.

Від 1995 року нормативна грошова оцінка сільськогосподарських земель Волинської області динамічно зростала: 1) за період 1995-2011 рр. темпи зростання нормативної грошової оцінки ріллі, сіножатей і пасовищ були помірними; 2) від 2011 року найбільш помітними темпами зростала грошова оцінка

ріллі. Для сіножатей і пасовищ прискорення темпів зростання грошової оцінки відбулось у 2014 році. Усе це спричинило збільшення суми сплати єдиного податку (до 2015 р. – ФСП) для усіх сільськогосподарських підприємств, зокрема, і для СВК «Дружба».

Фактором, що найбільш суттєво вплинув на податкові витрати СВК «Дружба», є підвищення ставки єдиного податку (рис.3).

Рис. 2. Зміна нормативної грошової оцінки землі у Волинській області за 1995-2017 рр.

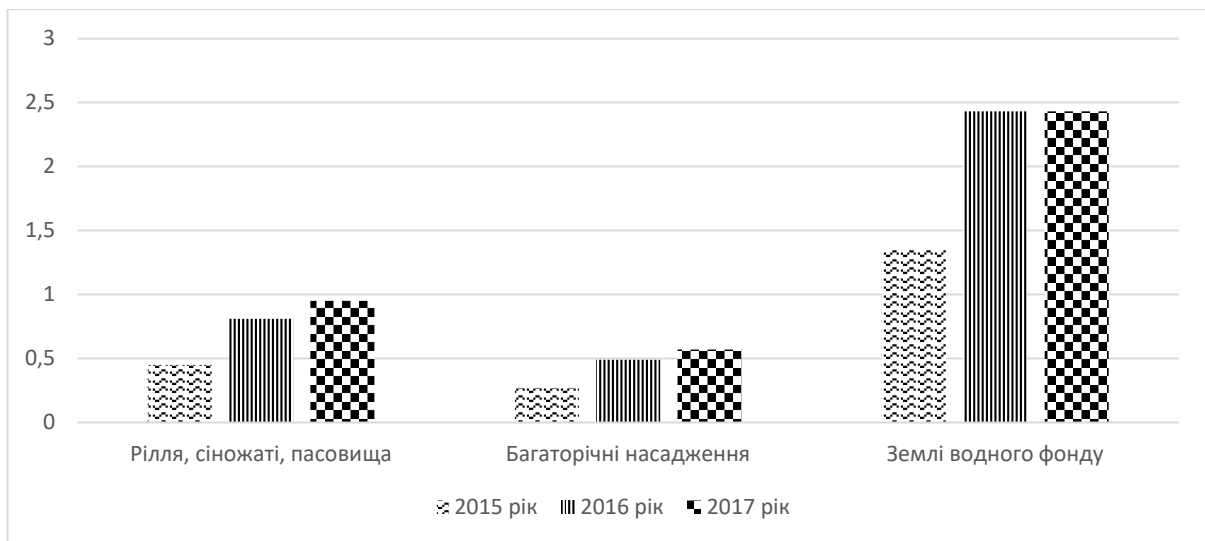

Рис. 3. Динаміка ставок єдиного податку IV групи за 2015-2017 рр.

Від 2015 року ФСП було замінено єдиним податком IV групи з одночасним підвищенням ставки податку для сільськогосподарських виробників втричі, зокрема: для ріллі, сіножатей і пасовищ ставку було підвищено від 0,15 % до 0,45%, для багаторічних насаджень – від 0,09 % до 0,27 %, а для земель водного фонду – від 0,45 % до 1,35 %.

Відповідно до пп.295.9.2 ПКУ платники єдиного податку IV груп сплачують податок щоквартально протягом 30 календарних

днів, що настають за останнім календарним днем податкового (звітного) кварталу, у таких розмірах: у I кварталі – 10%; у II кварталі – 10%; у III кварталі – 50%; у IV кварталі – 30%. Така диференціація термінів сплати передбачена для врахування сезонного характеру сільськогосподарського виробництва та фінансових можливостей таких виробників.

Щоквартальний розподіл податкового навантаження для СВК «Дружба» відображено на рис. 4. У III кварталі підприємство реалізовує більшість видів сільськогосподарської продукції і має фінансові можливості сплачувати вчасно свої податкові зобов'язання, що сприяє його стабільному розвитку.

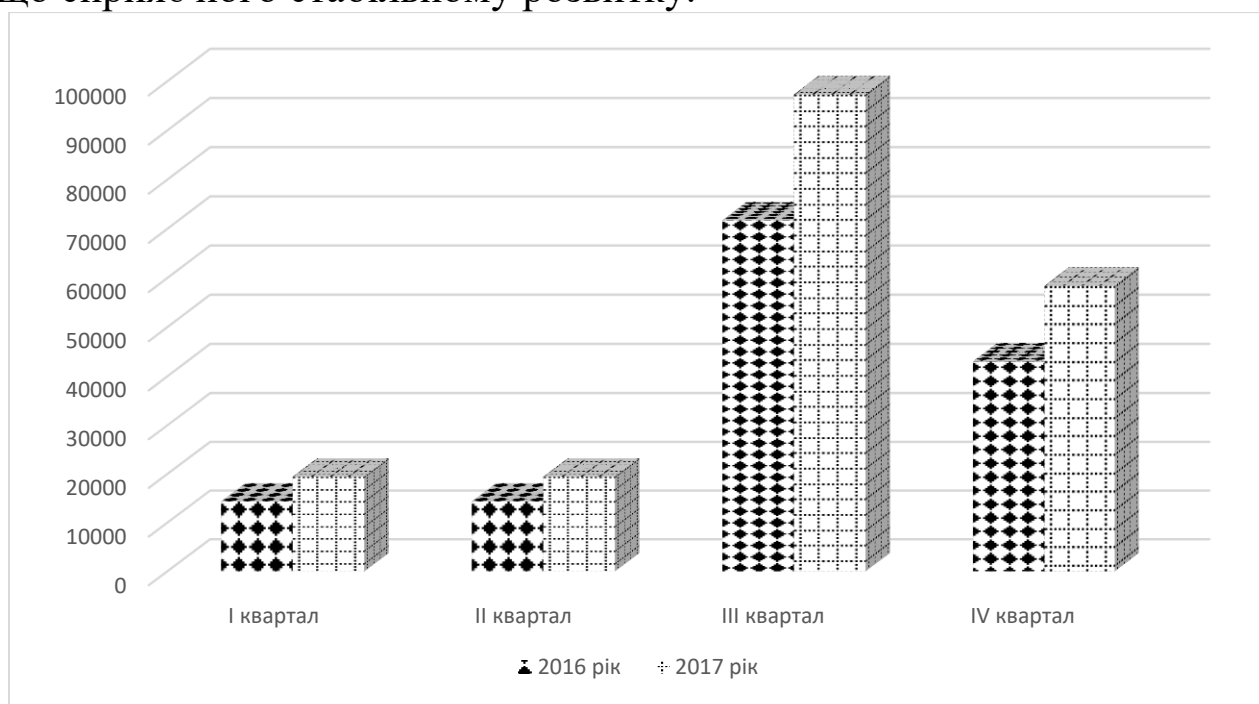

Рис. 4. Динаміка справляння єдиного податку СВК «Дружба» в розрізі кварталів за 2016-2017рр.(раннізернові)

Оцінка системи оподаткування СВК «Дружба» та узагальнення напрацювань науковців і практиків дозволило визначити переваги і недоліки сплати єдиного податку IV групи (рис. 5).

Спрощена система оподаткування сільськогосподарських товаровиробників у вигляді ФСП (1998-2014 рр.) та її трансформація у єдиний податок IV групи підвищила стабільність, простоту обчислення, прозорість оподаткування, знизила податкове навантаження у порівнянні з загальною системою оподаткування, відносно оптимізувала строки сплати податку за рахунок врахування сезонності сільського господарства, стимулювала розвиток малого підприємництва у сільському господарстві тощо.

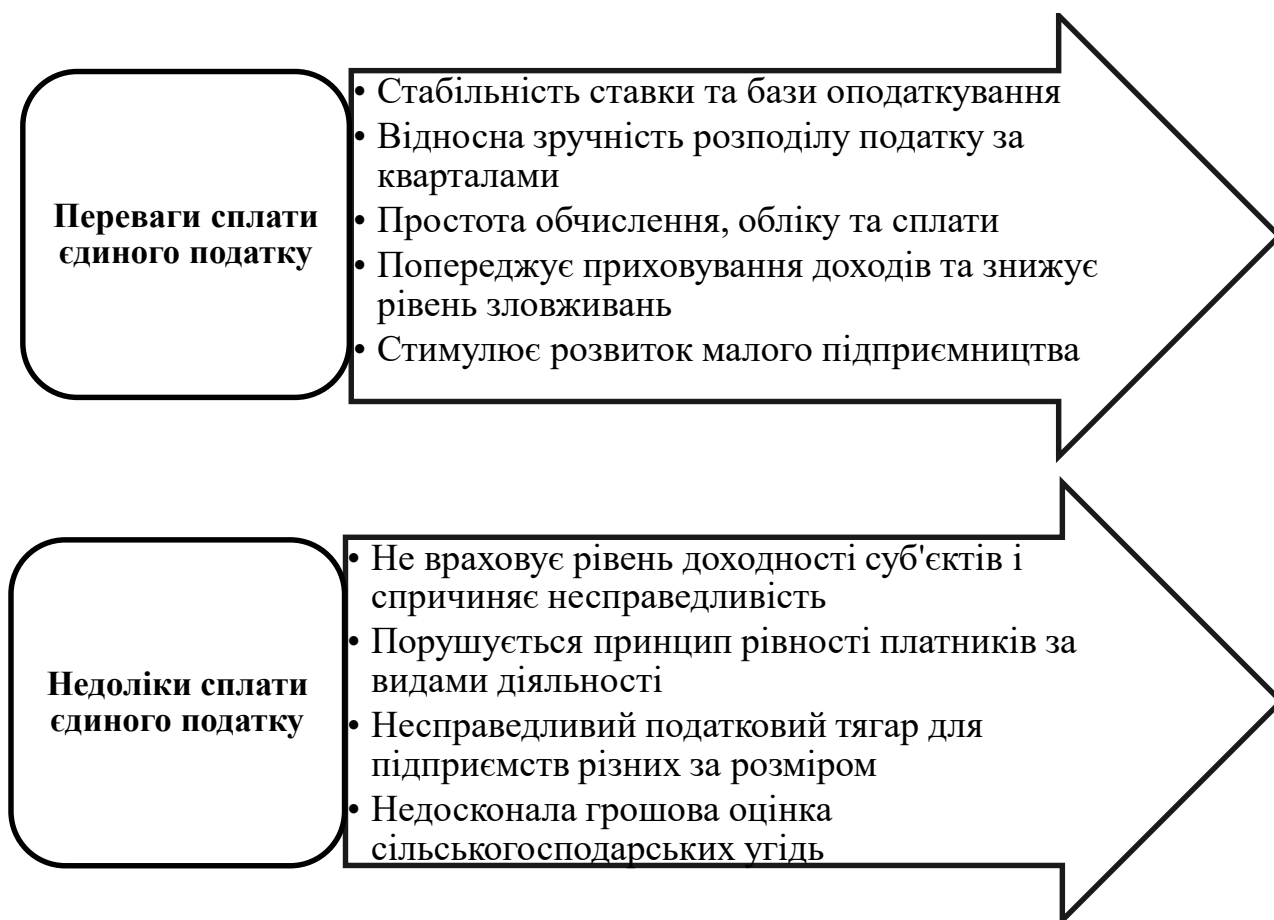

Рис. 5. Переваги та недоліки сплати єдиного податку IV групи

Проте Податковим кодексом України не врегульовано комплекс ключових проблем, які мали місце і залишаються у механізмі справляння єдиного податку IV групи, серед яких:

1) встановлення ставки єдиного податку залежно від категорії угідь, а не від отриманих доходів, призводить до того, що сільськогосподарські виробники змушені сплачувати податки навіть за збиткової діяльності, яка може виникати внаслідок непередбачуваних факторів (несприятливих природно-кліматичних умов);

2) враховуючи, що платниками єдиного податку можуть бути сільськогосподарські товаровиробники, у яких частка сільськогосподарського виробництва має дорівнювати або перевищує 75 %, призводить до дискримінації тих виробників, що вирощують сільськогосподарські культури мають великі площі угідь відносно тих, у яких є більшою частка продукції тваринництва і меншою площа угідь;

3) сільськогосподарські підприємства диференційовані за розмірами площі земель, яка використовується для здійснення діяльності і від якої в значній мірі залежить загальний розмір їх доходів. Як правило, за однакового розміру єдиного податку IV групи з 1 га сільськогосподарських угідь для всіх сільськогосподарських

товаровиробників податкове навантаження на суб'єктів малого підприємництва у 1,84 рази перевищує податкове навантаження на суб'єктів середнього і великого агробізнесу [20, с. 85];

4) залишається недосконалою методика нормативної грошової оцінки землі, як бази для оподаткування, щодо: норми рентабельності, середньорічної урожайності зернових з 1 га, ставки капіталізації, реальної динаміки виробничих витрат, динамічності землекористування, впливу екологічних факторів тощо [14, с.113]. Це негативно впливає на ефективність використання земельних ресурсів.

У контексті євроінтеграційних процесів, адаптації українського законодавства до законодавства ЄС важливим є вивчення міжнародного досвіду побудови системи оподаткування сільськогосподарських підприємств, визначення ефективних способів її реформування в Україні (табл. 4).

Таблиця 4

Характеристика системи оподаткування європейських країн

Країна	Основні елементи системи оподаткування
Польща	<ul style="list-style-type: none"> – базою оподаткування є площа землі сільськогосподарського призначення, перерахована в умовні кадастрові гектари, що використовується для ведення господарської діяльності і яка залежить від типу землі, класу та її розміщення на території району; – об'єктом оподаткування є землі і будівлі сільськогосподарського призначення, що використовуються для ведення господарської діяльності; – ставка податку визначається ціною купівлі 2,5 ц жита з гектару для земель сільськогосподарського призначення та 5 ц жита – для інших земель; – звільняються від сплати прибуткового податку доходи від «звичайної» сільськогосподарської діяльності[22].
Франція	<ul style="list-style-type: none"> – сільгоспвиробники залежно від рівня отриманого доходу за два останні роки поділяються на три групи і для кожної передбачено окремий механізм оподаткування доходів; – перша група сплачує «сукупний податок», базою розрахунку якого є кадастровий дохід із земельної ділянки і тверда ставка (фермери не зобов'язані вести звітність); – друга група – фермер самостійно визначає обсяг оподаткованого доходу на основі ведення журналу обліку доходів і витрат;

	<p>– третя група – оподаткування прибутку здійснюється на загальних підставах і здійснюється ведення повного документообороту [18]</p>
Німеччина	<p>– оподатковуються земельні ділянки підприємств, сільськогосподарські угіддя, лісове господарство;</p> <p>– ставка оподаткування складається з двох частин: основної, яка встановлюється централізовано, та додаткової, яку встановлює місцева громада;</p> <p>– загальна ставка податку коливається від 0,6 до 3,1 % від бази оподаткування, яка визначається з урахуванням нормативної, потенційної та фактичної доходності суб'єктів господарювання;</p> <p>– критеріями диференціації ставок податку є посівна площа та рівень річного доходу [2, с.149].</p>
Чехія	<p>– ставки оподаткування встановлені залежно від категорії земельної ділянки: для хмільників, виноградників, городів та садів – 0,75%, для луків, пасовищ, лісів – 0,25%, для забудованих ділянок та тих, що плануються під забудову,</p> <p>– у фіксованій сумі за 1 м² (від 0,1 до 1 крони);</p> <p>– база оподаткування (для перших двох категорій земель) розраховується виходячи з площі ділянки в м² та офіційної ціни квадратного метру землі, яка встановлюється центральними органами влади;</p> <p>– не оподатковуються сільськогосподарські угіддя площею до 10 га, що обробляються власником; земельні ділянки державної та муніципальної власності; неорендовані ділянки земельного фонду [12].</p>

У деяких країнах світу оподаткування сільськогосподарської діяльності передбачає диференціацію суб'єктів господарювання за: обсягами валового доходу (обороту, виручки, прибутку); джерелами отриманого доходу; територіальним розміщенням; площею сільськогосподарських угідь (посівною площею) тощо.

Отже, аналіз системи оподаткування сільськогосподарських виробників щодо законодавчо-нормативної бази та досвіду її застосування суб'єктами господарювання в Україні доводить, що вона потребує подальшого вдосконалення з врахуванням особливостей оподаткування сільськогосподарських виробників європейських країн.

Одним із основних недоліків спрощеної системи оподаткування сільськогосподарських підприємств, яка актуальна в даний час, є використання єдиної бази оподаткування. Тому погоджуємось із думкою ряду науковців, які пропонують диференційовані підходи в оподаткуванні:

1) Жук В.М. пропонує для сільськогосподарських товаровиробників з різними напрямками діяльності встановлювати різні бази оподаткування, а саме: для підприємств рослинницького спрямування – вартісну оцінку землі, для тваринницької спеціалізації – валовий дохід [6];

2) Давидов Г. М., Шалімова Н. С., Лисенко А. М., Магопець О. А. пропонують в оподаткування діяльності сільськогосподарських товаровиробників у межах єдиного податку IV групи виділяти три підгрупи платників та здійснювати градацію ставок податку в межах виділених підгруп за площею сільськогосподарських угідь, яка знаходиться у їх використанні та розмірами отримуваного доходу [20, с. 94].

Оскільки нормативна грошова оцінка землі буде залишатися елементом системи оподаткування, то задля підвищення її рівня об'єктивності необхідно удосконалити її методику.

Диференціація ставок податку забезпечить підвищення фіскальної ефективності, справедливе податкове навантаження на сільськогосподарських товаровиробників в залежності від об'єктивних умов господарювання, посилить їх конкурентні позиції як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках, а також сприятиме поповненню місцевих бюджетів.

Список використаної літератури

1. Андрущенко В. Л. Податкова система: [навч. посіб.] / за заг. ред. В. Л. Андрущенка. Київ: ЦУЛ, 2015. 416 с.
2. Андрущенко В. Л. Податкові системи зарубіжних країн / [В. Л. Андрущенко, О. Д. Данілов]; за заг. ред. М. Я. Азарова. Київ: ВД «Компютерпрес», 2004. 300с.
3. Барулин С. В., Ермакова Е. А., Степаненко В. В. Налоговый менеджмент: [учеб. пособие]. Москва : Омега, 2007. 272 с.
4. Буряковський В. В. Податки: [Навч. посіб.] Дніпропетровськ : Пороги, 1998. 611 с.
5. Дроздовська О. С., Озерчук О. В. Співвідношення прямих та непрямих податків у податковій системі України. URL : http://www.investplan.com.ua/pdf/10_2017/10.pdf.

6. Жук В. М. Стан та розвиток спеціальних режимів оподаткування аграрного бізнесу. *Фінанси України*. 2011. № 7. С. 33-42.
7. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» № 71-VIII від 28.12.2014 р. URL :<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/71-19>.
8. Закон України «Про державну підтримку сільського господарства» №1877-IV від 15.08.2018 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15/stru>.
9. Закон України «Про систему оподаткування» № 1251-XII (зі змінами і доповненнями) від 25.06.1991 р. URL :<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1251-12>.
10. Заяц Н. Е. Теория налогов: [Учеб.] Минск : БГЭУ, 2002. 220 с.
11. Иванов Ю. Б., Крисоватий А. І., Десятнюк О. М. Податкова система: [Підручник]. Київ : Атіка, 2006. 920 с.
12. Кундиус В. А., Иванова Ю. Н. Земельноналогообложение США и стран ЕС. Опыт для российского АПК. URL :<http://ros-nedvigimost.ru/>.
13. Лист ДФС від 01.03.2018 р. №6191/7/99-99-15-02-01-17 «Про особливості декларування податку на прибуток підприємств за 2017 рік». URL : [<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/en/v6191872-18>].
14. Ліщук В. І., Московчук А. Т., Ліщук М. Є. Грошова оцінка землі як інструмент сталого землекористування. *Економічний форум*. 2016. №1. С. 109-115.
15. Макконнелл К. Р., Брю С. Л. Экономикс: Принципы, проблемы и политика [пер. с англ.]. Москва : Республика, 1992. 399 с.
16. Мельник П. В. Розвиток податкової системи в перехідній економіці. Ірпінь: Академія державної податкової служби України. 2001. 362 с.
17. Навальнєв О. Оподаткування агробізнесу: останні новели. URL : <http://yur-gazeta.com/publications/practice/mitne-pravo/opodatkovannya-agrobiznesu-ostanni-noveli.html>.
18. Налогообложение сельского хозяйства в развитых странах. URL : http://www.budgetrf.ru/Publications/Analysis/iet/an_iet_250902/.
19. Опарін В. М. Фінансова система України (теоретико-методологічні аспекти): [Монографія]. Київ : КНЕУ, 2005. 240 с.
20. Оподаткування та державна підтримка сільськогосподарських товаровиробників: регіональні пріоритети та євроінтеграційні процеси : [монографія] / Г. М. Давидов, Н. С. Шалімова, А. М.

- Лисенко, О. А. Магопець ; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Г. М. Давидова та д-ра екон. наук, проф. Н. С. Шалімової. Кропивницький: ФОП Александрова М. В., 2017. 208 с.
21. Орлов В. Н., Александров А. М. Финансы капиталистических государств. Москва : Госфиниздат, 1938. 396 с.
22. Орловски Я. Особенности налогообложения сельскохозяйственной деятельности в Польше. URL :<http://www.nbuu.gov.ua>.
23. Податковий кодекс України № 2755-VI від 02.12.2010 р. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
24. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения. Соч. т.1. Москва: Эксмо, 1955. 339 с.
25. Селигман Э. Очерки по теории обложения: (Финансовые проблемы военного и послевоенного периода): пер. с англ. – Петроград: Издательство Северо-западного промбюро ВСНХ, 1924. 127 с.
26. Смит А. Исследования о природе и причинах богатства народов Москва : Соцэкгиз, 1962. 684 с.
27. Соколов А. А. Теория налогов. Москва : Центр. заоч. курсы фин.-экон. наук НКФ СССР, 1928. 64 с.
28. Статистика зовнішнього сектору. URL : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=65613&cat_id=44446.
29. Структура ВВП за виробничим методом. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
30. Тургенев Н. И. Опыт теории налогов. 3-е изд. Москва : Соцэкгиз, 1937. 287 с.
31. Турянський Ю. І. Соціально-економічна суть та функції податків. Ефективність державного управління. Вип. 39, 2014. С. 467-473.
32. Федосов В. М. Современный капитализм и налоги. Київ : Вищ. шк., 1987. 128 с.

Стрільчук Р. С., Тодорюк Ю. Ю.

ТРАНСФОРМАЦІЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ПОЛЬЩІ В 1989-1995 РОКАХ: УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Сьогодні Республіка Польща є успішною державою з розвинутою ринковою економікою, яка вступила до Європейського Союзу та НАТО завдяки застосуванню польськими реформаторами програм соціально-економічних та політичних трансформацій. В основі формування приватизаційних програм, що призвели до Європейської інтеграції лежали "План Бальцеровича", "План Колодко", "Стратегія для Польщі", які законодавчо закріпили свободу підприємництва, створили юридичну основу реформування економіки Польщі.

Проблемами лібералізації цін, інфляції, заробітної плати, приватизації, форм власності, структурними змінами, законодавчої бази їхнього реформування займалися польські вчені, серед них Лешек Бальцерович, Гжегож Колодко, П. Божик, Я. Буга, Т. Кушевський, Л. Страшинський, Т. Мазовецький.

Серед українських вчених проблемою соціально-економічних та політичних реформ в Польщі кінця ХХ століття займалися Л. Зашкільняк, М. Крикун, А. Болкун, В. Гейць, В. Моцок, М. Карлін, О. Стрішенець [10], Р. Стрільчук [11].

Мета статті – дослідження соціально-економічних та політичних програм, які сприяли вступу Польщі в Європейські організації.

Політичний компроміс, заради досягнення якого навесні 1989 р. за „Круглим столом” зібрались в Польщі всі політичні сили – ПОРП і союзницькі партії, „Солідарність”, офіційні профспілки і представники католицьких кіл, повинен був сприяти виходові із глухого кута, в якому опинилася держава. Домовленості „Круглого столу” по суті своїй передбачали збереження діючої системи економічних відносин. Разом з тим, вони відображали зміни політичних реалій: „Солідарність” офіційно ввійшла до структур державної влади, що обмежило монополію ПОРП у цій сфері.

Такі кардинальні зміни у розстановці політичних сил засвідчували разом з тим, що Польща вступила в один із найбільш насичених подіями періодів в новітній історії, які неоднозначно трактуються як науковцями так, і політиками. На думку багатьох польських дослідників (Й. Клеєр, К. Зукровська, Д. Стуглік, Б. Світлицький, П. Володарський, Я. Варта і ін.), з 1989 р. Польща

пройшла більшу частину дистанції у напрямі до західної моделі демократичної держави. Як вважає український історик В. Заремський, більше 90% депутатів контрактного сейму (Сейм 10-го скликання, що працював з червня 1989 р. по жовтень 1991 р.) та 100% сенаторів, обраних у 1989 р., що не мали досвіду парламентської роботи, саме у цей час прийняли пакет законів, які забезпечили основні напрямки економічних реформ в країні (план Бальцеровича) і, по суті, започаткували формування ринкових відносин у Польщі.

Разом з тим, як справедливо зауважує В. Струтинський, „...цей процес був і є не тільки внутрішньою справою Польщі, свого роду одноактовим дійством, яке автоматично і негайно відчинить двері до так званого „демократичного раю” „...не в меншій мірі, якщо не в більшій мірі він (процес) впливав і на формування зовнішньополітичного обличчя країни”. Безумовно, міжнародний престиж Польщі в значній мірі залежав від того, як законодавчій та виконавчій владі вдавалося ефективно розробляти та впроваджувати реформи, формувати дієве правове поле і, у підсумку творити громадянське суспільство, притаманне державам постіндустріальної доби”.

Отже, системні зміни склалися з двох головних напрямків: заміна однопартійної системи на багатопартійну демократичну систему; зміна командно-адміністративної системи на модель ринкової економіки. Що стосується першого напрямку, то його конкретна реалізація започаткована червневими 1989 р. виборами, які стали переломною віхою у політичному розвитку Польщі, і за результатами яких був сформований перший не комуністичний уряд, очолюваний представником „Солідарності” Тадеушом Мазовецьким. Урядова програма передбачала вирішення двоєдиного завдання – політичну перебудову держави і вихід країни з господарської катастрофи [4]. Цим самим було започатковано процес демонтажу тоталітарного режиму і поступове запровадження елементів демократичного устрою. При чому, все це відбувалося мирним шляхом, без будь-якого „силового” тиску з боку нової влади чи агресивного опору зі сторони колишніх владних структур.

Не вдаючись до детального опису всіх політичних трансформацій, зазначимо, що вже у 1989 р. у цій сфері було досягнуто чимало: зроблено перехід до президентського правління (першим президентом став В. Ярузельський, обраний на цю посаду національними зборами 19 липня), внесено поправки до Конституції,

згідно з якими Польща визначалася як правова демократична держава, з необмеженими можливостями створення політичних партій і громадських організацій на засадах політичного плюралізму. Польща приступила до проведення самостійної зовнішньої політики.

До політичної системи входили також профспілки, Союз борців за свободу демократію, Товариство польсько-радянської дружби та інші. Більшість догм і методів політичної діяльності ПОРП запозичила у ВКП(б): керувати усіма справами від імені народу, але не бути йому підзвітною.

Ці та інші докорінні зміни політичного життя країни створили умови для вирішення завдань другого напрямку в діяльності уряду Т. Мазовецького - подолання господарської кризи й реформування економічних відносин. У жовтні 1989 р. група економістів, очолюваних віце-прем'єром Лешекком Бальцеревичем, представила план стабілізації економіки, який передбачав, за визначенням польських учасників приватизаційного Проекту Центрально-Європейського університету (Д. Дебська, Я. Гора, Я. Левандовський, В. Масієвський, П. Маковський і ін.), стратегію проведення економічних реформ у два етапи, протягом яких було потрібно вирішити три головні блоки проблем: а) реформування фінансів і досягнення бюджетної рівноваги; б) запровадження ринкових механізмів; в) зміну структур власності.

На першій стадії передбачалося протягом осені 1989 р. взяти під суворий контроль бюджет, виправити існуючі перекося цін, ввести систему виплат по безробіттю та розробити базові законодавчі акти, що регулювали б процедуру банкрутства. Друга, радикальна фаза програми розпочиналась 1 січня 1990 р. Основні її цілі полягали у тому, щоб:

- зменшити дефіцит державного бюджету з 7% ВВП у 1989 р. до 1% ВВП у 1990 р.;
- розпочати реформу податкової системи;
- впровадити жорстку монетарну політику, яка включала б встановлення;
- позитивних процентних ставок; одночасно лібералізувати більшість цін;
- девальвувати та запровадити внутрішню конвертованість національної валюти (злогого) за фіксованим курсом обміну;
- різко зменшити розміри індексації заробітної плати з наступним введенням „караючого” податку на понаднормовий приріст фонду зарплати підприємств [3, с. 45].

Сам автор програми реформ Л. Бальцерович пояснював такий комплекс заходів основними характерними рисами, що відрізняли економіку Польщі до реформи від економік інших соціалістичних країн Східної Європи:

- критичний рівень гіперінфляції та макроекономічна криза у 1989 р.

- сума зовнішнього боргу держави;

- особливо міцна соціально-політична позиція робітничого руху в цілому, і робітників державних підприємств, зокрема;

- рівень залежності від СРСР, який хоча й був значним, та все ж таки меншим, аніж сусідніх з Польщею держав соціалістичної співдружності;

- менша економічна централізація і вищий ступінь приватної власності в сільському господарстві, ніж у будь-якій іншій країні [1, с. 148].

На думку Л. Бальцеровича, останні два чинники були сприятливими, а перші три (особливо важкий тягар успадкованої гіперінфляції) - економічно несприятливими. Якщо брати в цілому, то Польща розпочала економічну реформу, перебуваючи в гіршому становищі, ніж сусідні країни, зокрема, Чехословаччина й Угорщина [2, с. 17].

Дійсно, поглиблене вивчення польської економічної структури, сформованої за багато років форсованої індустріалізації, свідчить про її цілковиту залежність від імпорту. Промисловість була надміру громіздкою, а сектор послуг - замало розвиненим. Економіка залежала від радянського ринку експорту продукції таких галузей промисловості, як текстильна, електронна, фармацевтична і верстатобудівна, як рівно й від радянського імпорту нафти та газу за цінами, значно нижчими від світових. За рік до реформи (1989) експорт до країн РЕВ становив 44% усього польського експорту. Неefективна система економіки й соціалістична структура виробництва залишили у спадщину значне забруднення навколишнього середовища, особливо в районах з високою концентрацією гірничодобувної та важкої промисловості [7, с. 204].

Фактичний матеріал, статистичні дані підтверджують і драматичний стан польської економіки. Польща була єдиною соціалістичною країною, котра розпочала економічний перехід в умовах, близьких до гіперінфляції та загального дефіциту. Останній вимірюється змінами у співвідношенні між заробітною платою і

ВВП. За цими показниками, рівень прихованої інфляції в Польщі був значно вищим, ніж в Угорщині й Чехословаччині, та близьким до рівня інфляції в Болгарії і Румунії.

Іншою нетиповою особливістю початкових умов реформи у Польщі був високий рівень зовнішнього боргу, зробленого, в основному, в 1970 роках. Чистий зовнішній борг Польщі в останній рік перед реформою становив 44% ВВП, а у числовому виразі - 44 млрд. дол. США [8, с. 138-148].

Що ж стосується позиції робітничого класу в соціально-політичній системі зокрема, на державних підприємствах, то вона була обумовлена самою природою польської опозиції, яка виникла 1980 р. у формі профспілкового об'єднання „Солідарність”. Після переговорів за „Круглим столом” навесні 1989 р. „Солідарність” було легалізовано і вона отримала значну кількість місць у парламенті. Угода, досягнута за „Круглим столом”, містила численні поступки впливовим групам робітників (зокрема шахтарям, залізничникам тощо), а також введення максимальної індексації заробітної платні. Усе це було ліквідовано кількома місяцями пізніше. Можна було передбачити, що міцна позиція робітників призведе до сильного тиску на владу щодо підвищення заробітної плати та зменшить можливість централізованого управління деякими важливими процесами, у тому числі й приватизацією.

Ще однією особливістю, характерною для Польщі, була номінальна приватна власність на 78% орної землі. Проте середній розмір 2,7 млн. приватних селянських господарств становив лише 7,2 га, а розміри 30% ферм не перевищували 2 га. Крім цього, індивідуальні селяни багато років працювали в неринковому оточенні, яке характеризувалося сумішшю дискримінаційних заходів і опіки з боку держави. У 1988 р. їм несподівано пощастило, оскільки зростання комуністичний уряд різко підвищив закупівельні ціни на продукти харчування. До того ж, у 1989 р. гіперінфляція по суті знищила реальний тягар податків на селян, котрий й до того ніколи не був надмірним [6, с. 12].

Досліджуючи ці та інші початкові умови реформи перехідного періоду, можемо зробити висновок, що вони були набагато складнішими, ніж у Чехословаччини (а про Чеську Республіку годі й казати), яка за всіма основними; економічними показниками перебувала в набагато кращій ситуації. Умови також були менш сприятливими, ніж в Угорщині, в якій, подібно до Польщі, був

великий зовнішній борг, але вона успадкувала значно кращу економічну ситуацію і мала менш войовничий робітничий рух. Можливо, ступінь складності початкових економічних умов у Польщі був навіть вищим, ніж у Румунії, яка мала менш гнучку економічну систему, однак не такий катастрофічний (хоча також серйозний) макроекономічний дисбаланс, значно менше залежала від радянського ринку для експорту і не мала зовнішнього боргу. Схоже, що лише в Болгарії з її економічною нестабільністю, великим зовнішнім боргом, негнучкою економічною системою і дуже сильною залежністю від радянського ринку, стартові умови були складнішими, ніж у Польщі [1, с. 140].

Щоправда, польська економічна система містила менше елементів командного управління та нормування споживання, ніж у більшості інших соціалістичних країн, однак була менш реформованою, ніж економіка Угорщини. Останній уряд, що перебував при владі перед „Солідарністю”, усунув обмеження, накладені на створення й розвиток приватних фірм, і значно лібералізував зовнішню торгівлю.

Як й інші колишні соціалістичні країни, Польща страждала від значного дефіциту спеціалістів у галузі маркетингу, фінансової справи, сучасного обліку, професійного цивільного правового обслуговування в усіх галузях, котрі життєво необхідні для належного функціонування ринкової економіки. Мабуть, єдиною доброю спадщиною, залишеною соціалізмом, був досить високий рівень загальної освіти, що дав можливість фахівцям у перехідний період до ринкових відносин доволі швидко перекваліфікуватися і пристосуватися до нових вимог економічної науки [8, с. 138-148].

Характеризуючи початкові умови економічної реформи Л. Бальцеровича, слід обов'язково враховувати й ту обставину, що вона була відразу беззастережно прийнята і підтримана більшістю населення Польщі. Феномен загальної підтримки цієї програми пояснюється не стільки сформульованими у ній цілями і методами їх досягнення, скільки невдалим досвідом усіх попередніх спроб „удосконалення” соціалізму під гаслом „все для людини, все в ім'я людини”. Спроби побудови справедливого соціалістичного суспільства протягом усього післявоєнного періоду поступово привели до усвідомлення поляками даремності всіх зусиль на цьому шляху.

Перспектива соціально-економічного розвитку, що передбачала створення ринкової моделі господарювання шведського,

американського або західно-німецького зразка (за уточненням Л. Валенсі - з польською національною специфікою) після відсторонення комуністів від влади набула в суспільній свідомості реальних обрисів. Тоді, в 1989 р., мало хто всерйоз задумувався про витрати і випробування на шляху до нового суспільства, про ту „ціну”, яку заплатить кожний поляк за „стрибок” із соціалізму в капіталізм. Такі поняття, як „ринок”, „вільні ціни”, „конкуренція”, „безробіття”, сприймалися досить абстрактно. Західний спосіб життя багато в чому ідеалізувався, оцінювався нібито зі сторони [2, с. 12].

Досягнення збалансованості споживчого ринку є ключовим фактором формування соціально-психологічних передумов економічних реформ. Про успіх, або провал економічних кроків уряду населення судить, перш за все, по полицях магазинів і своїх можливостях придбати в цих магазинах потрібні товари. Іншими словами, кризовий стан внутрішнього ринку будь-якої країни, в тому числі й Польщі, в концентрованому вигляді відображає процеси, що розвиваються в її економіці.

В цьому плані хронічні дефіцити на внутрішньому споживчому ринку в Польщі диктували економістам на чолі з віце-прем'єром Л. Бальцеровичем вимогу розпочати реформу, під яку Міжнародний валютний фонд надав кредити на загальну суму понад 2,2 млрд. доларів США, саме в напрямку реформи фінансів, ціноутворення і досягнення бюджетної рівноваги. При цьому Бальцерович враховував і весь попередній досвід реформування польського ціноутворення, особливо у 80-ті роки - період „оновлення соціалізму на власній основі, коли основним інструментом балансування споживчого ринку стала політика цін. Державні ціни використовувались в основному для забезпечення товарообігу по введеній в 1981 р. картковій системі практично на всі продукти харчування. На продукти харчування, які куплялись понад встановлення норми, або не охоплені картковим розподілом, встановлювались договірні й вільні ціни. У цілому ціни на продовольчі товари підвищились в 3-4 рази, а на промислові товари - в 2-3 рази [5, с. 98].

Підвищення державних цін на продукти харчування в рамках карткового розподілу було компенсоване населенню шляхом введення спеціальних компенсаційних виплат, причому повну компенсацію на зростання цін одержали лише найбільшні прошарки населення. Прямих компенсацій від зростання решти цін не проводилось, а їх роль частково виконували чергові й дострокові

підвищення соціальних виплат одноразових допомог тим категоріям, які їх найбільше потребували. Наслідком введення багатоступеневої системи цін стало одночасне зниження реальних доходів населення майже на 17% і реальної заробітної плати на 25% при майже двократному зростанні вартості життя [7, с. 154].

У поєднанні із заходами економічної реформи у сфері матеріального виробництва, введення такої системи цін дозволило поліпшити становище на внутрішньому споживчому ринку - поступово було відмінено нормований розподіл продуктів харчування.

Тим не менше, спроби вирішити проблеми наповнення споживчого ринку принципово якісних наслідків не призвели, і надалі зберігалась його дефіцитність, відчувалася гостра нестача окремих груп товарів. У цілому з 1982 по 1987 рр. роздрібні ціни на товари і послуги зросли майже в 5 разів, а поставки на ринок в поточних цінах зросли лише у 2,8 рази, що свідчило про значне погіршення становища у цій сфері. Як наслідок, менше ніж через 6 років знову виникла необхідність проведення централізованого масштабного підвищення цін, яке теж виявилось мало результативним.

Таким чином, попередній польський досвід у цій сфері переконав Л. Бальцеровича, що практика балансування споживчого ринку переважно за рахунок підвищення цін приносить лише короткострокові наслідки і не сприяє оздоровленню економічних пропорцій виробництва і споживання. Однак, на нашу думку, слід відзначити й позитивне значення проведеної реформи ціноутворення, зокрема, для реалізації програми Бальцеровича, бо по своїй суті введення кількох категорій цін стало своєрідним етапом переходу до системи вільних цін. У 80-ті роки частка вільних і договірних цін в загальному об'ємі реалізації товарів й послуг підвищувалась і до серпня 1989 р., тобто до моменту введення вільного ринку продовольства, вона складала 71%, в тому числі в реалізації продовольства - 58%. У 1990 р. частка вільних цін на споживчі товари й послуги досягла 82,6% загального об'єму їх реалізації (тобто збільшилось на 11,6 позицій), а на продовольчому - понад 90% [5, с. 6].

Таким чином, попри побутуючу точку зору, масштаб лібералізації цін в рамках програми Бальцеровича не був настільки значним - більша частина цін була вже „відпущена” в період попередньої реформи 80-х рр.

Але, на відміну від попередньої реформи ціноутворення, план Бальцеровича передбачав оздоровлення фінансової системи держави без врахування соціальних наслідків, за що отримав назву „шокової терапії” і піддавався критиці як справа, так і зліва, хоч уряд обіцяв населенню короткий період труднощів, які повинні були завершитись перебудовою системи господарських відносин на ринкових засадах самоокупності й конкуренції [9, с. 150-152].

Початком політики лібералізації цін стало введення вільного ринку продовольства. Це означало, що селяни, кооперативні й державні сільськогосподарські підприємства продають свою продукцію за вільними цінами й самі вибирають форму її реалізації: продаж державі, торгово-закупівельним кооперативам, магазинам, приватним підприємствам для наступної переробки, на міських ринках і т. д. Державне втручання в ціноутворення обмежувалося вузькою групою соціально значимих товарів (наприклад, обезжирене молоко і сир, низькосортні хліб і ковбасні вироби) і не носило прямого характеру. Воно здійснювалося з допомогою встановлених пільгових податків, пільгового забезпечення обладнанням і сировиною, дотацією роздрібних цін цих груп товарів [8, с. 141].

Метою політики лібералізації цін на продукти харчування на першому етапі було досягнення збалансованості продовольчого ринку. До моменту переходу на вільне ціноутворення в продовольчому секторі польської економіки (серпень 1989 р.) становище на внутрішньому споживчому ринку в цілому було критичним, близьким до розвалу. До того ж, спад у промисловості, і, у першу чергу, в легкій і харчовій галузях, негативні тенденції в сільському господарстві робили неможливим ріст поставок на ринок. Тому регулювання споживчого ринку було можливим тільки через попит, а точніше - засобом його обмеження до рівня пропозиції [10, с. 16-21].

У такій надзвичайно складній соціально-політичній ситуації, яка нагніталась ще й замороженням зарплати, різким збільшенням безробіття (до 1 млн. осіб), уряд не міг йти на різке обмеження доходів населення. Залишався тільки один шлях - обмеження попиту через ціни. Саме цей варіант балансування ринку, тобто підвищення роздрібних цін до рівня граничного платоспроможного попиту, і здійснювався урядом до кінця 1989 року.

„Вивільнення” цін на продовольство вже в серпні 1989 р. призвело до їх різкого піднесення - на 80% за місяць (в липні 7,1%). У

наступні місяці темпи росту цін дещо знизились. Ціни на промислові товари народного споживання також зростали, але значно повільніше. Ріст грошових доходів населення в цей період, зокрема і за рахунок 80% індексації росту цін, приблизно відповідає росту роздрібних цін (в середньому на 130%), що означало подорожчання продовольчих товарів і здешевлення промислових товарів відносно доходів, тобто по суті зміну структури цін [4].

Разом з тим, ріст грошових доходів населення (близько 380%) за період з серпня по грудень 1989 р. істотно відставав від росту цін на продукти харчування (563%). Саме це співвідношення і стало фактором заспокоєння продовольчого ринку й досягнення його збалансованості: швидко зникли черги, з'явилися раніше недоступні (дефіцитні) товари і т. д. - тобто ринок набув цивілізованого вигляду.

Водночас, цей процес означав і перехід його в нову якість - у фазу гіперінфляції. А, як свідчить економічна історія, розвиток процесів гіперінфляції вкрай небезпечний для економіки в цілому: вона руйнівно впливає на все соціально-економічне життя суспільства, підриває стабільність господарства, породжує гостру його розбалансованість, робить неможливим розширене відтворення і може взагалі знищити внутрішній ринок [10, с. 16-21].

На жаль, в історико-економічній літературі радянської доби та й у багатьох сучасних вітчизняних дослідженнях „шокова терапія” зводиться лише до різкого підвищення цін. Подібне трактування значно збіднює суть цього досить широкого й складного комплексу фінансових заходів, які саме й мають за мету ліквідацію гіперінфляції і дефіцитів. Саме тому у програмі Бальцеровича необхідність подолання гіперінфляції стала першочерговим завданням усієї економічної політики [2].

Різке скорочення емісії незабезпечених грошей, позитивне сальдо державного бюджету, досягнення внутрішньої конвертованості злотого і жорстке обмеження доходів населення сприяли як ліквідації гіперінфляції у визначені терміни, так і збереженню збалансованості споживчого ринку, започаткували відмову від адміністративного регулювання цін і наближення їх структури до західної моделі.

Ще одна особливість, важливості якої підкреслює Бальцерович, це те, що комплекс „шокових” заходів - невід’ємна частина програми переходу до нової економічної системи, яка має смисл лише „...у поєднанні з активним роздержавленням і приватизацією, демонополізацією економіки і створення ринкової інфраструктури”.

Саме у такій послідовності й планувалося здійснювати наступні кроки по реалізації програми Л. Бальцеровича [4].

Однак ця, на перший погляд логічно обґрунтована схема економічних перетворень, будучи бездоганно вивіреною математичними підрахунками (у цьому, ми вважаємо, Л. Бальцеровичу на той час не було рівних), не могла передбачити, а відповідно й врахувати ряд внутрішніх і зовнішніх чинників та обставин, які будуть постійно її видозмінювати на практиці, прискорювати або сповільнювати, вносити корективи.

На нашу думку, у цьому відношенні не було враховано, перш за все, політичного фактору. А як свідчить увесь попередній досвід, саме він був визначальним при вирішенні завдань перебудови суспільства. Так сталося і цього разу. Перший етап економічної реформи Л. Бальцеровича співпав із формуванням нових політичних таборів, програмні установки яких містили політичні та персональні розбіжності. Такі розбіжності вийшли на перший план у відносинах між Т. Мазовецьким, який прагнув, підтримуючи загалом угодовський курс, поетапно здійснювати намічені реформи, і Л. Валенсою – радикалом, який постійно вимагав прискорювати демонтаж комуністичного режиму і його економічної системи. Перемігши на президентських виборах у грудні 1990 р., Л. Валенса призначив прем'єром лідера новоутвореної партії Ліберально-демократичного конгресу (КЛД) Яна Кшиштофа Белецького, залишивши при цьому в складі уряду Л. Бальцеровича і дозволивши продовжувати політику реформ [4].

Однак, після парламентських виборів, що відбулися в жовтні 1991 р., до влади прийшов коаліційний уряд Яна Ольшевського, який розпочав свою діяльність із заяви про необхідність повністю порвати з минулим. Проте, згодом уряд пом'якшив свої заяви і в основному продовжував вести дисципліновану фіскальну (казначейську) політику при підтримці Центрального банку, що був і хить незалежним у своїй діяльності й утримував у належних рамках чітку монетарну політику. Однак, приватизацію великих державних підприємств, започатковану урядом Белецького, було фактично зупинено.

Уряд Ольшевського пішов у відставку в червні 1992 р. Його заступив коаліційний уряд Ганни Сухоцької. Цей уряд в основному продовжував виконувати економічну програму 1990 р., хоча й робив деякі поступки різним групам, об'єднаним спільними інтересами, зокрема, фермерам. Цей уряд також було відправлено у відставку вотумом недовіри з боку парламенту, який після цього розпустив президент.

Внаслідок виборів у вересні 1993 р. до влади прийшов коаліційний уряд двох посткомуністичних партій - СЛД (Союз лівиці демократичної) і ПСЛ (Польське строніцтво людове). Уряд, який очолив людовець Вальдемар Павляк, загальмував окремі інституційні реформи, особливо ті, що стосувалися надання їм більших компетенцій місцевим органам влади та приватизації банків, однак його діяльність в основному ґрунтувалась на ідеях ринкової економіки, приватизації.

Як бачимо, польська економічна програма запроваджувалась в досить складних політичних умовах, особливо з другої половини 1992 р.

Хоч уряд Мазовецького на початковому етапі реформи обіцяв населенню короткий період труднощів, цього однак не сталося. Економічне становище країни не поліпшувалося. Якщо внаслідок реалізації плану за півроку (до червня 1990 р.) вдалося знизити інфляцію майже з 1000% до 6%, то, з іншого боку, замороження зарплати спричинило протести серед робітників різних галузей промислового виробництва і навесні та влітку 1990 р. пройшли численні страйки та демонстрації протесту проти зниження рівня життя. Крім того, значний спад виробництва: у 1991 р. обсяг промислової продукції знизився ще на 11%, ціни зросли на 40%, реальна заробітна плата впала на 17%. І знову масові акції протесту: в березі 1991 р. селянські пікети заблокували автомагістралі на знак протесту проти збільшення податків, влітку відбулися страйки у багатьох містах проти підвищення цін на енергоносії. Спалахи соціального невдоволення спостерігалися і в наступні роки проведення економічної реформи [7].

На проведення економічних реформ впливали також зовнішні економічні чинники. Для Польщі вони були складними через припинення експорту до республік колишнього Радянського Союзу й різкого погіршення умов торгівлі. За оцінками, розпад РЕВ обійшовся Польщі в суму, що дорівнювала 3,5-5% її ВВП у 1991 р. Загалом зовнішній товарообіг скоротився на 40%. Однак, урядові вдалося домогтися скасування Паризьким клубом інвесторів 50% зовнішнього боргу Польщі, який на той час становив 33 млрд. доларів США, і отримати нову позику в розмірі 580 млн. доларів США від Світового Банку [5]. Це дало змогу продовжити рухатися курсом реформ.

Економічна реформа вимагала в першу чергу змінити структуру власності напрямку різкого збільшення частки приватного сектора.

Хоч частка приватного сектора в економіці Польщі завжди була значно вища, ніж в інших комуністичних країнах, про що вже говорилося, державний сектор (разом із кооперативним), не враховуючи сільського господарства, у 1989 році давав 90% продукції країни та мав 85% усіх державних інвестицій.

Свої перші плани щодо приватизації уряд сформулював у атмосфері - піднесення й оптимізму, викликаного першими успіхами реформи, зокрема подоланням гіперінфляції. Попри те, що перший посткомуністичний уряд Польщі складався з представників коаліції, яка симпатизувала традиціям „Солідарності”, провідні експерти з економічних питань схилились більше до ліберальних позицій, і багато хто з них вважав, що головною метою структурних реформ посткомуністичного періоду має бути впровадження корпоративного правління підприємствами на традиційній для капіталістичної системи основі.

При цьому польські економісти-реформатори сподівалися, що це покладе кінець спонтанному, а часто й незаконному, привласненню державного майна місцевою „номенклатурою” (тими, хто був певний час при владі) та обмежить надмірні права робітничих рад на рівні підприємств, одержані стараннями „Солідарності”.

Цікаві спостереження з цього приводу наводить Струтинський, наголошуючи, що у зв'язку з приватизацією перед політичними елітами виникла велика спокуса: як поводити себе при розподілі власності? Адже не рідко об'єкти державної власності переходили у розпорядження новопосталих владних структур практично за безцінь. Швидко міг збагатитися той, кому першому вдалося перехопити вже існуючу державну власність у свої руки. На демократичних засадах, без будь-якого насильства, використовуючи Сейм для творення подібних заходів, можна було досить швидко реалізувати свої амбіційні задуми щодо отримання власності. Тобто результативність такого складного реформаційного процесу, як приватизація, багато в чому залежала й від особистої моральності представників політичної еліти, їх відповідальності перед польським суспільством за реалізацію проголошених ними ж самими гасел, програм тощо.

Для процесу польської приватизації характерне й протистояння між посткомуністичними урядами, які намагалися запровадити схеми централізованої приватизації, та інсайдерами на підприємствах, які весь час прагнули децентралізувати державний контроль за змінами форм власності підприємств. Таке протистояння ще дужче

загострювалось через слабкі позиції у парламенті урядів, які, як ми вже показували вище, приходять до влади один за одним, та у зв'язку з відсутністю стабільної парламентської більшості (те, що зараз переживає Україна). Стосовно методів приватизації на британський взірець, то вони виявились мало придатними в унікальній ситуації розвитку економіки посткомуністичного періоду.

Однак перші кроки приватизації були вражаючими. Згідно доповіді Приватизаційного Проекту Центрально-Європейського університету, у 1991 р. частка приватного сектора (не враховуючи сільського господарства) становила 24% ВВП, а в будівництві - 55%. Наприкінці 1990 р. приватні крамниці давали 80% товарообороту в роздрібній торгівлі. Щодо зайнятості, то приватний сектор (знову ж таки не враховуючи сільського господарства) надавав 38 % усіх робочих місць у народному господарстві Польщі [5].

Приватний сектор зростав головним чином за рахунок невеликих і середніх фірм й насамперед за рахунок індивідуального підприємництва. Наприкінці 1991 р. у Польщі налічувалося близько 1,5 млн. приватних підприємств, з яких понад 45000 були засновані та діяли згідно з Комерційним кодексом як акціонерні компанії та компанії з обмеженою відповідальністю. Налічувалося також 17300 кооперативів і майже 4800 спільних підприємств (за рік їх кількість зросла втричі).

У сфері послуг і торгівлі створено дуже багато приватних підприємств, тоді як в обробній промисловості та в інших галузях, що потребували інтенсивних капіталовкладень для організації бізнесу, зміни відбувалися значно довільніше. Так, наприкінці 1991 р., коли кількість приватних підприємств помітно зросла, у промисловості налічувалося лише 34000 приватних підприємств, переважно дуже малих. Але значно важливіше те, що частка доходів майже 45000 приватних комерційних компаній у загальній сумі доходів усіх підприємств лишалася досить незначною. Варто зазначити, що з червня по вересень частка доходів приватного сектора зросла на 7%, а частка доходів підприємств змішаної форми власності - на 1%.

Щодо зайнятості, то частка приватних компаній також зростала в основному за рахунок малих підприємств із змішаною формою власності. У червні 1991 р. таких підприємств налічувалося 836. Але лишилося 319 державних підприємств, де на кожному працювало понад 2 тис. чол. У приватному секторі таких підприємств лише 3, а серед підприємств зі змішаною формою власності — 11 [8].

Таким чином, приватна власність почала перетворюватися на основну форму власності в економіці. Реалії першого досвіду проведення приватизації дозволяли урядові формулювати загальні плани приватизації, але водночас надавали інсайдерам можливість для широкого вибору типу програми, до якої буде включено їх підприємство. Це надавало цьому складному процесові більшої організованості, включало в нього елементи державного регулювання і забезпечувало зростання його масштабності і темпів у наступні роки, про що свідчать наступні дані: частка приватного сектора, за винятком сільського господарства та кооперативів, зросла від 13,2% загальної робочої сили в 1989 р. до 34,4% у 1992 р [2].

Якщо включати сільське господарство та кооперативи, то частка зайнятості у приватному секторі наприкінці 1992 року зросла до 60%, а його частка в ВВП - до 50%. Приватний сектор особливо швидко поширювався у сфері послуг, однак і в інших галузях його частка також зростала. Так, для промисловості частка приватного сектора збільшилася від 7,4% у 1989 р. - до 36,6% у 1991 р.; для будівництва відповідні цифри становлять - 33,4 і 85% [5].

Як ми вже зазначали, перші кроки приватизації супроводжувалися й створенням його організаційної структури. Уряд Мазовецького, прийшовши до влади, відразу почав створювати урядову організацію для нагляду за ходом приватизації. Спочатку це був апарат урядового уповноваженого по трансформації форм власності, а сам уповноважений у Міністерстві фінансів займав посаду заступника державного секретаря.

Серед найважливіших завдань апарату уповноваженого були: припинення несанкціонованої, або так званої „спонтанної” приватизації державного майна та налагодження державного контролю за процесом приватизації, підготовка проектів нових законів про приватизацію, цінних паперів і проектів інших законодавчих актів, необхідних для організації у Варшаві фондової біржі, а також розробки загальної програми приватизації, яку б запропонував новий уряд (оскільки уряди мінялися часто, то роботи тут було багато).

Завдання, що стояли перед уповноваженим представником уряду, потім перебрало на себе новостворене Міністерство трансформації форм власності. Рішення про його створення було ухвалене у квітні 1990 р., а саме міністерство організовувалось у вересні. Міністерство фактично взяло на себе відповідальність за всі ділянки процесу приватизації: від пропозицій нових програм, підготовки необхідних

законодавчих актів, створення комерційних компаній на базі державних підприємств і представництва держави як власника у цих компаніях - до продажу державних компаній та активів, підготовки спеціалістів у галузях корпоративного управління та операцій з цінними паперами.

Існували й інші органи управління процесом приватизації, зокрема, Міністерство фінансів, яке контролювало програму списання боргів приватизованих підприємств. Значення цього напрямку діяльності зростало в міру того, як збільшувалася взаємозаборогованість підприємств і розширювалася приватизація банківського сектора. В обов'язок Міністерства фінансів входило також завдання розглядати будь-які клопотання щодо продажу підприємств у кредит тощо.

Окрім двох, названих вище міністерств, найважливішими установами, задіяними у процесі приватизації, були „засновники” державних підприємств. Найчастіше це Міністерство промисловості (як правонаступник різних галузевих міністерств), або органи місцевої влади (у випадку муніципальної власності). І, нарешті, Агентство сільськогосподарського майна, що почало функціонувати з 1991 р., відіграло на першому етапі важливу роль у приватизації державних сільськогосподарських підприємств та призначенні тимчасових керівників, які несуть відповідальність за їх подальшу перебудову.

Створення організаційної структури і розробка різних програм та прийомів приватизації забезпечили її високі темпи, зокрема, у приватизації малих і середніх спеціалізованих підприємств, що в свою чергу призвело до швидкої організаційної деконцентрації польської економіки. Лише за період між 1989 і 1991 рр. зайнятість на промислових підприємствах з 51-100 працівниками зросла на 202%, а на підприємствах, де кількість працівників перевищувала 5000, зменшилась на 35,6% [7].

На першому етапі реформ Л. Бальцеровича розпочалася й перебудова банківського сектора, який раніше був типово соціалістичним, тобто характеризувався монобанківською структурою, некомерційними методами при розподілі кредитів, тотальним кількісним контролем над обсягами кредитів, браком чіткого поділу на банківську систему й державний бюджет, заборонаю торгових кредитів тощо. Від початку 1990 р. у банківській справі намітилися й швидко проходили докорінні зміни - цього вимагав увесь комплекс заходів щодо економічної реформи.

Центральний банк став незалежнішим від уряду й парламенту і у своїй політиці щодо комерційних банків почав більше спиратися на ринкові норми і менше вдаватися до безпосереднього втручання [2].

За перший рік реформи кількість комерційних банків (крім кооперативних) зросла від 7 до 80. Вони зазнали серйозної технічної модернізації й почали перехід до комерційного надання кредитів в умовах зростаючої конкуренції.

Проте брак досвіду й невизначеність, яка панувала в економіці перехідного періоду, призвела до нагромадження недійових позик. Згідно з оцінками польської статистики, наприкінці 1992 р. вони становили від 20% до 30% загальних вкладень банків і 5,2% польського ВВП. Тому на початку 1993 р. було схвалено інноваційний закон про фінансову структурну перебудову банків і підприємств, який мав розв'язати цю проблему. У травні 1991 р. дев'ять великих комерційних банків було реорганізовано в акціонерні компанії з незалежними наглядовими радами, які мали захищати керівництво банків від політичного тиску. До травня 1994 р. було приватизовано три банки [9, с. 16-21].

Паралельно з перебудовою банківського сектора проходило становлення небанківських фінансових установ й фондової біржі. Але, якщо в банківській системі відбувалася реконструкція, то тут треба було все починати буквально з нуля. На думку Бальцеровича, небанківські фінансові установи, забезпечені власним капіталом, повинні були відігравати дедалі важливішу роль у подальшому господарстві країни, бо вони краще від банків пристосовані до фінансування проектів з високим ступенем ризику, а саме такі проекти - невід'ємна частина перехідного періоду. У липні 1991 р. було відкрито фондову біржу з сучасним технологічним обладнанням, яка відразу ж включилася у реформаційний процес.

Протягом 1990-1993 рр. Польща здійснила перехід від складної податкової системи, характерної для соціалістичної економіки, до сучасної податкової системи західного зразка. Було ліквідовано численні звільнення корпорацій від сплати податку на прибуток. На початку 1992 р. було введено модернізований податок на особистий дохід, а в липні 1993 р. - податок на додану вартість. Проте, як і в багатьох інших країнах Східної Європи, ухиляння від сплати податків не обминуло й польську економічну систему перехідного періоду, що є неминучим наслідком успішної лібералізації і, відповідно, розвитку

малих приватних фірм. Розроблялась і відповідна система податкового контролю [10, с. 16-21].

Макроекономічна стабілізація, приватизація, реформа фінансової системи вже на початковому етапі спричинили багато важливих змін у „реальній” економіці. На найбільш узагальненому рівні це відображено зменшенням частки промисловості (включно з будівництвом) у ВВП від 52,3% у 1989 р. до 46,6% у 1991 р. На відміну від цього, частка послуг зросла від 34,8% до 46% [3].

Швидкими темпами розвивалася система зв'язку: між 1985 і 1989 роками кількість встановлених телефонів збільшилася на 38000, а між 1989 і 1993 рр. - на 310 тис. Як бачимо, найшвидше розвивалися ті сектори, які при соціалізмі були занедбаними. Разом з тим, найважливіші зміни на виробництві проявлялися у випуску багатьох нових чи вдосконалених товарів практично в кожній галузі виробництва [1].

Можна припустити, що перебудова структури виробництва в процесі економічної реформи стала частиною значно ширшого процесу технічного переозброєння й поліпшення ефективності. І хоч досі немає більш-менш розгорнутих досліджень, які показали б зміни в продуктивності, зумовлені сукупним впливом різних чинників для всієї країни, або для окремих галузей виробництва, однак уся наявна у нашому розпорядженні часткова інформація свідчить про те, що характерні симптоми соціалістичної неефективності швидко зникали вже на першому етапі реформ.

Глибокі зміни сталися у польській зовнішній торгівлі. Експорт на Захід у 1990-1991 рр. зріс на 60,8%, а в 1992-1993 рр. - ще на 13%; імпорту зріс, відповідно, на 53 і 40%. Очевидно, що це обумовлено не лише переорієнтацією експортної політики зі Сходу на Захід. Економіка Польщі стала значно відкритішою й набагато міцніше пов'язаною з країнами Європейського Співтовариства, особливо з країнами Західної Європи. Щорічний приплив прямих іноземних інвестицій зріс від 60 млн. дол. США в 1989 р. до 105 млн. дол. США в 1990 р. і до понад 1,5 млрд. доларів США в 1993 р. [8].

Разом із початком реалізації в 1990 р. програми радикальної реформи й пов'язаною з нею ліквідацією чи різким зменшенням цінових субсидій, про що говорилося вище, а також зі зменшенням ролі державних підприємств як центрів служб соціального захисту, почався запланований розвиток системи допомоги безробітним і соціальної допомоги. Але загальні обриси майбутньої системи соціаль-

ного захисту лише вимальовувалися на фоні складних політичних дискусій з цього приводу. Фактично всі основні реформаторські заходи супроводжувались зростанням соціальної напруженості, робітничими страйками на шахтах Сілезії, машинобудівних підприємствах в Мельці, Любліні, Тихах. Робітники вимагали підвищення зарплати, ліквідації безробіття, припинення приватизації.

У грудні 1992 р. нова хвиля страйків охопила страйкарів Верхньої Сілезії у відповідь на публікації програми реструктуризації гірництва, яка передбачала звільнення з роботи 150 тис. осіб. Уряд змушений був поступитися і внести до програми корективи, які уповільнювали реструктуризацію галузі. Кількість страйкуючих у 1992 р. зросла в три рази порівняно з 1991 р. і досягла 752 тис. осіб. Все це змусило уряд разом з профспілками підписати „Пакт про державне підприємство в період його трансформації”, який передбачав широкі соціальні гарантії для працюючих в період приватизації. Проведені в травні 1993 р. опитування показали, що 53% населення вважали політичну ситуацію в країні незадовільною, а 73% погоджувалися з думкою про поганий економічний стан.

Підсумовуючи, можна сказати, що Польща на першому етапі реформ зробила значний крок до ринкової економіки з конкуренцією та приватною власністю. Відбулося значне поліпшення структури відносних цін, з'явилися стимули до експорту й запровадження інновацій, які, в свою чергу, дали змогу зменшити витрати на виробництво й поліпшити якість продукції. Швидко змінювалась структура власності, головним чином завдяки радикальній програмі приватизації.

Однак, інституційна структурна перебудова відбувалася повільніше і тому ринки товарів розвивалися значно швидше, ніж ринки робочої сили. Ще одним слабким місцем економіки Польщі були повільні темпи приватизації великих спеціалізованих підприємств. Тому подальша частина програми реформ передбачала вирішення саме цих важливих проблем економічного розвитку.

Таким чином, враховуючи модель державного втручання в економіку, на відміну від інших країн Східної Європи польські трансформаційні та інтеграційні процеси розвивалися послідовно й динамічно: Польща приступила до переговорів по економічній інтеграції з Європейським союзом відразу після початку економічної лібералізації в 1990 році. В країні розпочались системні перетворення економіки, юридично-правової бази, та багатьох державних інститутів

у відповідність зі стандартами ЄС. Соціально-економічні та політичні приватизаційні програми, серед них "План Бальцеровича", "План Колодко", "Стратегія для Польщі" законодавчо закріпили свободу підприємництва і рівноправність різних форм власності, створили юридичну основу для реформування економіки і вступу Польщі в Європейські організації: 12 березня 1999 р. в НАТО, 1 травня 2004 р. В Європейський Союз.

Список використаної літератури

1. Balcerowicz, Leszek (1989). *Systemy gospodarze. Elementy Analizy Porownowczej*, c. Warsaw.
2. Balcerowicz, Leszek and Alan Gelb (1994). April 28-29 1994, Washington DC.
3. Economic Commission for Europe (1994). *Ekonomik Survey of Europe in 1993-1994*, New York and Geneva.
4. Gomulka, Stanislaw and Piotr Jasinski (1994). *Pmatisation in Poland 1989-1993*.
5. *Wplyw zmian w strukturze produkcji w latach 1990 - 1993 na surowo-energetyczna bariere wzrostu gospodarnego w Polsce*, Heror, Wiktor and Władysław Sadowski (1994). Warsaw: GUS.
6. Iwasziewicz, Jerzy and Henruk Zatyhta (1994). *Na czamo, Zycie Gospodarsze* No. 10.
7. Kostrzewa, Wojciech J. (1994) *Bank Centralny a sektor komercyjnych*, mimeo, Warsaw.
8. Карлін М. І. Податкові системи зарубіжних країн: навчальний посібник / М. І. Карлін. – К.: Видавничий дім «Кондор», 2018. – С.138-148.
9. Карлін М.І. Інвестиційні офшори [Текст] : навч. посіб. / М. І. Карлін, О.А. Івашко. – Луцьк : Вежа-Друк, 2017. – С. 150-152.
10. Стрішенець О. Інституціональна економічна теорія: науково-теоретичні передумови зародження (німецька історична школа) / О. Стрішенець, С. Галянт // *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки : журнал* / уклад. Любов Григорівна Ліпич, Мирослава Богданівна Кулинич. — Луцьк : Вежа-Друк, 2018. — №1 (13). — С. 16-21.
11. *Smart Home and Artificial Intelligence as Environment for the Implementation of New Technologies* / R. Strilchuk // *Traektoria Nauki=Path og Science*. — 2018. - №9 — p. 2007-2012.

Відомості про авторів

Павлова О. М. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри аналітичної економіки та природокористування Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк.

Павлов К. В. – доктор економічних наук, доцент кафедри аналітичної економіки та природокористування Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки, м. Луцьк.

Купчак В. Р. – доктор економічних наук, доцент кафедри аналітичної економіки та природокористування Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки, м. Луцьк.

Ільїн Л. В. – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри туризму та готельного господарства Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк.

Геліч Н. В. – кандидат економічних наук, доцент кафедри аналітичної економіки та природокористування Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк.

Деркач О. Г. – кандидат економічних наук, доцент Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ.

Сур'як А. В. – кандидат економічних наук, доцент кафедри аналітичної економіки та природокористування Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк.

Московчук А. Т. – кандидат економічних наук, доцент Луцького національного технічного університету, м. Луцьк.

Ліщук В. І. – кандидат економічних наук, доцент кафедри аналітичної економіки та природокористування Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк.

Ільїна О. В. – кандидат географічних наук, доцент кафедри туризму та готельного господарства Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк.

Ліщук М. Є. – кандидат сільськогосподарських наук, доцент кафедри туризму та цивільної безпеки Луцького національного технічного університету, м. Луцьк.

Стрільчук Р. С. – кандидат історичних наук, доцент кафедри аналітичної економіки та природокористування Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк.

Коротя М. І. – аспірант факультету економіки та управління Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк.

Новосад О. В. - аспірант факультету економіки та управління Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк.

Зайчук К. А. – аспірант факультету економіки та управління Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк.

Баранцева К. А. – студентка факультету економіки та управління Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк.

Басараб В. В. – студентка факультету економіки та управління Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк.

Капись А. В. – студентка факультету економіки та управління Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк.

Малютенко В. С. – студентка факультету економіки та управління Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк.

Мельничук С. О. – студентка факультету економіки та управління Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк.

Новак Л. В. – студентка факультету економіки та управління Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк.

Омелянчук Н. В. – студентка факультету економіки та управління Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк.

Румін С. М.– студентка факультету економіки та управління Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк.

Тодорюк Ю. Ю. – студентка факультету економіки та управління Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк.

Чучман Н.В. – студентка факультету економіки та управління Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк.

Шабала О. В. – студентка факультету економіки та управління Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк.

Наукове видання

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ АНАЛІТИЧНОЇ ЕКОНОМІКИ

Колективна монографія

Здано до набору 10.10.2019 р. Підписано до друку 15.10.2019 р.
Формат 60x84 1/16. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Друк цифровий. Ум. Друк арк. 10,5. Обл. вид. арк. 10,2.
Наклад 300 примірників.Замовлення № 529.

СПД Гадяк Жанна Володимирівна
Друкарня «Волиньполіграф»
Свідоцтво Держкомінформу України ДК №3585 від 22.09.09р. вул.
Привокзальна, 12, м. Луцьк, 43021
Тел.: (0332) 77 07 14, 77 05 02
e-mail: vpolygraf@gmail.com
www.vpolygraf.com.ua

А-43 Актуальні проблеми аналітичної економіки [Текст] : [кол. моногр.] / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. О. М. Павлової. – Луцьк : СПД Гадяк Жанна Володимирівна, друкарня «Волиньполіграф», 2019. – 178 с.

ISBN 978-617-7129-87-4

У монографії висвітлено теоретичні й практичні аспекти аналітичної економіки. Уміщено статті, у яких представлено макроекономічні аспекти економіки та соціально-економічні моделі її розвитку, еколого-економічні проблеми розвитку суспільства.

Монографія буде корисною для науковців, фахівців, які працюють у різних галузях економіки, усіх, кого цікавить проблематика економічного життя суспільства, викладачів вищих навчальних закладів, аспірантів і студентів.

УДК 338